

TARTALOM

Hat vélemény egyetlen témáról: A monetáris politika egy évtizeddel a pénzügyi válság és a nagy recesszió után	3
Bihari Péter: Halmozódó ellentmondások	4
Karácsony Tímea – Kuti Zsolt – Török Gergő: Egy cél – egy eszköz helyett több cél – több eszköz	9
Király Júlia: Ugyanaz, mégis másképp	19
Molnár Dániel – Regős Gábor – Horváth Diána: Eszközökkel – eszköztelenül?	26
Surányi György: Illúziók nélkül	33
Várhegyi Éva: Gyógyír vagy drog?	45
Szalavetz Andrea: Mesterséges intelligencia és technológiavezérelt termelékenységemelkedés	53
Sigér Fruzsina: Öt éve a klubban: Horvátország első fél évtizede az Európai Unióban	80

ÚJ KÖNYVEK

A bizalomnak nincs protézise	108
Györfly Dóra: Trust and Crisis Management in the European Union. An Institutional Account of Success and Failure in Program Countries (Kovács Olivér)	
Abstracts of the Articles	115
JOGI MELLÉKLET	
Milassin László: Az UNCITRAL nemzetközi kereskedelmi jogi nyelvezete	65
Abstract of the Article	87

**A folyóirat példányonként megvásárolható
a szerkesztőségben.**

**A Magyar Közgazdasági Társaság,
valamint a Magyar Közgazdaságtudományi Egyesület tagjai számára
a szerkesztőség előfizetés esetén 33 százalék kedvezményt ad.**

**A szerkesztőség címe: 1112 Budapest, Budaörsi út 45.
1518 Budapest, Pf. 71**

Telefon: 309 26 95

Fax: 309 26 47

E-mail: kulgzadasag@kopint-tarki.hu

Munkatársak elérhetősége:

Főszerkesztő: Farkas Zoltán

E-mail: zoltan.farkas@kopint-tarki.hu

Szerkesztőségi titkár: Rózsás Erika

E-mail: erika.rozsas@kopint-tarki.hu

**A KOPINT Konjunktúra Kutatási Alapítvány
Külgazdaság honlapja:**

www.kulgzadasag.eu, illetve www.kopintalapitvany.hu

A szerkesztésért felel: Farkas Zoltán. A szerkesztőség címe: 1112 Budapest, Budaörsi út 45. Telefon: 309-2642, 309-2695. E-mail: kulgzadasag@kopint-tarki.hu. Kiadja a Kopint Konjunktúra Kutatási Alapítvány, 1065 Budapest, Nagymező utca 37–39. A kiadásért felel: Palócz Éva, a Kuratórium elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Külföldön terjeszti még a Batthyány Kultúr-Press Kft. 1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891, e-mail: batthyany@kultur-press.hu. Belföldi előfizetési díjak: 1 évre: 10 800 Ft, fél évre 5400 Ft, összevont számok ára 1800 Ft.

Megjelenik kéthavonta összevont számok formájában. HU ISSN 0324-4202

Tördelés: Király és Társai Kkt.

Cégvezető: Király Ildikó

Készült a *mondAt Kft.* nyomdájában • www.mondat.hu

Ügyvezető igazgató: Nagy László

HAT VÉLEMÉNY EGYETLEN TÉMÁRÓL

A monetáris politika egy évtizeddel a pénzügyi válság és a nagy recesszió után

A Külgazdaság felkérte a monetáris politika néhány művelőjét és elemzőjét, értelemszerűen a Magyar Nemzeti Bankot is beleértve, hogy válaszoljanak a következő kérdésekre:

A 2008-as válság mennyiben változtatta meg tartósan a monetáris politikát? Van-e visszatérés a hagyományos eszközökhöz? A nem konvencionális eszközök kivételesek maradnak-e, vagy tartósan részei lesznek az eszköztárnak? Miképp és mikor lehet kivezetni őket?

Van-e értelme ragaszkodni az inflációs célkövetés rendszeréhez?

Működtethető-e tartósan negatív kamatokkal is a monetáris politika?

Mit tehet a monetáris politika alacsony kamatok és nagy jegybanki mérleg mellett, ha netán jön egy következő válság? Milyen eszközei maradtak?

Mennyire vált be a Magyar Nemzeti Bank elmúlt hat évben alkalmazott monetáris politikája? Miképp vélekedik az új eszközökről? Milyen feltételek teljesülése esetén, mikor lehetséges – és mikor szükséges – változtatni?

HALMOZÓDÓ ELLENTMONDÁSOK

A 2008-as válság egyik legfőbb tanulsága a fegyelmezett költségvetési politika fontossága. Azokban az országokban, amelyekben a válság kitörésekor magas volt az államadósság, a fiskális politikának alig volt mozgásteret a negatív hatások csillapítására. A másik fontos tanulság, hogy késlelteti a kilábalást a válság idején történő doktriner ragaszkodás az alacsony költségvetési hiányhoz. Azaz: legyen a fiskális politika anticiklikus jellegű. A konjunktúra felívelő szakaszában legyen takarékos, halmozzon fel tartalékokat a rossz időkre, mert külön fiskális élénkítés nélkül is jól teljesíti a gazdaság; a konjunktúra leszálló ágában viszont ne féljen radikális élénkítő eszközökhöz nyúlni.

A magas államadóssági ráták mellett ideológiai görcsök – a költségvetési hiány megemelkedésétől való félelem – is szerepet játszottak abban, hogy a fiskális politikai válaszok erőtlenek voltak, ezért a válságkezelés alapvetően a monetáris politikára hárult. Nem mindenhol látták, hogy a magas költségvetési hiány nem a válság alatt, hanem a válság előtt jelent problémát. A válság idején a hagyományos monetáris politikai eszközök lehetőségeinek kimerülésével a jegybanki értékpapír-vásárlások sikerrel csökkentették a piaci hozamszintet. A jegybank iránymutató közlései pedig sikerrel győzték meg a piaci szereplőket az alacsony kamatkörnyezet tartósságáról. A jegybanki politikák meghatározó szerepet játszottak a fogyasztási és beruházási kereslet fordulatában. Ha már hibáztak a válság előtt, a jegybankok komoly érdemeiket szereztek a helyreállításban.

Azok a jegybankok voltak a legsikeresebbek, amelyek pragmatikusan politizáltak, szembe mertek menni korábbi konvenciókkal. Az Európai Központi Bank (ECB) csak késve, hosszú vonakodás után nyúlt nem konvencionális eszközökhöz. Ebben szerepet játszhatott a fiskális finanszírozás tilalmához való merev ragaszkodás.

A gazdaságélénkítési céllal történt *eszközvásárlás* olyan, mint az egyszer használatos fecskendő, amelynek alkalmazása meghatározott feltételekhez kötött. Az eszközvásárlás csak válság idején alkalmazható. Stabil makrogazdasági körülmények között a jegybanki állampapír-vásárlások azzal járnak, hogy az államadósság

<https://doi.org/10.47630/KULG.2019.63.7-8.4>

mind nagyobb hányada kerül a központi bank kezébe, ennek következtében pedig az állam a jegybanknak, végső soron pedig önmagának fizeti az államadósság utáni kamat mind nagyobb részét. Ezen túlmenően a jegybanki eszközvásárlások révén megvalósuló piaci hozamcsökkentés olcsóbbá teszi az állam finanszírozását, ez pedig gyengíti a piac fegyelmező erejét. Ha a politikusok azt tapasztalják, hogy a túl-
költekezésnek kicsi a pénzügyi terhe, akkor élni fognak a lehetőséggel. Ezzel pedig egy következő válság előfordulásakor saját mozgásterüket szűkítik be.

A másodlagos piaci jegybanki eszközvásárlás – felfogásom szerint – fiskális finanszírozást jelent, ami válság idején hasznos szerepet játszott a makrogazdasági stabilizációban, azt követően azonban, amikor ismét a fegyelmezett költségvetés válik alapkövetelménnyé, káros a fenntartása. Ami szabad háborúban, tilos békeidőben. Nagy körütekintést igényel ugyanakkor a jegybanki értékpapír-portfólió leépítése. Ahogy a jegybanki vásárlások komoly szerepet játszottak a piaci hozamszint csökkenésében, úgy a jegybanki eszközeladások a piaci hozamszint növekedéséhez, a beruházási és fogyasztási kereslet megtorpanásához vezethetnek. A jegybanknál lévő értékpapírok lejárat előtti piacra vezetése a piaci kínálat növelése, lejáratig tartása pedig a kieső kereslet révén fejt ki hozamemelő hatást.

Felfogásom szerint *a jegybanki eszközvásárlási program egyszerű és megismételhetetlen*. Egy újabb válság esetén adócsökkentések, kiadásnövelő intézkedések, pozitív jövedelmi sokkok révén a fiskális politikáé lehet a vezető szerep. A jegybankok alacsony kamatszint fenntartásával járulhatnak hozzá legjobban a válságból való kilábaláshoz.

A jegybank jövőbeli magatartására irányuló nyílt *verbális jelzéseket* a válság idején a kényszer szülte. Normál körülmények között a kamatváltoztatás üzeneteket közvetít a piaci szereplők felé, voltaképpen ez a fő funkciója. Egy 25 bázispontos kamatváltoztatás önmagában marginális jelentőségű. A változtatás fő értelmét az adja, hogy kifejezi a jegybank helyzetértékelését, és következtetni lehet belőle a jegybank további szándékaira. Ez pedig – jó esetben – a várakozások jegybank által remélt változására vezethet. Ha azonban a kamatcsökkentés lehetőségei kimerülnek, akkor az üzenetek közvetítésére nem marad más mód, mint a szóbeli jelzés. Ha viszont a jegybank szavakkal is képes a piaci várakozások befolyásolására, és a válság időszaka azt illusztrálja, hogy képes volt erre, akkor a makrogazdasági stabilizációt követően is érdemes ezt az eszközt intenzíven használni.

Bizonyos határok között *a szóbeli iránymutatás a kamatpolitika helyettesítőjeként is szolgálhat*. A kommunikáció kevésbé fájdalmas módja a várakozások terelésének, mint a kamatemelés. A jegybanki kommunikáció nyíltabbá válásának hosszú folyamatában új szintet képvisel az előrettekintő iránymutatás rendszersze-

rű használata. Olyannyira, hogy véleményem szerint a kommunikáció mára önálló monetáris politikai eszköznek tekintendő. Persze csak az a jegybank képes szavaival érdemi hatást elérni, amelyik kellő hitelességgel rendelkezik, és csak addig képes erre, ameddig cselekedetei összhangban állnak a szavaival. A teljes bizonyossággal teljesíthető ígéreteknek nincs várakozásbefolyásoló erejük. Azaz a kapaszkodókat nem nyújtó üres beszéd és a megszegésre ítélt ígéretek közötti szűk mezsgyét kell a jegybanki kommunikációnak megtalálni.

A jegybankoknak van felelősségük a 2008-as válság létrejöttében. Túl szűken értelmezték a feladatkörüket, azt gondolták, hogy az árstabilitás biztosításával a pénzügyi stabilitás is létrejön, ezért a pénzügyi stabilitási kockázatokkal nem is kell foglalkozniuk. Lokális zavarokat, bankszököket persze lehetségesnek tartottak, ezek kezelésére viszont elegendőnek vélték a mikroprudenciális eszközöket. Mindeközben úgy robbant ki a 2008-as válság, hogy a centrumországokban nem mutatkoztak érdemi inflációs problémák. Az inflációs célkövetés összességében és az országok többségében sikerrel tartotta keretek között a fogyasztói árak emelkedését, és ahol jól alkalmazták, kellő rugalmassággal kombinálta a reálgazdasági és árstabilitási szempontokat.

A globális válság tapasztalataiból okulva *a monetáris politikai rezsimnek is változnia kell*. A pénzügyi közvetítőrendszer egészét érintő kockázatok figyelése és keretek között tartása egy erre szakosodott makropolitikai ág (makroprudenciális politika) kiépülését indokolja. A jegybank a rendelkezésére álló szaktudás és információk alapján kihagyhatatlan szereplője ennek a politikának. Kérdés azonban, hogy ezt a tevékenységet a monetáris politikától elkülönítve, mintegy azzal párhuzamosan, vagy a monetáris politikába ágyazottan, annak részeként, de az árstabilitási célnak alárendelten, vagy pedig a monetáris politikai mandátum kibővítésével, az árstabilitást és a pénzügyi stabilitást egymással egyenrangú célként kezelve végezze a jegybank. Én az utóbbi állásponton vagyok.

Megjegyzem, hogy 2011 óta a Magyar Nemzeti Bank előrejelzéseiben használt kamatpálya – a kockázati prémium szerepeltetésén keresztül – figyelembe veszi a pénzügyi stabilitási szempontokat. Ebben a felfogásban a tényleges döntéshozatal az egyes döntési alternatívákhoz kapcsolódó társadalmi összhaszon és összveszteség mérlegelésén alapul. Elképzelhető, hogy a döntéshozók egy kamatemelés mérlegelésekor arra a következtetésre jutnak, hogy az emelés elvetése esetén az infláció oldalán elszenvedett veszteségek nagyobbak, mint a növekedés oldalán keletkező nyereségek, és ezért érdemes a kamatemelést megtenni. Katasztrófaközeli állapotban nyilván a pénzügyi stabilitás szempontjai determinálják a döntéshozatalt. Kisebb

súlyú pénzügyi kockázatok esetén viszont lehet, hogy a társadalmi összhaszon maximalizálásához nem indokolt az árstabilitási logikától eltérni. Ez azt jelenti, hogy a tényleges gyakorlatban *nincs olyan célja a jegybanknak, amely minden konstellációban elsőbbséget élvez a többi céllal szemben.*

A rugalmas inflációs célkövetés eddig is az árstabilitási és reálgazdasági szempontok együttes mérlegelése alapján működött. A pénzügyi stabilitási cél megjelenésével ez a mérlegelési kör bővül, a szükséges rugalmasság foka nő, de a pénzügyi rendszer jellemzően stabil állapota miatt ennek következtében a tényleges monetáris politikai gyakorlatban nem várhatók látványos változások.

A Magyar Nemzeti Bank alapítványi ügyeivel, ingatlanportfólió-építésével, általános gazdaságpolitikai, oktatáspolitikai, egészségpolitikai és egyéb szakpolitikai szerepvállalásával nem foglalkozom. Ezeket alapvetően hibás feladatvállalásnak tekintem. A szűkebben vett monetáris politikai gyakorlatot illetően a kamatcsökkenési ciklus időtartamával és mértékével egyetértek. A növekedési hitelprogram céljait osztom, ám az eredményeit nem tartom átütő erejűnek. A monetáris politika mint rendszer azonban *kaotikussá vált*, intézkedései nehezen átláthatók, gyakran sem egymással, sem a jegybank által szavakban elfogadott elvekkel nem konzisztensek.

Ma az irányadó kamatláb egyre kevésbé mutat irányt, az irányadó eszköz, amire az irányadó kamatláb vonatkozik, az elmúlt öt évben négyszer változott, a monetáris kondíciókat a jegybank egyre inkább más eszközökkel igyekszik befolyásolni. Nem tudni azonban, melyik eszköz fejezi ki a legpontosabban a jegybank üzeneteit. A megértési zűrzavart fokozza, ha a többféle jegybanki instrumentumot nem egymással összhangban változtatják; az egyiket például a lazítás, másikat a szigorítás irányába. Miközben a jegybank szavakban az árstabilitás iránti elkötelezettségét hangsúlyozza, tettei arra utalnak, hogy a monetáris politikai döntéshozatalt elsősorban reálgazdasági megfontolások vezérlik.

Az ipari termelékenység stagnáló szintje melletti két számjegyű keresetnövekedés, a kiskereskedelmi eladások 5–7 százalékos bővülése gyorsuló inflációt valószínűsít. Egy új elem is bekerül az inflációemelő tényezők közé. Eddig Magyarországon a monetáris transzmisszióban az *eszközárak* gyenge szerepet játszottak. Az ingatlanpiacon tapasztalt jelentős áremelkedés azonban a lakásvagyon olyan mértékű felértékelődését eredményezi, ami – a bérek alakulásától függetlenül, a vagyonhatáson keresztül is – a háztartások fogyasztási keresletének növekedését valószínűsíti. Mindeközben a külső konjunktúra gyengül, és az áremelkedések üteme a korábban vártnál lassabb. A nemzetközi monetáris feltételek esetleges szigorítása a hazai feltételek szigorodásával egyenértékű a Magyar Nemzeti Bank aktív lépései

nélkül is. A vonzóbbá váló hazai értékpapírhozamok a külföldi befektetői kedv élénkülésével járhatnak. Kétséges azonban, hogy a forint árfolyamának ebből fakadó esetleges erősödése és az importált infláció mérséklődése együttesen képesek-e a belső inflációs nyomás ellensúlyozására.

Kockázatos utat jár az a monetáris politika, amelyik saját cselekvés helyett a külső körülmények megfelelő alakulásától várja hazai feladatainak megoldását. Nem az a kérdés, hogy manapság miért nem ad egyértelmű jelzést a jegybank a piac számára, amikor az infláció a jegybanki toleranciasáv szélét nyaldossa. Az a kérdés, hogy miért nem adott jelzést hónapokkal korábban, amivel meggátolhatta volna, hogy az áremelkedés mértéke a négyszázalékos küszöb közelébe kerüljön.

Karácsony Tímea – Kuti Zsolt – Török Gergő

EGY CÉL – EGY ESZKÖZ HELYETT TÖBB CÉL – TÖBB ESZKÖZ

A világgazdaságra a 2008-as válság előtti időszakban fenntarthatónak tűnő gazdasági növekedés és alacsony infláció együttese volt jellemző. A látszólag stabil fundamentumok mögött azonban fokozatosan felépülő pénzügyi egyensúlytalanságok húzódtak meg. A kialakult globális válságot követően a gazdaságpolitikai döntéshozóknak egy elhúzódó válsaggal kellett szembenéznük, amely rámutatott arra, hogy a makrogazdasági stabilitás mellett a pénzügyi rendszer stabilitása is elengedhetetlen a fenntartható növekedéshez.

Az elmúlt évtized gazdaságpolitikai tanulságai két nagyobb területen változtatták meg a jegybankok működési keretrendszerét. A válság után nyilvánvalóvá vált, hogy az árstabilitás önmagában nem elégséges a teljes reálgazdasági és pénzügyi stabilitás fenntartásához. Ezért a válságtapasztalatok a monetáris politikai célok felülvizsgálatához és ennek eredményeként egy kibővített mandátumértelmezéshez vezettek. A jegybanki gyakorlatban ennek megfelelően felértékelődött a pénzügyi stabilitás szerepe, ezen kívül hangsúlyosabbá váltak a reálgazdasági szempontok is a döntéshozatal során. Másrészt a több cél – több eszköz elvének megfelelően a jegybanki eszköztár is kibővült. Az új megközelítés szerint míg a kamatpolitika és a jegybanki mérlegpolitika az árstabilitást segíti elő, a mikro- és makroprudenciális politika támogatja a pénzügyi stabilitás fenntartását.

Az eszköztárak megújítását a válságkezelés is indokolta. A jegybankok elsőként a monetáris politika hagyományos eszközeivel próbálták mérsékelni a válság kedvezőtlen gazdasági hatásait: erőteljes kamatcsökkentési ciklusba kezdtek, illetve kibővítették likviditásnyújtó eszközeiket. A válságot megelőző évtizedekben azonban az infláció fokozatos csökkenése az irányadó ráták mérséklődésével párosult, ezért a jegybankok gyorsan beleütköztek a nominális kamatok nulla alsó korlátjába, miközben a szükséges mértékű monetáris lazítást igyekeztek végrehajtani. A ha-

---

<https://doi.org/10.47630/KULG.2019.63.7-8.9>

Karácsony Tímea, a Magyar Nemzeti Bank junior elemzője. E-mail: karacsonyt@mnb.hu

Kuti Zsolt, a Magyar Nemzeti Bank igazgatója. E-mail: kutizs@mnb.hu

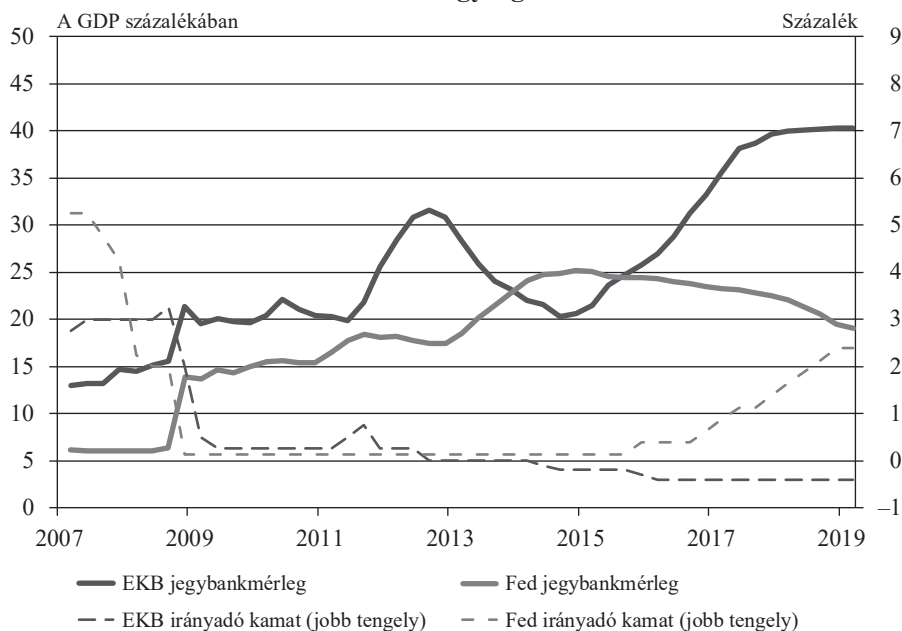
Török Gergő, a Magyar Nemzeti Bank elemzője. E-mail: torokg@mnb.hu

gyománys kamatpolitika tehát nem bizonyult elegendőnek a válság kezelésében, így a jegybankok egyre több új, nem hagyományos eszközt vezettek be a monetáris kondíciók további lazítása érdekében. A jegybanki kommunikáció szerepe is felértékelődött. Az előrettekintő iránymutatások sztenderd monetáris politikai eszközzé váltak. A jegybankok eszköztárait gazdaságaik szerkezeti és intézményi sajátosságainak figyelembevételével bővítették. Ennek megfelelően mind időzítésben, mind minőségben és mértékekben eltérő nem konvencionális intézkedéseket vezettek be. Az ezekből fakadó eltérő elemek – a közös vonások mellett – a globálisan meghatározó jegybankok közül leglátványosabban az amerikai Federal Reserve (Fed) és az Európai Központi Bank (EKB) nem konvencionális programjainál figyelhetők meg.

Az Egyesült Államokban a jelzáloglevél-piac válságából és az amerikai vállalatok finanszírozási szerkezetéből adódóan a Fed elsősorban a tőkepiacokra fókuszált likviditásnyújtó programjaival. A Fed a kamatcsökkentést követően a nagy volumenű eszközvásárlások elindításával kívánta élnékíteni a reálgazdaságot. A több körben kibővített program keretében a jegybank különböző hosszabb lejáratú eszközök (kezdetben jelzálogkötvények, majd állampapírok) vásárlásával mérsékelte a lejáratú prémiumot és így a hosszabb hozamokat, valamint az eszközárak emelkedését váltotta ki, amikkel enyhítette a magánszektor hitelhez jutási feltételeit.

Európában főként a bankrendszer töredezettsége és a visszafogott hitelezés miatti transzmissziós zavarok, valamint a magas államadósságok jelentettek kihívást az EKB számára. A válságkezelést nehezítette, hogy a 2011–2014 közötti kamatcsökkentés hatása a sérült transzmissziós mechanizmus miatt a déli országokba nem tudott megfelelően begyűrűzni. Az eurózónában a banki hitelezés jelentősége miatt kiemelt szerepet játszik a hitelezési csatorna az eurózóna monetáris transzmissziójában. Ebből adódóan az EKB lépéseivel elsősorban a bankközi piacokat célozta. Az EKB állampapír-vásárlásait meghatározó szabályok (tőkekulcsarányok, limitek) azt célozták, hogy a program hatásai hasonló mértékben jelenjenek meg az egyes tagállamokban. Emellett idővel az értékpapírok szélesebb körére terjedt ki az eszközvásárlási program (fedezett kötvény, vállalati kötvény), mint az Egyesült Államokban. Az EKB a vásárlásokkal a bankszektoron kívül is biztosította a szükséges likviditást. A felsorolt lépések időzítését tekintve ugyanakkor az EKB késve követte a Fed gyorsan elindított monetáris lazítását. A nem konvencionális eszközök hatására a banki hitelkamatok csökkenésnek indultak az eurózóna minden országában. A legnagyobb hozamcsökkentő hatást éppen ott sikerült elérni, ahol a kamatcsökkentések csak kevésbé tudták érzékeltetni hatásukat.

Az EKB és a Fed alapkamata, valamint a jegybankmérlegek GDP-arányos nagysága

Megjegyzés: Az irányadó kamat az EKB esetében az egynapos jegybanki betéti kamat, míg a Fed esetében az egynapos bankközi kamat (federal funds rate).

Forrás: EKB, Eurostat, FRED

A jegybankok nagy volumenű eszközvásárlása a mérlegük növekedésében is jelentkezett. A Fed mérlege 2014-re a válság előtti szint több mint ötszörösére (4500 milliárd dollárra) duzzadt, ami a GDP több mint 25 százalékát tette ki (lásd I. ábránkat). Az EKB lazító intézkedéseinek hatására a jegybank mérlege bő 10 év alatt GDP-arányosan 25 százalékponttal bővült.¹ A jegybankmérleg ilyen szintű növekedése ugyanakkor kockázatokat is rejthet magában. Az állampapírok által történő mérlegnövelés és a tartósan alacsony hozamkörnyezet függőséget alakíthat ki a gazdasági szereplők számára. Pénzpiaci szempontból jelent kockázatot, hogy az ilyen mértékű mérlegnövekedés mellett az eszközárak emelkedése buborékká alakulhat. A nem konvencionális programok során vásárolt mennyiségek leépítése

¹ A Bank of Japan is végrehajtott több eszközvásárlási programot, amelyek leginkább az állampapírpiacra irányultak.

(„exit”) megnövelheti az államháztartás finanszírozási terheit, ami egy magasabb adósságú ország esetén jelentős problémát okozhat. Az államkötvények nagyfokú koncentrációja a jegybanki mérlegekben különösen megnehezítheti a folyamatot.² A vállalati részvények esetében még nehezebb az „exit” kérdése, mert nem rendelkeznek lejáráttal, így aktív jegybanki politikát igényel a kivezetésük.

A nem konvencionális eszközök a pénzpiaci egyensúlytalanságok és a bankrendszer likviditási problémáinak kezelésében, a hosszú hozamok mérséklésében sikeresnek bizonyultak, ugyanakkor a reálgazdasági hatásaik mértéke a programok volumenéhez képest visszafogottabbnak tekinthető. Az is megfigyelhető volt, hogy az első szakaszhoz képest a programok későbbi bővítésének addicionális hatása egyre kisebb volt. A tudatosan alkalmazott jegybanki kommunikáció eredményességére világít rá *Mario Draghi* híressé vált „whatever it takes” üzenete, amely 2012 nyarán, az euróöng válságának idején a historikus csúcspontba emelkedő hozamszintek mérséklődését eredményezte.

A tartósan negatív reálkamatok kora

A válság előtt a stabil makrogazdasági környezetben is megfigyelhető volt a kamatok tartós csökkenése, ami egy immár több évtizede tartó folyamat. A monetáris politika ugyan a nominális kamatok szintjéről dönt, de a gazdasági szereplők döntését a reálkamat befolyásolja, ezért ez a változó a monetáris politika vitelében is központi szerephez jut.

A globális reálkamatok alakulásában is csökkenő tendencia figyelhető meg az 1980-as évek óta. Az elterjedt magyarázat szerint a reálkamatok csökkenését főként hosszú távú strukturális tényezők magyarázzák. Az elmúlt évtizedekben a fejlett gazdaságokban a romló demográfiai folyamatok és a lassuló termelékenységnövekedés egyaránt a reálkamatok csökkenését okozta. Ezt a hatást erősítette a válságot követő mérlegalkalmazkodás a megtakarítások növekedésén és a beruházási kereslet csökkenésén keresztül (*Virág*, 2015). Egy kevesebb figyelmet kapott nézet ezzel szemben a monetáris politika és az infláció viselkedésének szerepét emeli ki a reálkamatok alakulásában a reáltényezők helyett (*Borio* és szerzőtársai, 2018). E szerint abban az esetben, ha az infláció a korábban megfigyeltnél kevésbé reagál a gazdaság kihasználatlan kapacitásaira, a nominális kamat változásai nagyobb és tartósabb hatással járnak a reálkamatokra. Bármelyik elmélet is írja le jobban a reálkamatok ala-

² A Bank of Japan a japán államkötvények megközelítőleg 50 százalékát tartja 2019 nyarán.

kulása mögött meghúzódó folyamatokat, előretékintve a reálkamatok várhatóan a jövőben is tartósan alacsony szinten, többnyire negatív tartományban fognak alakulni.

A nem konvencionális az új konvencionális

A tartósan alacsony reálkamat szint mellett előretékintve is megnő az esélye annak, hogy a monetáris politika a nominális kamatok alsó korlátjába ütközik. Ezt figyelembe véve egy esetleges gazdasági visszaesés idején a jegybankoknak kisebb mozgásterük lesz arra, hogy a hagyományos eszközökkel hajtsanak végre monetáris lazítást. Ez azt is jelenti, hogy amennyiben egy újabb válság következne be, akkor nincs érdemi monetáris politikai mozgástér az alapkamatot illetően, és így az elmúlt évtizedben bevezetett nem konvencionális eszközök várhatóan tartósan a monetáris politikai eszköztár részévé válnak. Nem véletlen, hogy az EKB újabb monetáris lazítása kapcsán ismét felmerült a mennyiségi lazítás folytatása.

A korábbihoz hasonló programok addicionális hatása egyre alacsonyabb lehet, emiatt a jövőben egyre jobban fókuszba kerülhetnek a célzott eszközök. A célzott-sághoz hozzátartozik az is, hogy a jegybankok akár egyszerre több piacon több eszközt is bevethetnek, hogy ezáltal javuljon a monetáris politika transzmissziója. A válságkezelés során világossá vált, hogy az a monetáris politika lehet hatékony és járhat a legkevesebb lehetséges mellékhatással, amelyik több piacon képes beavatkozni, ehhez azonban fejlett pénzügyi piacok szükségesek. A pénzügyi piacok – például a vállalati kötvénypiac – fejlesztése nagyobb mozgásteret biztosíthat a nem konvencionális eszközök tekintetében a jövőben. A mozgástér bővítésének egy másik elméletileg lehetséges iránya a digitális jegybankpénz bevezetése, ami viszont a jelenlegihez képest egy teljesen más monetáris politikai keretet eredményezhet.

A 2008-as válság arra is rávilágított, hogy a monetáris politika önmagában korlátokba ütközhet a válságkezelésben, ezért felerősödhet a más gazdaságpolitikai ágakkal való kooperációja. A kihívásokra adott önálló monetáris politikai válaszoknak a többi gazdaságpolitikai ág megfelelő koordinációja nélkül túl nagy lehet a reálgazdasági vagy pénzügyi stabilitási használdozata. A komplex gazdaságpolitikai koordináció elemei a monetáris politika mellett a fiskális politika, az adóssághelyzet, a versenyképességi politika és a makroprudenciális politika is.³ Recesszió idején a nagyobb fiskális multiplikátor és az alacsonyabb finanszírozási költségek

³ A monetáris és a fiskális politika kölcsönhatását vizsgálja *Matolcsy és Palotai* [2016].

következtében a fiskális politika hatékonyan képes kezelni a gazdasági visszaesést, ami végső soron a kereslet növekedése révén hozzájárulhat a deflációs spirál elkerüléséhez és a válság előtti növekedési pályára való visszatéréshez. A megfelelő fiskális kapacitás biztosításához „békeidőben” szükséges az államháztartás hiányának és adósságának megfelelő menedzsmentje, amely meghatározza az államadósság fenntartható, optimális szerkezetét (lejárat, költség, devizanem, rezidens) és biztosítja a szükséges stabil forrásokat a költségvetés számára. Mindezek mellett a belső és külső egyensúly megteremtéséhez, valamint a hosszú távú optimális kapacitáshasználishoz elengedhetetlen a megfelelő versenyképességi politika. Végül, de nem utolsósorban a makro- és mikroprudenciális politika is kiemelt szereppel bír az optimális gazdaságpolitikai együttműködés szempontjából, hiszen hozzájárul a prudens pénzügyi rendszer stabilitásához és sokkellenálló képességének növekedéséhez. A gazdaságpolitikai területek egymást kiegészítve, támogatva képesek biztosítani az egészséges szerkezetű, fenntartható és stabil gazdasági növekedést.

A magyar út – célzott jegybanki politika

Az egy cél – egy eszköz elve a magyar monetáris politika esetében már a válság előtt sem működött megfelelően. A jegybank a magas nominális kamatok ellenére sem volt képes a cél közelébe mérsékelni az inflációt, míg a rövid távon stabil árfolyam kedvezett a devizahitelezés elterjedésének (*Matolcsy, 2015*). Emiatt és a szintén súlyos hibákat vétő fiskális politika eredményeként a válság különösen kedvezőtlen helyzetben érte a magyar gazdaságot. A hazai GDP 2009-ben számottevően visszaesett, amiben jelentős szerepe volt többek között az ország külső sérülékenységének, a magas államadósságnak és a túlzott devizahitelezésnek.

2013-tól új elvek határozták meg az MNB monetáris politikáját, amelynek középpontjába az innovatív, célzott jegybanki politika alapelve került. Az inflációs célkövetés rendszerét megtartva a magyar monetáris politika is a nagyobb rugalmasság irányába mozdult el, miközben a jegybank mandátuma és eszköztára is kibővült. A 2013-ban elfogadott új jegybanktvényben az MNB az inflációs cél elsődlegességének megtartása mellett elsőként deklarálta a pénzügyi stabilitás és a kormányzati gazdaságpolitika támogatásának a célját. A törvény hatálybalépésével a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete (PSZÁF) beolvadt az MNB szervezetébe, egyúttal a jegybank jogköre kibővült a bankrendszer, illetve az egyéb pénzügyi intézmények felügyeletével. A jegybank összehangolta a makro- és mikroprudenciális felügyeleti

hatáskört, illetve erősítette a pénzügyi fogyasztóvédelmet. A nagyobb rugalmasságot jelezte a 2015 tavaszán a 3 százalékos inflációs cél körül kialakított ± 1 százalékpontos toleranciasáv is. A rugalmasabb keretrendszer megalapozta a monetáris politikai fordulat véghezvitelét, a pénzügyi rendszer stabilitását és a sikeres válságkezeléshez szükséges célzott eszközök bevezetését.

A válság által okozott kihívásokra reagálva a jegybank a nemzetközi gyakorlatot követve jelentős kamatsökkentési ciklust indított 2012 nyarán, amelynek eredményeként az irányadó ráta 7 százalékról 2016 tavaszára historikusan alacsony szintre, 0,9 százalékra csökkent. Emellett az MNB előrettekintő iránymutatásával és az eszköztár átalakításával folyamatosan javította a monetáris transzmisszió hatékonyságát annak érdekében, hogy a kamatsökkentések a hozamgörbe minél hosszabb szakaszán érvényesüljenek. 2016 márciusától a Monetáris Tanács a kamatfolyosó szélességéről és szimmetriájáról is döntött. A kamatsökkentési ciklus jelentős hatással volt mind a bankközi kamatokra, mind az állampapírpiazi hozamokra, továbbá jelentősen növelte a kamatmegtakarítást a konszolidált államháztartás számára.

A válság okozta országspecifikus kihívásokra reagálva az MNB számos célzott, nem konvencionális eszközzel bővítette eszköztárát (*Lehmann* és szerzőtársai, 2017, *Matolcsy* és *Palotai*, 2018). A válság kitörését követően hazánkban nemzetközi összehasonlításban is kiugróan nagymértékű visszaesés volt megfigyelhető a magánszektor hitelállományában (ez az úgynevezett hitellefagyás jelensége). 2013 júniusában a kis- és középvállalati hitelezésben tapasztalt tartós piaci zavar mérséklése, a célzott hitelösztönzés és a gazdaság élénkítése érdekében az MNB bevezette a Növekedési Hitelprogramot (NHP), amely kedvezményes hitelrefinanszírozást biztosított 0 százalékos refinanszírozási kamat mellett. Az NHP négyéves működési ideje alatt közel 40 000 hazai vállalkozás olcsó és kiszámítható finanszírozáshoz jutásához járult hozzá, mintegy 2800 milliárd forint összegben. A program eredményesen segítette elő a hitelezési fordulatot, a magyar gazdaság válságból való kilábalását, továbbá megalapozta a későbbi, a kkv-hitelezés egészségesebb szerkezetének kialakítását célzó program, az NHP fix elindítását.

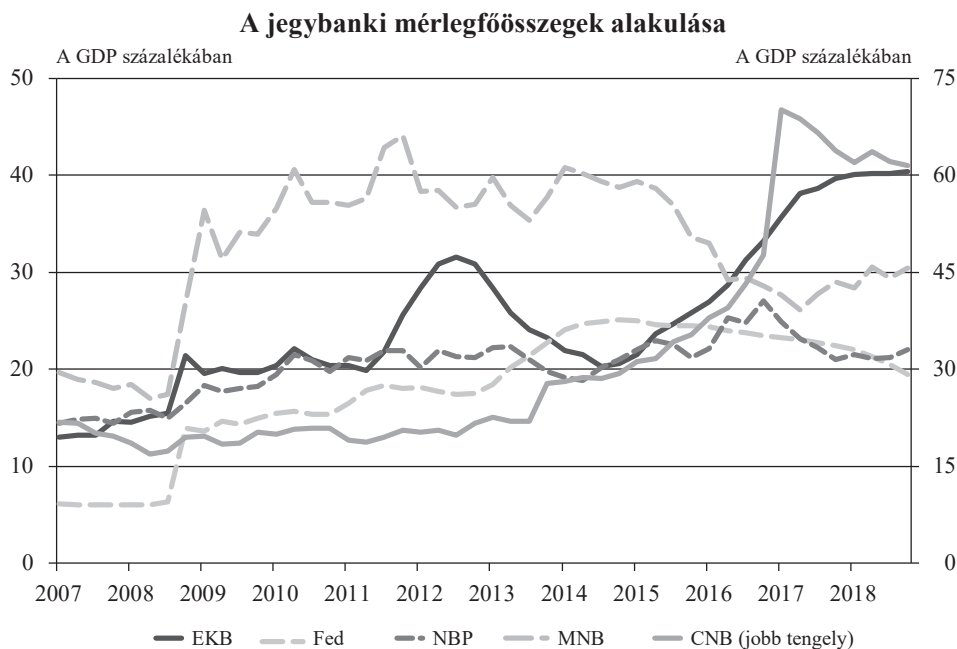
A válság kitörésekor a lakossági hitelek mintegy 70 százaléka deviza- vagy devizaalapú hitel volt, amely kiemelt pénzügyi stabilitási kockázatot jelentett, jelentősen megnehezítette a válságból való kilábalást és számottevően növelte hazánk külső sérülékenységét. Az MNB mindezek következtében stratégiai célnak tekintette a lakossági devizahitelek kivezetését 2013-at követően. A jegybank 2014 őszén kezdte meg a kormánnyal közös programját a lakossági devizahitelek kivezetése céljából.

A program technikai értelemben 2017 decemberében zárult le a forintosításhoz kötődő utolsó devizaswap-ügylet megkötésével. A jegybanki konverziós program lehetővé tette, hogy a devizahitelek kivezetése rendezetten, rövid időn belül és a forint árfolyamára való érdemi hatás nélkül valósuljon meg. A lakossági devizahitelek kivezetésével a magyar pénzügyi rendszer az egészségesebb mérlegszerkezet irányába tett jelentős elmozdulást, amelynek eredményeként az egyik legnagyobb rendszerintű kockázat került ki a pénzügyi intézmények mérlegéből. A program emellett jelentősen hozzájárult a háztartási törlesztési terhek csökkenéséhez és erősítette a monetáris transzmisszió kamatcsatornáját (MNB, 2019).

A magas adósságmutatók, az államadósság magas devizaaránya és a jelentős külső adósság növelték hazánk külső sérülékenységét. Az MNB a külső forrásokra való ráutaltság mérséklése és az egészségesebb adósságszerkezet kialakítása érdekében 2014 nyarán bevezette az Önfinszírozási programot, amelynek keretében a jegybank hazai kibocsátású likvid értékpapírok vásárlására ösztönözte a hitelintézeteket. A konstrukció hatékonyan növelte a magyar állampapír-állomány hazai tulajdoni részarányát, segítve ezáltal az államadósság belső finanszírozásának erősödését és a külső sérülékenység csökkenését.

A globális jelentőségű jegybankok mérlegfőösszegének folytatódó emelkedésével ellentétben az MNB úgy tudta fenntartani a laza monetáris kondíciókat, hogy intézkedéseinek egy része (Önfinszírozási program és forintosítás) egyaránt támogatta az ország külső sérülékenységének mérséklődését és a jegybankmérleg zsugorodását, miközben a mennyiségi korlátozás a mérleg szerkezetének átalakulásához, a kamatozó források arányának mérséklődéséhez vezetett. Ennek eredményeként az MNB azon kevés jegybankok egyike, amelyek GDP-arányos mérlegfőösszege a válság előtti szint alá csökkent, miközben több jegybank mérlegfőösszege jelentősen növekedett a válság előtti értékéhez képest (lásd 2. *ábránkat*).

Megjegyzés: a CNB a cseh jegybankot, az NBP a lengyel jegybankot jelöli.

Forrás: Eurostat, FRED, jegybankok honlapja

Az MNB 2013-ban bevezetett rugalmas inflációs célkövető rendszere lehetővé tette, hogy az árstabilitás elsődleges céljának veszélyeztetése nélkül egyszerre valósuljon meg a reálgazdasági és pénzügyi stabilitás, miközben hatékonyan támogatta az ország válságból való kilábalását. A 2013 és 2018 között bevezetett jegybanki intézkedések jelentős mértékben hozzájárultak a hazai makrogazdasági környezet javulásához és a gazdasági növekedés fenntartható pályára állításához. Az alkalmazott hagyományos és nem hagyományos jegybanki eszközök makrogazdasági hatása a kamatpolitikán és a hitelezési folyamatokon keresztül ragadható meg. A gazdasági növekedés mellett a külső egyensúlyi folyamatok, az államadósságráta és az infláció is kedvezően alakult a 2013-tól megvalósuló monetáris politika mellett. Az alacsony kamatkörnyezet és a célzott jegybanki lépések érdemben támogatták a bankrendszer sérülékenységének csökkentését, illetve a kockázati felárak mérséklését. Az új monetáris politikai keretrendszer összességében jelentős mértékben támogatta a dinamikus gazdasági növekedést, a kamatcsökkentés és a jegybanki

programok 2013–2018 között összességében közel 6 százalékkal járultak hozzá a GDP növekedéséhez, az első években a gazdasági növekedés közel felét adva (MNB, 2019). A magyar monetáris politika mindezt úgy teljesítette, hogy közben elérte és fenntartotta az árstabilitást, az infláció 2017 januárja óta szinte végig az inflációs cél körüli toleranciasávon belül tartózkodik.

Hivatkozások

- Borio, Claudio – Disyatat, Piti – Juselius, Mikael – Rungcharoenkitkul, Phurichai* [2018]: Monetary policy in the grip of a pincer movement. BIS Working Papers, No. 706 Bank for International Settlements, March.
- Lehmann Kristóf – Palotai Dániel – Virág Barnabás (szerk.)* [2017]: A magyar út – célzott jegybanki politika. Magyar Nemzeti Bank Könyvsorozata, Magyar Nemzeti Bank, Budapest.
- Magyar Nemzeti Bank [2019]: Magyar Nemzeti Bank jelentés 2013–2019.
- Matolcsy György* [2015]: Egyensúly és növekedés. Konszolidáció és stabilizáció Magyarországon 2010–2014. Magyar Nemzeti Bank Könyvsorozata, Kairosz kiadó.
- Matolcsy György – Palotai Dániel* [2016]: A fiskális és a monetáris politika kölcsönhatása Magyarországon az elmúlt másfél évtizedben, *Hitelintézeti Szemle*, 15. évf., 2. szám, június, 5–32. o.
- Matolcsy György – Palotai Dániel* [2018]: A magyar modell: A válságkezelés magyar receptje a mediterrán út tükrében, *Hitelintézeti Szemle*, 17. évf., 2. szám, június, 5–42. o.
- Virág Barnabás* [2015]: Tartósan beköszönhet a negatív reálkamatok kora. Szerkesztett formában megjelent a *Portfolio.hu* oldalon 2015. november 2-án. Letölthető: <https://www.mnb.hu/letoltes/virag-barnabas-tartosan-bekoszonthet-a-negativ-realkamatok-kora.pdf>

Király Júlia

UGYANAZ, MÉGIS MÁSKÉPP

Mottó:

„A látható is csak fényes derengés
Az égi tér
Tenger alatti rengés
Lenni se készül ott a soha nem kész”

(Tandori Dezső: Fut az örök tekinteteket unván)

Az inflációs célkövetést (inflation targeting, rövidítve IT) 1989-ben egyetlenegy, 1999-ben közel egy tucat, 2009-ben közel három tucat, és most, 2019-ben több mint öt tucat ország vallotta a meghatározó monetáris keretrendszerének (*Hammond, 2012* és *Central Bank News*). Nem mindenütt inflációs célkövetés van érvényben, ahol azt állítják, és nehéz két olyan országot találni, ahol az inflációs célkövetés minden részlete ugyanolyan. Ebből is látszik, hogy alapvetően rendkívül rugalmas, jól alakítható keretről van szó, ami nem a válság előidézője volt, nem halt meg a válság alatt, és – ádáz kritikusaiknak minden érve ellenére – valószínűleg még sokáig nem fog eltűnni (*Baldwin–Reichlin, 2013*). Az IT most már három évtizedes története alatt elméletileg sok új megoldás felmerült a nominális GDP-célkövetéstől kezdve az árszínvonal célzásáig, de a gyakorlatban eddig még mindig maradt az először éppen három évtizede Új-Zélandon kipróbált keret. *Mark Carney*, a kanadai jegybank korábbi elnöke, amikor hat évvel ezelőtt kinevezték a Bank of England élére, nagy hangon bejelentette, egyik első lépése az lesz, hogy a szigetországot áttéríti a nominális GDP-célzásra, az NGDPT-re – aztán minden maradt a régiben. Nem azért, mert nincs jobb. Hanem mert pillanatnyilag nincs jobb. A legtöbb mérés azt mutatja, hogy a kertrendszert alkalmazók átlagosan stabilabb gazdasági környezetet teremtenek, mint az alternatív megoldásokkal próbálkozók (*Baldwin–Reichlin, 2013*).

Az inflációs célkövetés nagyon egyszerűen annyit jelent, hogy a jegybank mint a gazdaságpolitika egyik centruma kellően kompetens, független és hiteles ahhoz, hogy a gazdaság stabilizálásához az árstabilitás megteremtésével járuljon hozzá, ezért megkísérli a gazdasági szereplők várakozásait az árstabilitást jelentő, célként publikált inflációs szintre horgonyozni; ennek révén az inflációt már középtávon le-

<https://doi.org/10.47630/KULG.2019.63.7-8.19>

Király Júlia, címzetes egyetemi tanár, 2007 és 2013 között a Magyar Nemzeti Bank alelnöke.
E-mail: juliakiraly99@gmail.com

hozni erre a szintre, és ott stabilizálni. A függetlenség és a hitelesség kulcsmomentum ebben a keretben. A magyarországi IT-válság előtti sikertelenséghez kétségtelenül az is hozzájárult, hogy számos ok (például a különböző színezetű és összetételű kormányok inflációt erősítő gazdaságpolitikája) miatt a jegybanki hitelesség nem tudott kellően megerősödni, továbbá a jegybank és a kormány közti permanens vita sem erősítette a független és hiteles jegybank képét. Ez a rendszer csak azokban az országokban lett valóban hiteles, ahol a jegybanki függetlenség és hitelesség ehhez hozzájárult.

Az árstabilitás elérésének nagy kérdése *hogyan* is: milyen eszközökkel, milyen módon tudja a jegybank a mandátumát a leghatásosabban teljesíteni. Bebizonyosodott, hogy *a pénzmennyiségre nem igazán lehet támaszkodni*. Egyrészt, mert a gazdaság pénzkereslete nem stabil, másrészt a jegybankok többsége nem képes a pénzkínálatot autonóm módon szabályozni. Itt érdemes azonnal megjegyezni, hogy a modern monetáris elmélet (modern monetary theory, MMT) – amelyen ahány szerző, annyi félet ért – egyik legősibb alaptétele a pénzkínálat endogenitása, mármint az, hogy a pénzt a bankrendszer teremti, és ezt a jegybank exogén módon nem tudja szabályozni. Jobb tehát nem a pénzmennyiségen keresztül stabilizálni.

Kis, nyitott gazdaságokban máris adódik egy másik remek, szabályozható nominális változó: az árfolyam. Amíg nincs szabad tőkeáramlás, addig az árfolyam valóban kiváló eszköznek tűnt a monetáris politikusok kezében (például Magyarországon a csúszó leértékelés 1995 és 2001 között), ám a gyakori valutaválságokkal sújtott fejlődő országok számára mégsem sokan javasolták ezt az eszközt. Amikor pedig a fejlődő országok is szabaddá tették a tőkeáramlást – például a kétezres évek elején a kelet- és közép-európai országok az uniós csatlakozásra készülve –, attól kezdve világos volt, hogy vagy áttérnek az árfolyamrögzítésre (nevezetesen a valutatanácsra), ám akkor elvesztik lehetőségüket az önálló monetáris politika megalkotására, vagy *ha önálló monetáris politikára törekszenek, akkor le kell mondaniuk az árfolyam-szabályozásról*.

Az inflációs célkövető rendszerek kialakításakor a fentieket gondosan számba véve úgy tűnt, hogy a jegybank leginkább egy általa meghatározott *irányadó eszköz* (legyen az a betét vagy a hitel) *kamatának szabályozásával* tud hatni a pénzügyi piacokra és azon keresztül a gazdaságra. Az irányadó kamat mozgását a feltevések szerint követi a többi rövid távú kamat, sőt, kissé vonakodva a hosszú távú kamatok és a reálkamatok egyirányú mozgása, az árfolyamok változása; ezáltal a pénz- és hitelmennyiség megváltozása, aminek eredményeképpen a gazdasági szereplők döntései is alkalmazkodnak a jegybank döntéséhez. Azonban a steril modellekben

tökéletes mechanizmus a valóságban gyakran számos súrlódással, rosszul működő csatornákkal, a vágyott céllal ellentétes hatással működik, perverz, a céllal ellentétes hatások jönnek létre. Ez történt például a válság előtt Magyarországon, amikor a devizahitelezés felfutása idején a jegybanki szigorítás (a kamatemelés és ennek nyomán az árfolyam erősödése) nem fogta vissza kellően a fogyasztást és a beruházást, vagy éppenséggel a devizahitel-csatorna felerősödésével a szándékolttal ellentétes hatást váltott ki.

A válság előtti viták és elmélgedések elsősorban a jegybanki függetlenség mi-benlétéről, a hitelesség megteremtésének mikéntjéről, az egyes transzmissziós csatornák erősségéről és működéséről folytak. Többé-kevésbé teljes volt az egyetértés, hogy az IT mint rendszer mindenképpen nagymértékben hozzájárult a kétezres évek csodás, teljes nyugalmához (*great moderation*). Bár kétségkívül azt sem lehet kizárni, hogy valamennyi országnak, amelyik sikeresen alkalmazta, csak pillanatnyi szerencséje volt, és a maga permanens kudarcaival Magyarország mutatja meg, mennyire elhibázott az IT – de lássuk be, ez a kevésbé valószínű eset. Valószínűbb, hogy az IT, ahol bevezették, minden hibájával együtt hozzájárult a gazdaság stabilizálásához, a legtöbb helyen *kis növekedési áldozattal sikerült elérni az árstabilitást*. Magyarország ebből a szempontból kétségtelenül ordas kivétel.

A 2007-től kibontakozó pénzügyi válság azonnal szétzilálta a normál működés egyik legfontosabb alapfeltételét: a likvid és jól működő pénzügyi rendszert. A korábban a jegybank üzeneteit hibátlanul közvetítő, mindig likvid pénzügyi piacok szabályosan lefagytak, a súrlódásmentesen működőnek tekintett bankrendszerek nemcsak a likviditás eltűnésével, hanem tőkéjük olvadásával is szembe kényszerültek nézni. A kialakult likviditási válságot a jegybankok – köztük a Magyar Nemzeti Bank is – 2007–2008-ban példaszerűen kezelték. Bővítették a rövid lejáratú hitelek skáláját, korlátlanul rendelkezésre álltak, swap ügyletekkel devizát juttattak a rendszerbe, csökkentették a kötelező tartalékrátát, bővítették partnereik táborát (erre leginkább a kevésbé bankvezérelt Egyesült Államokban volt szükség), bővítették a fedezetek körét, csökkentették a fedezetértéket, a haircutot, öntötték a likviditást a lefagyott piacokra. Sőt a magyar jegybank 2008 októberében az állampapírpiacon likviditási válságot is kezelte: az Európai Központi Bank (ECB) rosszallása ellenére belépett vevőként a másodlagos piacra (Király, 2019).

Ezeket a likviditásbővítő eszközöket a válság elmúltával fokozatosan fel lehetett függeszteni, és bármikor, bármilyen következő válság esetén újra elő lehet venni. A likviditáskezelés a jegybank természetes feladata, mindig voltak és lesznek is eszközei hozzá. Nem véletlen, hogy a modern eszköztárú bankokban, mint például az

ECB, ez sokkal kisebb megrázkódtatást és átalakítást okozott, mint a Fednél, ahol a lazító manőverek elnevezéséhez valóban „az abc minden betűjét gyakorlatilag fel kellett használni” (Bernanke, 2017).¹ A likviditási válság megoldása azonban nem segítette a pénzügyi válság nyomán recesszióba zuhant gazdaságokon. Világossá vált, hogy a 2009-eshez hasonló, mély gazdasági válság idején a jegybanki alapkat csökkentése nem elégséges eszköz; igen lassan hat, hiszen csak a nagyon rövid lejáratú forrásokat teszi relatíve olcsóvá, a bankokból pedig hiányoztak a hosszú lejáratú, olcsó források. Ráadásul egyre több jegybank ütközött bele a zéró kamatkörlátba; *a nulla közeli kamatlábak mozgatása már a legkevésbé sem hatásos*. A kommunikációs próbálkozás, az előretekintő iránymutatás (*forward guidance*) a hiteles jegybankok esetében ideig-óráig hatott, de jelenleg már a hosszú ideje uralkodó, negatív kamatlábak sem segítenek.

A válság alatt a jegybankok a világon mindenütt azt kezdték mérlegelni, hogyan lehet a befagyott hitelesatornát újra működtetni, hogyan lehet hosszú lejáratú, olcsó forrást nyújtani, előteremteni a gazdaság szereplői számára, hogyan lehet leszorítani a hosszú kamatokat, vagy milyen más módszerrel lehetne rávenni a bankokat arra, hogy olcsó, hosszú lejáratú hitelt nyújtsanak ügyfeleiknek. Azaz, hogyan lehet végrehajtani a hitelkönnyítést (*credit easing*), amit aztán a gazdasági sajtó meglehetősen félrevezetően mennyiségi lazításnak (*quantitative easing*) nevezett el (Bernanke, 2017).²

Ha a stagnáló vagy zsugorodó gazdaságban nincs olcsó (alacsony kamatozású), hosszú forrás, akkor a hitelezés nem tud beindulni, a gazdaság nem tud felpörögni. A jegybankok a válság előtt a rövid kamatokkal adtak jelzést, csak a hozamgörbe rövid végén avatkoztak be, feltételezve, hogy ez a monetáris transzmisszió során a hosszú kamatokra is hatással lesz. Elfogadott szabály volt, hogy a jegybank a hozamgörbét csak egy ponton támaszthatja meg, egyszerre több pontra nem tud hatással lenni. A válság során az egyik leglényegesebb kérdés ennek a hittételnek a felülvizsgálata volt. Magyarán annak eldöntése, hogy megkísérelje-e a jegybank valamilyen módon megváltoztatni a hozamgörbe hosszú végét, azaz a hosszú lejáratú hitelek kamatait.

¹ „A Bizottság néhány tagja kicsit feszengett a lassan az abc minden betűjét felemészítő hitelprogramjaink sokasága miatt.” (381. oldal)

² „Hiába próbáltam meggyőzni a médiát és a pénzügyi piacokat, hogy használják a hitellazítás kifejezést, amelyet Dave Skidmore talált ki a mennyiségi lazítás helyett. Ez utóbbit korábban, az évtized elején a (sikertelen) japán programokra használták, amelyek számos vonatkozásban különböztek a mi értékpapír-vásárlásainktól. Különösen abban, hogy a japán QE-program a pénzmennyiség növelésére irányult, míg a Fed azért vásárolt hosszabb lejáratú állampapírokat és jelzáloghitellel fedezett értékpapírokat, hogy csökkentse a hosszú lejáratú kamatokat.” (381. oldal)

De ez egyáltalán jegybanki feladat? Van-e rá a jegybanknak felhatalmazása? – merült fel jegybanki körökben újra és újra a kérdés. Egy likviditási válság elhárítása akár új, nem szokásos jegybanki eszközökkel egyértelműen jegybanki feladat. De vajon a gazdaság élénkítésére is joga van-e a jegybankoknak, arra, hogy a felhatalmazásukat meghaladó, új eszközöket vessenek be? Hiszen minden ilyen lépés kockázattal és költséggel jár, ami a nap végén a költségvetést terheli. Joga van-e a jegybankoknak adófizetői pénzt költeniük? És ha rászánják magukat új eszközök alkalmazására, vajon sikerül-e bármit is elérniük, nem lesz-e drágább a leves, mint a hús, megtérül-e a beavatkozás költsége?

Az sem volt egyértelmű, van-e bármi hatása a hitelkínálat élénkítésének, ha a háztartások és a vállalatok hitelkereslete a túlzott eladósodás miatt esett vissza. Mert az adósságlebontás folyamatát nem lehet a banki hitelkínálat élénkítésével gyorsítani. Biztos, hogy van elégséges hitelkereslet az esetleg élénkülő hitelkínálat felszívására? Ez a vita minden egyes országban végigkísérte, sőt végigkíséri az úgynevezett nem konvencionális eszközökre vonatkozó döntéseket. Ezek releváns kérdések, és nem fognak eltűnni a válság, illetve az alacsony kamatok korszakának elmúlása után sem. A lehetőség megvan, hogy ezeket az eszközöket alkalmazzák, de ezt *gazdaságpolitikai felhatalmazáshoz kellene kötni*. Ha egy ország törvényhozása nem ért egyet a jegybankok ilyen irányú kompetenciájának bővítésével, gyakorlatilag bizonyos fiskális funkciók átvállalásával, akkor s ott nem kell ezeket az eszközöket alkalmazni. Vállalja magára a terheket és a cselekvést a fiskális politika, mint a balti országokban tette.

A válság során Európa rettegett attól az intenzív gazdasági beavatkozástól, amiről *Ben Bernanke*, a Fed válság alatti elnöke még könyve címét is kölcsönözte: „Volt merszünk cselekedni!” A Fednek és nyomában elsőként az angol jegybanknak valóban volt mersze beavatkozni nemcsak a hozamgörbe rövid végén (ami a jegybankok hagyományos feladata), hanem a hozamgörbe hosszú végén is, és nagy volumenű eszközvásárlási programjaikkal leszorítani a gazdasági hitelek szempontjából meghatározó, hosszú lejáratú kamatokat. Ha a Fed válság alatti lépését, illetve az ECB megkésett, 2013 utáni akcióit helyesen értelmezzük, akkor látjuk, hogy a jegybankok valójában a pénzügyi stabilitást helyezik a fókuszba. Ha figyelmesen olvassuk *Bernankét*, és aprólékosan elemezzük az összefoglalóan kvantitatív könnyítésnek nevezett lépéseket bármelyik országban, illetve országcsoportban, akkor azt látjuk, hogy ezek a lépések a hitelciklus kiegyensúlyozását, azaz a pénzügyi stabilitást célozzák. Azaz – *Caballero* kifejezését alkalmazva – megvalósítják a prudenciális monetáris politikát, röviden PMP-t. Ha a jövőben törvényi felhatalmazással a jegybank

elsődleges feladatává emelik a pénzügyi stabilitás megőrzését is, akkor az előbbieken említett, külön válságkezelési eszközre vonatkozó felhatalmazásra nem lesz szükség.

Valószínűleg ezek a dilemmák nem fognak gyorsan feloldódni, és végül valamilyen pragmatikus megoldás alakul ki, amit aztán az akadémiai irodalom hosszú kínlódással alátámaszt.

Mindezeknek a dilemmáknak azonban semmi köze ahhoz, hogyan alakult a magyar monetáris politika az elmúlt években. Magyarországon egyszerűen annyi történt, hogy *a monetáris politika anektálta a gazdaságpolitikát*, olyannyira, hogy a monetáris politikai döntések fiskális költségeit még csak említeni is illetlenség. Míg más, a cikk nagy részében elemzett problémákkal küzdő országokban a jegybankok transzparenciája továbbra is elsődleges, a magyar jegybank monetáris politikai eszköztárát a kutató legfeljebb a jegybank honlapjára 2019. augusztus 5-én kirakott prezentációból próbálhatja megérteni. Az ebből kikövetkeztethető gyakorlat lényege úgy summázható, hogy a jegybank minden felmerülő problémára bevezet egy-egy új eszközt, és egyre inkább kézi vezérléssel alakítja a szereplők viselkedését.

Egy tételes eszköztár választ adna arra az alapkérdésre is, hogy ezek mennyire konzisztensek, harmonikusan illeszkednek-e egymáshoz. Ennek az új rendszernek tényleg csak jelzésértékű eleme, hogy a jegybank irányadó eszköze gyakorlatilag megszűnt, és a „megcélzott kiszorítási hatás elérése a jegybank kiemelt operatív célja” (Hoffmann–Kolosi, 2019), bármit jelentsen is ez a tohuvabohu kifejezés.

A mai magyar monetáris politikát a Monetáris Tanács meghökkentő egyetértése, egyhangúsága jellemzi. Ez a világban szokatlan teljes egység a kellő mélységű vita, a különböző nézőpontok ütközésének hiányára látszik utalni, de lehet, hogy ebben a külső szemlélő téved. Mindennek azonban semmi köze a világban folyó monetáris politikai vitákhoz.

Hivatkozások

- Baldwin, R. – Reichlin, L.* (szerk.) [2013]: *Is Inflation Targeting Dead? Central Banking After the Crisis*. Centre for Economic Policy Research.
- Bernanke, B.* [2017]: *Volt merszünk cselekedni. Emlékirat egy válságról és annak utóéletéről*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Caballero, R. J. – Simsek, A.* [2019]: *Prudential Monetary Policy*. NBER Working Paper, No. w25977. Central Bank News, Inflation Targets. Letölthető: <http://www.centralbanknews.info/p/inflation-targets.html>
- Hammond, G.* [2012]: *State of the art of inflation targeting*. Bank of England, Centre for Central Banking Studies.
- Hoffmann M. – Kolosi P. P.* [2019]: *A megcélzott likviditási szint elérése érdekében a jegybanki swapállomány mindkét irányba változhat*. *Portfolio.hu*, 2019. július 25. Letölthető: <https://www.portfolio.hu/gazdasag/a-megcelzott-likviditasi-szint-elere-se-erdekeben-a-jegybanki-swapallomany-mindket-iranyba-valtozhat.4.332065.html>
- Király J.* [2019]: *A tornádó oldalszele. Szubjektív válságtörténet*. Park Könyvkiadó, 2019.

Molnár Dániel – Regős Gábor – Horváth Diána

ESZKÖZÖKKEL – ESZKÖZTELENÜL?

A 2008-as válságot megelőzően a világ legjelentősebb jegybankjai az inflációs célkövetés politikáját alkalmazták. A monetáris politikai döntéshozók a rendelkezésre álló jegybanki eszköztárral, amely leginkább az alapkamatot jelentette, igyekeztek úgy befolyásolni a gazdaság állapotát, hogy az árszínvonal emelkedésének üteme elérje az előre meghatározott célt. Ez a gyakorlat a mai napig nem változott érdemben, annak ellenére sem, hogy a gazdaság és a jegybanki eszköztár gyökeresen átalakult. Korábban az inflációs célkövetés gyakorlata megfelelően működött, a válság azonban megmutatta az ehhez kapcsolódó monetáris politikai eszköztár korlátait.

A 2008-as válságra a világ vezető jegybankjai, mint minden korábbi válságra, a kamatok gyors és nagyarányú csökkentésével reagáltak. A gazdasági helyzet azonban annyira súlyos volt, hogy még ez sem segített, így a jegybankok rövid idő alatt elérték a nulla kamatot, vagyis az alsó korlátot, tehát a kamatszint további érdemi csökkentésére már nem volt mód. Ennek eredményeként a jegybankok új, nem konvencionális eszközöket kezdtek alkalmazni. Ez jellemezte az Európai Központi Bank (ECB) monetáris politikáját is, amellyel a következőkben elsősorban foglalkozunk.

Az ECB helyzete a Fed politikájával összehasonlítva is szemléletes. Az USA-ban a nem konvencionális eszközök eredményesek voltak: az infláció elérte a jegybanki célt, a gazdaság pedig a teljes foglalkoztatást. Sőt a Fed már megkezdte monetáris politikájának normalizálását, a nulla alsó korlátról felemelte irányadó rátáját, és csökkentette a mennyiségi lazítás, a quantitative easing keretében felhalmozott eszközállományát. Az ECB esetében azonban még egyik sem következett be, sőt a döntéshozók már további kamatsökkentést helyeztek kilátásba. Az infláció az eurózónában 2013 óta a nem konvencionális eszközök ellenére is a cél alatt tartózkodik, és a növekedés is mérsékelte.

<https://doi.org/10.47630/KULG.2019.63.7-8.26>

Molnár Dániel, a Századvég Gazdaságkutató Zrt. makrogazdasági elemzője.

E-mail: molnar.daniel@szazadveg.hu

Regős Gábor, a Századvég Gazdaságkutató Zrt. makrogazdasági üzletágvezetője.

E-mail: regos@szazadveg.hu

Horváth Diána, a Századvég Gazdaságkutató Zrt. makrogazdasági elemzője, a Budapesti Corvinus Egyetem doktorandusza. E-mail: horvath.dia@szazadveg.hu

Egy a céltól kismértékben elmaradó infláció önmagában még nem is jelentene gondot. A probléma sokkal inkább abban rejlik, hogy egy újabb válság kitörése esetén, ha a monetáris politikának lazítania kell, erre a hagyományos eszközökkel nem lesz lehetősége. Ezen felül az ECB már a nem konvencionális eszközökben rejlő lehetőségeket is jelentősen kiaknázta.

A nehézséget az jelenti, hogy nulla közeli kamatlábnál kialakul a *likviditási csapda* jelensége, és a monetáris politika konvencionális eszköztára hatástalanná válik. A likviditási csapda értelmében a nulla közeli nominális kamatok mellett a monetáris politika a pénzkínálat bővítése révén nem képes hatni a gazdaságra, mivel a készpénz és a kötvény lényegében tökéletes helyettesítővé válik a piaci szereplők számára, akik így az alacsony kamatok és azok várt növekedése miatt elkezdnek készpénzt felhalmozni. A pénztartási hajlandóság emelkedése tovább szűkíti az aggregált keresletet, és így kialakul a deflációs spirál (*Krugman* és társai, 1998). Pontosan ez történt a válságot követően. Hiába voltak extrém lazák a monetáris kondíciók, az aggregált kereslet nem akart emelkedni, ezért defláció alakult ki, a jegybankoknak a nem konvencionális eszközökhöz kellett nyúlniuk.

Érdeemes tehát megvizsgálni, hogy a szóba jöhető különböző nem konvencionális eszközök mennyiben tudják, illetve tudták kezelni a likviditási csapda problémáját, illetve hogy egy válság esetén mennyire lehetnek alkalmasak nem konvencionális eszközként történő alkalmazásra. Ezek közül a következőkben áttekintjük az inflációs várakozások emelésének lehetőségét, az inflációs cél emelését, az árfolyam leértékelését, a papíralapú pénz kivezetését, a fiskális politika alkalmazását, az eszközvásárlást, illetve a hitelkondíciók lazítását.

A likviditási csapda megoldását *Krugman* és társai [1998] a jegybank hihető elköteleződésében látták. Amennyiben a monetáris politika képes emelni az inflációs várakozásokat, például azzal, hogy elhitheti a gazdasági szereplőkkel, hogy az árak emelkedése esetén nem fogja azonnal visszavonni a korábbi lépéseit, akkor képes lehet hatni az aggregált keresletre. Jelenleg az Európai Központi Bank is erre játszik: az elnök, *Mario Draghi* minden kamatdöntést követően igyekszik biztosítani a piacokat, hogy az eszközvásárlási programok keretében felhalmozott állampapírokat az első kamatemelést követően továbbra is meg kívánják majd újítani, vagyis akkor sem tervezik a pénzkínálat azonnali csökkentését, ha a kondíciók javulnak. Jelenleg az *előretekintő iránymutatás* hitelességét az alacsony inflációs várakozások miatt nem kérdőjelezi meg a befektetők, mivel a leépítés várható időpontja még túlságosan távol van.

A monetáris politika részéről a válságra adandó válaszok közül *Blanchard* és társai [2010] az *inflációs cél emelése* mellett érveltek. A jelenlegi 2 százalékos cél helyett 4 százalékos inflációs cél alkalmazása esetén könnyebben elkerülhető lenne a likviditási csapda kialakulása. A jegybankok egy bekövetkező válság esetén nagyobb mozgástérrel rendelkeznének, míg a magasabb inflációból következő költségek nem feltétlenül haladnák meg az ennek hiányában kialakuló likviditási csapdáét. Fontos azonban hozzátennünk, hogy a magasabb inflációs cél csak abban az esetben működne, ha a piaci szereplők el is hinnék, hogy a monetáris politika képes ezt biztosítani. Kérdés, hogy miért hinnék el, ha a monetáris politika a jelenlegi, alacsonyabb szintet sem tudja elérni. További bajok forrása lehet, hogy a magasabb cél fölé kerülő pénzromlás már túlzott inflációt jelentene, így az inflációs cél visszacskéntése válna szükségessé, ami a megemelt cél hitelességét kérdőjelezné meg.

A hihető elköteleződés problémájának megoldását *Jeanne* és *Svensson* [2007] a korábban *Svensson* által megalkotott *foolproof way* koncepciójának továbbgondolásában látták. A likviditási csapdából *kiutat jelent, ha a monetáris politika leértékeli a nemzeti valuta árfolyamát*, amely az importtermékek áremelkedésén keresztül felhajtja az inflációt, így csökkentve a reálkamatot a szükséges szintre. Az egyik dilemma ezzel kapcsolatban az, hogy a jegybank még ekkor is ösztönözve van arra, hogy ha a gazdasági helyzet normalizálódik, ismét szigorításba kezdjen, így ez a lépés önmagában nem elég hihető. Ezért a szerzők azt javasolják, hogy a jegybankok igyekezzenek a mérlegüket minél kisebb szinten tartani, mivel ekkor a deviza jövőbeli felértékelése veszteséget eredményezne, amit a jegybankok a függetlenség fenntartása érdekében igyekeznek elkerülni. A koncepciót övező másik aggály, hogy amennyiben minden jegybank a deviza leértékelése mellett dönt, akkor az eszköz nem lesz hatásos, illetve a legtöbb jegybank már a mérleg szintjének alacsonyan tartásával is elkésett.

Ezzel szemben *Rogoff* [2015] a nulla alsó korlát kivédésére a papíralapú pénz fokozatos kivezetését és az *elektronikus fizetésekre való áttérést* javasolta. Érvelésében hangsúlyozta, hogy amennyiben a gazdaságban nincs készpénz, a monetáris politika likviditási csapda esetén sem válik tehetetlenné. Jelenleg azonban az átállás a papírpénz kivezetésére jelentős költséggel járna, amely mellett egyetlen fajta elektronikus rendszer alkalmazása jelentős kockázatot is hordoz magában. Jelenleg nem reális opció a készpénzmentes gazdaság, azonban a jövőben megoldhatja a likviditási csapda okozta problémákat.

További lehetőség az, hogy a monetáris politika helyett *a fiskális politika kerül előtérbe*. *Eggertsson* és *Krugman* [2012] amellett érvelnek, hogy ha a monetáris po-

litika nem képes az aggregált kereslet ösztönzésére, akkor azt a fiskális politikának kell megtennie. Arra jutnak, hogy a likviditási csapdából a kormányzati költségek ideiglenes emelése jelent kiutat, ami ebben az esetben nem jár kizorítási hatással, hanem a likviditáskorlátos adósok költségének emelkedését eredményezik. Az Európai Unióban azonban ebben az esetben a maastrichti kritériumok akadályt jelentenek: válság idején a fiskális politikára vonatkozó célszámok jelentősen korlátozzák a kormányzati mozgásteret, így a megoldás egyik kulcsa ezek átalakítása lehetne. E mögött azonban jelenleg nincs megfelelő politikai akarat, és még ha lenne is, akkor is biztosítani kellene, hogy a nagyobb fiskális mozgástér adta lehetőségeket a politikusok csak a válságok ellensúlyozására használják, vagyis nem kellene hosszabb távon az államadósságok túlzott növekedésétől tartani. Csakhogy több euróövezeti tagországban az államadósság szintje már most is fenntarthatatlanul magas, így ennek további növelésére nincs lehetőség.

A likviditási csapdából továbbá az is kiutat jelenthet, ha *a monetáris politika a nyílt piacon nagy mennyiségben vásárol kötvényeket*, azon belül is állampapírokat. A kötvények iránti növekvő kereslet csökkenti a jövőbeli kamatfizetési terhet, ezzel javítja a fiskális politika helyzetét. Továbbá, amennyiben a piaci szereplők a lépést tartósnak ítélik, az közvetlenül hathat az árszínvonalra és nem teljesen rugalmas árak esetében a kibocsátásra is (Auerbach és Obstfeld, 2005). Alapvetően ezt az eszközt választották a válság után a világ vezető jegybankjai, köztük az Európai Központi Bank is kiterjesztett eszközvásárlási programja keretében (*expanded asset purchase programme*, EAPP). Az eszközvásárlási program sikeresnek tekinthető. Andrade és társai [2016] arra az eredményre jutottak, hogy a programnak köszönhetően csökkentek a hozamok, illetve emelkedett az infláció és a GDP is.

A jegybank által nyújtott likviditás a mennyiségi lazítás, a quantitative easing keretében elsősorban a befektetőkhez áramlott, az ő viselkedésük változása eredményezte a gazdasági helyzet normalizálódását. Lehetőség lenne továbbá közvetlenül a háztartások számára is likviditást nyújtani, a klasszikus „*helikopterpénz*” formájában (Buiter, 2003). A lakosság jelentős része a pénzt feltehetően azonnal elkölténé fogyasztásra, vagy leépítené adósságállományát, esetleg befektetné. Ez növelné az aggregált keresletet, így az inflációt is. A veszélyt elsősorban az jelenti, hogy amennyiben a lakosság hozzászokik az ingyenpénzhez, vagy a jövőben továbbra is számít majd rá, a lépés jelentős torzítást okozhat. Ennek ellenére egy jövőbeli válság esetére ez az eszköz szintén a jegybankok rendelkezésére áll. Ugyanígy lehetőség van a hitelezési feltételek további javítására is (*credit easing*), amit a válság után a nem konvencionális eszköztár keretében alkalmaztak a jegybankok (Bowdler és Radia,

2012) – amennyiben egy újabb válság során a bankok kockázatvállalási hajlandósága ismét csökken.

A quantitative easinggel kapcsolatban azonban több probléma is felmerül, ezek a további használatát illetően óvatosságra intik a jegybankokat. Az Európai Központi Bank által az eszközvásárlási programok, azon belül is a *public sector purchase programme* (PSPP) keretében vásárolt állampapírok összértéke 2018 végére meghaladta az 1940 milliárd eurót, amely az eurózóna bruttó konszolidált államadósságának közel 19,7 százalékát jelentette. Ez jelentősen csökkentette a fiskális fegyelem szükségességét, illetve a jegybank mérlegének a növekedése csak a kockázatokat emeli, amelyet végső soron az uniós adófizetőknek kell fedezniük. Nem is beszélve arról, hogy a gazdaságban lévő többletpénz buborékokat gerjeszthet a tőzsdén és az ingatlanpiacon is.

További problémát jelent, hogy a quantitative easing kivezetése nem megoldott. Bár a japán jegybank 2006 után sikeresen kivezette eszközvásárlási programját, azonban ebben közrejátszott, hogy csak a lejáráthoz közeli kötvényeket vásároltak (Ito, 2014). Ezzel szemben az Európai Központi Bank PSPP-je keretében a felső határ 31 év, míg az átlagos súlyozott hátralévő futamidő 2018. december végén 7,37 év volt. Megoldandó feladat ezen felül a kivezetés módozata is, ehhez kapcsolódóan Klyuev és társai [2009] az állampapír-állomány lassú és megfontolt leépítése mellett érvelnek. Elemzésükben arra jutnak, hogy a túl gyors kivezetés visszavetheti a gazdaságot, míg a túl lassú a gazdaság túlfűtöttségéhez vezethet.

Azonban más kockázati tényezők is felmerülnek. Amikor a Fed megkezdte eszközállományának a leépítését, az emelkedő hozamok a feltörekvő piacokon jelentős tőkeáramlást eredményeztek, ami a leginkább Argentínát sújtotta; azzal együtt is, hogy ekkor az ECB és a Bank of Japan kötvényvásárlása még javában tartott, vagyis a globális pénzkínálat még nem csökkent. Ebből kifolyólag sem támaszkodhat egy következő válság esetén az Európai Központi Bank kizárólag az eszközvásárlási programokra.

Mi maradt ki a fentiek közül? Abból indultunk ki, hogy a jegybankok inflációs célkövetést alkalmaznak, amelyhez a döntéshozók változatlanul ragaszkodnak, azaz az indokkal, hogy annak jelentős szerepe van a társadalmi jólétre vonatkozóan. Mi lenne azonban, ha a jegybank változtatna a célváltozóján, esetleg átalakítaná azt? Például az inflációs célkövetés helyett *kiegyensúlyozott, társadalmilag optimális gazdasági növekedést igyekezne biztosítani*, amelyben nem alakulnak ki tartós egyensúlytalanságok s amiből a társadalom legszélesebb rétege részesül? Ebben az esetben a jegybanki eszköztár teljes mértékben átalakulna, *nagyobb szerepet kapna*

a pénzügyi rendszer stabilitásának megőrzése, a kormányzati tevékenység támogatása. Utóbbi esetében persze felmerül a jegybanki függetlenség kérdése is, azonban az inflációs célkövetés elvetésével ez már nem jelent problémát. A jegybanki függetlenség célja, hogy hitelessé tegye a jegybankot a piaci szereplők részére, hogy még akkor is az árstabilitás biztosítása mellett dönt, ha ez szembemegy a politikai akarattal (Oatley, 1999).

A jegybanki függetlenség és az inflációs célkövetés rendszere közel egyszerre jelent meg a monetáris politikai gyakorlatban, mindkettő válaszként szolgált az 1970–1980-as évek magas inflációs környezetére (Debelle, 2017). A lépések beváltak: a fejlett gazdaságokban az infláció hosszú ideje kezelhető szinten maradt. Az inflációs célkövetés azonban az utóbbi időszakban túllendült, a jegybankok egyre csak újabb intézkedéseket vezettek be a cél eléréseért, egyre kisebb figyelmet fordítva ezen eszközök esetleges kockázataira. A válság és az utána bekövetkezett alacsony kamatkörnyezet jelenthetné az újabb fordulóponthoz: a korábbi gyakorlattal szemben ez *lazább inflációs célkövetést* eredményezhetne, például egy toleranciasáv¹ alkalmazása révén. A jegybanki hitelességet az alacsony inflációs várakozások és a szigorítás irányába rendelkezésre álló, jelentős mozgástér biztosítaná, így a monetáris politikának lehetősége lenne további célok (például felzárkózás, kiegyensúlyozott növekedés) elérésének elősegítésére. Ez nem feltétlenül jelentene egyetlen mutatószámot, inkább több indikátor rendszerét (például folyó fizetési mérleg, eladósodottság, infláció, GDP-növekedés), amelyekre vonatkozóan toleranciasávot alkalmaznának, és *a jegybank akkor avatkozna közbe, ha az egyensúly kibillenne.*

További előny lenne, hogy ekkor a monetáris politika célja megegyezik a kormányzatéval (demokráciát és szavazatmaximalizáló politikusokat feltételezve), így a függetlenség csak felesleges korlátozásként jelenne meg. Az új rendszer egyik eleme lehetne *a monetáris finanszírozás lehetővé tétele bizonyos társadalmi célok, például a szegénység felszámolása érdekében.*

Összefoglalva, a válságot követően a monetáris politika szerepe és eszközrendszere jelentősen átalakult. A nulla közeli kamatkörnyezet miatt az Európai Központi Bank mozgástere egy a jövőben bekövetkező válság esetére továbbra is korlátozott. Az eddig bevetett nem konvencionális eszközök habár hatékonyak voltak, a jövőben nem feltétlenül használhatók. Lehetőségként a jegybankok részéről felmerülhet az inflációs cél emelése vagy a fiskális szigor lazítása, esetleg a háztartások pénzügyi helyzetének közvetlen javítása. Távlatokról nézve az összefüggéseket, a

¹ A világ vezető jegybankjai (Fed, ECB, Bank of England, Bank of Japan) nem alkalmaznak célsávot, míg a kisebb jegybankok esetében ez elterjedt gyakorlat.

monetáris politika nehézségei elsősorban az inflációs célkövetésben gyökereznek. Abban, hogy a jegybankok – köztük az ECB – akár piaci torzulások árán is igyekeznek elérni a kitűzött inflációt. Azonban amennyiben elvetnék vagy átalakítanák az inflációs célkövetés rendszerét és alternatív célrendszert alkalmaznának, például a kiegyensúlyozott növekedést céloznák meg, akkor a monetáris politika eszköztára is kibővülne. A zero közeli kamatok és a felhalmozott eszközállományok miatt az infláció elszabadulásától a jövőben nem kell tartani.

Hivatkozások

- Andrade, P. – Breckenfelder, J. H. – De Fiore, F. – Karadi, P. – Tristani, O. [2016]: The ECB's asset purchase programme: an early assessment. European Central Bank Working Paper Series, No 1956.
- Auerbach, A. J. – Obstfeld, M. [2005]: The Case for Open-Market Purchases in a Liquidity Trap. *American Economic Review*, Vol. 95., No. 1., 110–137. o.
- Blanchard, O. – Dell'Ariccia, G. – Mauro, P. [2010]: Rethinking macroeconomic policy. *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. 42., No. 1., 199–215. o.
- Bowdler, C. – Radia, A. [2012]: Unconventional monetary policy: the assessment. *Oxford Review of Economic Policy*, Vol. 28., No. 4., 603–621. o.
- Buiter, W. H. [2003]: Helicopter money: irredeemable fiat money and the liquidity trap. National Bureau of Economic Research.
- Debelle, G. [2017]: Central Bank Independence in Retrospect. Address at Bank of England Independence: 20 Years On Conference. Letölthető: <https://www.bis.org/review/r170928h.pdf>
- Eggertsson, G. B. – Krugman, P. [2012]: Debt, deleveraging, and the liquidity trap: A Fisher–Minsky–Koo approach. *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 127., No. 3., 1469–1513. o.
- Ito, T. [2014]: We Are All QE-sians Now. Bank of Japan IMES Discussion Paper Series, No. 2014-E-5. Letölthető: <https://www.imes.boj.or.jp/research/papers/english/14-E-05.pdf>
- Jeanne, O. – Svensson, L. E. [2007]: Credible commitment to optimal escape from a liquidity trap: The role of the balance sheet of an independent central bank. *American Economic Review*, Vol. 97., No. 1., 474–490. o.
- Klyuev, M. V. – De Imus, P. – Srinivasan, M. K. [2009]: Unconventional Choices for Unconventional Times Credit and Quantitative Easing in Advanced Economies. IMF Staff Position Note, No. 2009/27.
- Krugman, P. R. – Dominguez, K. M. – Rogoff, K. [1998]: It's baaack: Japan's slump and the return of the liquidity trap. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1998/2., 137–205. o.
- Oatley, T. [1999]: Central bank independence and inflation: Corporatism, partisanship, and alternative indices of central bank independence. *Public Choice*, Vol. 98., No. 3.4., 399–413. o.
- Rogoff, K. [2015]: Costs and benefits to phasing out paper currency. *NBER Macroeconomics Annual*, Vol. 29., No. 1., 445–456. o.

Surányi György

ILLÚZIÓK NÉLKÜL

A monetáris politika mint a gazdaságpolitika egyik alrendszere szerepét, lehetőségeit, hatását tekintve minden bizonnyal elfogult vagyok. De talán mégsem annyira, hogy határozott korlátait ne érzékeljem. A jegybanki politika lehetőségeit már 2008 előtt is valószínűleg túl sok illúzió lengte körül. Számos eredményt, így például az 1970–1980-as évek magas inflációjának letörését gyakran meglehetősen egyoldalúan a független intézményrendszer létrejöttével, megerősödésével, a szigorú monetáris politikával magyarázták. Utóbbi szerepét nem vitatnám, de a helyzet ennél árnyaltabb.

A válság éveiben, majd azt követően tovább fokozódott a monetáris politikával szemben támasztott elvárás. Kissé leegyszerűsítve, már nem csupán az árstabilitás elérését, illetve az inflációs várakozások mindentől független lehorgonyzását tekintik a jegybankok elsődleges feladatának, hanem kiemelt szerepet szánnak a monetáris politikának a konjunktúra szabályozásában és a foglalkoztatásban is. Megerősödött a jegybankok pénzügyi szabályozói felhatalmazása, és makroprudenciális jogosítványokat is kaptak. Ezekben az esztendőkből eltolódott az egyensúly a fiskális politikától a monetáris politika felé. Közben mélyen szimpatizálok az angolszász felfogással, amely elveti a jegybanki szerepet kizárólag az árstabilitásra leegyszerűsítő kontinentális európai (főként német és holland) megközelítést, attól tartok, hogy *a monetáris politikát mára messze túlterhelik.*

A monetáris politika csupán egyike a gazdaságpolitika három alrendszerének (a másik kettő a fiskális és a jövedelempolitika). Lehet ugyan elsődleges felelősége az árstabilitásért, de ez egyáltalán nem lehet kizárólagos, és önmagában végképp nem elégséges a cél eléréséhez. Csak a három alrendszer szoros kooperációja és koordinációja eredményezhet tartós, fenntartható, alacsony volatilitású és a közjót szolgáló, stabilan alacsony, évi két-három százalékos inflációt. Átmenetileg még ilyenkor is felborulhat az egyensúly, különösen egy nyitott, kis gazdaságban, ha azt erőteljes külső (ár)sokk éri. S bár feltétlenül igaz, hogy az árstabilitás akkor képvisel igazán értéket, ha maximális foglalkoztatás és a lehető legalacsonyabb kamatszint

<https://doi.org/10.47630/KULG.2019.63.7-8.33>

Surányi György, egyetemi magántanár, korábban a Magyar Nemzeti Bank elnöke, majd az olasz Intesa Sanpaolo bankcsoport regionális vezetője. E-mail: gyorgysuranyi@gmail.com

mellett alakul ki, ez a jegybanki célok között is kiemelt helyet foglal el. Viszont ezt sem lehet tartósan biztosítani a monetáris, a fiskális és a jövedelempolitika együttműködése nélkül.

Kifejezetten hasznos volna, ha a világra roppant károkat hozó pénzügyi válság tanulságait a monetáris politika terén is le lehetne vonni. Az elég egyértelműnek látszik, hogy a pragmatikus, az árstabilitás mellett a foglalkoztatást, a konjunktúrát már a 2009-es nagy recesszió előtt is befolyásolni szándékozó angolszász felfogás a válságot lényegesen jobb hatásfokkal tompította. Ez azonban csak az ugyancsak pragmatikus, korábban példátlan, anticiklikus költségvetési politikával együttesen hozta meg a viszonylag gyors kilábalást.

Persze a szuperlaza monetáris és fiskális politika luxusát csak azok az országok engedhették meg, amelyek korábban viszonylag fegyelmezett makropolitikát folytattak. Ennek talán legfontosabb feltétele a fenntartható külső egyensúly, az alacsony külső adósság, a megtakarítás és a beruházás fenntartható, nemzetgazdasági szintű egyensúlya. (Ez bizonyos mértékig még a kulcsvalutát birtokló USA-ra is igaz, bár ott a mozgástér nagyobb.) Vagyis a fenntarthatóság mindig a külső számláknál, és nem a költségvetésnél kezdődik. Ez persze egyáltalán nem jelent felmentést a fegyelmezett költségvetési politika alól.

De nem kerülhető meg a jövedelempolitika szerepe sem. Az összehangolt fiskális és monetáris politika ellenére a kilábalás az USA-ban is lassúbb és ellentmondásosabb, mint korábban bármikor. Erre önmagában nem ad elégséges magyarázatot, hogy a pénzügyi válságokat követően a kilábalás általában jóval hosszabb időt vesz igénybe, vagy hogy „más idők” jöttek.¹ A válság óta a társadalom nagy részének reálkereslete és/vagy reáljövedelme nem, vagy alig emelkedett, éppen csak meghaladja az azt megelőző szintet. A sikeres monetáris és fiskális lazítás révén el lehetett kerülni az összeomlást, lassítani lehetett a válság elhúzódását, de féltő, hogy mindez nem hozott tartós megoldást. Az alkalmazott eszköztár rövid és középtávon ellensúlyozta ugyan a kereslethiányt, de a válság egyik meghatározó tényezőjét, a stagnáló mediánjövedelmet nem kezelte, a drámai jövedelemdifferenciálódást pedig még tovább torzította.

A fentieket előrebocsátva talán elmondható, hogy a monetáris politika tartósan megváltozott. Európában – egyelőre nem kodifikálva – *nagy lépés történt a gyakorlatban az amerikai jegybanki szerepfelfogás felé*. Ami az eszközöket illeti, nem valószínű a visszatérés a hagyományokhoz – talán egy kivétellel. Pontosabban –

¹ Reinhardt, C. M. – Rogoff, K. S. [2011] This Time Is Different: Eight Centuries of Financial Folly. Princeton University Press

bármennyire meglepően hangozzék is – mintha nem is tértek volna le, illetve el a hagyományos eszköztártól. Legfeljebb sokkal bátrabban, intenzívebben és szélesebb skálán vetették be azt. Hiszen nem könnyű belátni, hogy a mennyiségi lazítás (QE) mennyiben tér el az állampapír-vásárlás terén a klasszikus nyíltpiaci műveletektől. Ott is, itt is az eszközök, állampapírok adásvételén keresztül, a jegybankpénz kínálatának bővítésével-szűkítésével, a jegybanki likviditás változtatásával, a hozamgörbe befolyásolásával, a kamatok, eszközárak alakításával operálnak, noha nagyságrenddel magasabb szinten. Igaz, a nyíltpiaci műveleteknek – legalábbis az utóbbi évtizedekben – nem volt része az állampapírok közvetlenül a kincstártól történő megvásárlása és a vállalati kötvények jegybanki bespájolása sem.

Ám először is, elég volt, hogy az Európai Központi Bank (ECB) meghirdette a végleges értékpapír-adásvételi ügyleteket (Outright Monetary Transactions, OMT), azok alkalmazására nem került sor. Másodsor, be kellene látni, hogy nincs kínai fal az elsődleges és a másodpiaci kötvényvásárlás között. A nap végén mind a kettő jegybanki hitelnyújtás, és így jegybanki pénz, azaz likviditás teremtése, illetve a papír eladása likviditásszűkítés (tapering). Vagyis direkt vagy indirekt módon, az államadósság monetizálása történik. A művelet helyességét nem az dönti el, hogy a jegybank hol, kitől, az elsődleges vagy a másodpiacon vásárolt-e állampapírt, illetve hol, kinek adta el azt, hanem az, hogy a teremtett jegybankpénz mennyisége ex ante összhangban van-e a gazdaság likviditási igényével stabil, alacsony infláció és külső egyensúly mellett. Vagyis elsődleges és másodlagos piacon egyaránt előfordulhat túlzott vagy elégtelen jegybanki likviditásteremtés. A makrogazdasági hatások sem különböznek.

A vállalati kötvényvásárlás sem tekinthető ismeretlen gyakorlatnak. A klasszikus, belső érték nélküli pénz kibocsátásának és teremtésének éppenséggel a váltóleszámitolás az alapja. A váltó önmagában fizetési ígéretet megtestesítő értékpapír, akárcsak a kötvény. A vállalati papírok vásárlása, viszont- és leszámítolása az 1960–1970-es években az olasz, a francia vagy az angol jegybank eszköztárának egyaránt a részét képezte. S noha az amerikai Fed a válság előtt nem tett ilyet, a felhatalmazása adott volt. Tehát ez sem nagy újdonság, legfeljebb sokáig nem, vagy alig éltek vele. Itt is az a kérdés, hogy a vállalati kötvények adásvétele nyomán változó jegybanki mérleg, a kötvények hozama milyen hatást gyakorol a gazdaság egészére, a várakozásokra, a végső keresletre, az inflációra, a foglalkoztatásra, a külső és belső pénzügyi egyensúlyra. Ha kellő mértékben, jól időzítve alkalmazzák, akkor segítheti a gazdaság egészséges működését.

A mennyiségi lazítás és a nyíltpiaci műveletek mindennél élesebben utalnak arra, hogy *végső hitelezői funkció nélkül nemcsak nem létezik jegybank, de pénzügyi stabilitás sem*. Ez talán a legfontosabb tanulsága a válságnak. Az Európai Unió és az Európai Központi Bank vezetői – késve ugyan, de nem végzetesen megkésve – fel- és elismerték, hogy korlátozásmentes végső hitelezői funkció nélkül nincs fenn tartható, modern pénzügyi rendszer. A jegybank attól az, ami, hogy saját pénzében technikailag korlátlanul rendelkezésre áll nemcsak az állam, hanem a bankrendszer irányában is – de nem feltétel nélkül, például a hitelezett banknak szolvensnek kell lennie. Ez sem új felfedezés, de ha nem üt be a válság, akkor feltehetőleg rejtve maradt volna, és nem születnének meg azok a döntések, amelyek e funkció ellátásához mulhatatlanul szükségesek. Tartósnak ígérkező változás az is, hogy a pénzügyi közvetítőrendszer átalakulásával összhangban – lásd árnyékbankrendszer – a jegybanknak olyan szereplők számára is végső mentsvárnak kell lenni, amelyekkel korábban nem állt kapcsolatban.

Nem konvencionális eszközként tekintenek a negatív kamatok alkalmazására is, holott ez sem tekinthető újdonságnak. A megelőző évtizedekben is láttunk ilyet, például Svájcban. Nem vitathatóan számos nehézséget okoz a negatív kamat, és a hatékonysága sem kielégítő; egyebek mellett azért, mert a lakossági betéteknél nem érvényesül. A negatív kamatot a deflációba süllyedt gazdaság élénkítésére kívánják felhasználni, ám a siker nem igazán átütő. Ez is arra utal, hogy *a monetáris politika a fiskális és a jövedelempolitika támogatása nélkül csak korlátozottan képes az árstabilitás felé terelni a gazdaságot*. Ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy az inflációs célkövetés uralkodó monetáris politikai keretrendszere is korlátozott hatókörű. Lassan egy évtizede küzdenek a vezető jegybankok előbb a deflációval, majd a céltől lényegesen elmaradó inflációval, egyelőre nem sok sikerrel.

Úgy tűnik tehát, hogy ezek a régi-új eszközök tartósan a rendszer részei maradnak. Bár különböző intenzitással, de állandó elemei lesznek a monetáris politika eszközszerének. Ami talán valóban új, korábban nem használt eszköz, az az előretekintő iránymutatás, a *forward guidance*. Meglehető, ez sem egyszerűen új eszköz, hanem határozott elfordulás a válság előtt uralkodó gyakorlattól. Talán még többen emlékeznek arra, hogy a Fed korábbi elnöke, Alan Greenspan nyilatkozatait a monetáris politika további alakulásáról nem ritkán, ámde szándékosan alig lehetett megfejteni. Ehhez képest jelentős a fordulat. A válság első szakaszában valószínűleg sokat segített a hosszú horizonton láthatóvá tett, kiszámíthatóvá vált politika. Azonban attól lehet tartani, hogy a helyzet normalizálódásával egyre kockázatosabbá válik a monetáris politika karakterét egy-két évre előre jelezni. A

tévedés nemcsak a jegybank hitelességét tépázhatja meg, hanem elkerülhetetlenül kisebb-nagyobb piaci turbulenciához vezet (lásd a Fed és az ECB 2018–2019 közötti fordulatát, amikor nem egyszerűen a politika mértékén vagy ütemezésén változtatnak, hanem az irányán).

Ehhez kapcsolódik az a kérdés is, vajon van-e értelme ragaszkodni az inflációs célkitűzéshez. Az *Inflation Targeting* (IT) mint a monetáris politika előrejelző és cselekvési kerete távolról sem tökéletes. Különösen nem az egy nyitott, kis gazdaságban, noha éppen ilyen országból (Új-Zélandból) indult hódító útjára. A rendszer eredménymérlege is elég vegyes, találati biztonsága alacsony. Szigorúan véve az infláció jóval többször tartózkodik a célon vagy a célsávon kívül, mint azon belül. Komoly viták folynak arról, hogy nem kellene-e lecsérlni egy hosszabb időszak átlagára vonatkozó inflációs mutatóra, vagy a nominális GDP-re, esetleg a foglalkoztatásra vonatkozó célra.

Elismerem, az IT-vel kapcsolatban nagyon bizonytalan, egyben nagyon szkeptikus vagyok. (Többek között a befektetési eszközök – részvények, kötvények, ingatlanok – árváltozásának módszertanilag megoldatlan problémája miatt.) Az inflációs célkitűzés rendszerének nehézségét jól példázza a Fed és az ECB esete. Mindkét intézmény azzal kezdte az évet, hogy meghirdette: fokozatosan szigorítani fog. Ehhez képest ma, azaz július közepén már az a kérdés, mikor kezdik a lazítást. Ez nemcsak a forward guidance értelmét, az adott jegybank hitelességét kérdőjelezi meg, hanem *felveti az inflációs célkövetés szerepének újragondolását* is. (Tegyük félre azt a nem egyszerű módszertani problémát, hogy a monetáris hatóság éppen azért választ elvileg egy közbülső célt – például a pénz mennyiségét, az árfolyamot –, mert a végső célt, az inflációt, illetve az inflációs várakozásokat közvetlenül nem lehet célba venni. Ezért az inflációs cél beemelése a közbülső célok közé semmiképpen nem mentes az önellentmondástól.)

Ebben a keretrendszerben a jegybankok a kifejlesztett modell segítségével 18–24 hónap horizontján veszik célba az inflációt. Mai döntéseiktől azt várják, hogy a feltételezett transzmissziós csatornán keresztül a kívánt inflációs céljukat közel két év alatt érik el. Csak hogy egyrészt jól látszik, hogy milyen gyakran, milyen hosszú éveken keresztül maradnak el a céltól. Másrészt ez azt sejteti, hogy olyan gyors, a modellek előrejelzési horizontján nem látható, váratlan változások lépnek fel, amelyek két-három hónap alatt is fordulatot hozhatnak. Ismét csak: illúzió azt képzelni, hogy a jegybank egyedül, partnereitől, a társadalmi, a világpiacon mozgásoktól függetlenül is képes „szállítani” az árstabilitást.

Különösen disszonáns, amikor az inflációs célkövetésre felesküdtött jegybankok vezetői bejelentik, hogy adatvezérelt üzemmódra térnek rá. (Miért, eddig az adatok nélkül dolgoztak talán?) Az IT-rendszer ugyanis éppen nem a rövid távon elképzelt változásokra alapoz, hanem középtávra próbál lőni.

Az IT-rendszer nyitott, kis gazdaságban még bizonytalanabb lábakon áll. Ez nem azt jelenti, hogy mindenestől haszontalan, és ki kell dobni. Ismerni kell a modell korlátait, segítheti az egyes tényezők várható hatásainak és kölcsönhatásainak elemzését, hozzájárulhat a jobb döntések előkészítéséhez. De a legjobb modell sem képes az infláció különösen összetett (világ)gazdasági, társadalmi folyamatait nagy megbízhatósággal előre jelezni. Arról nem is szólva, hogy *a jegybank egyedül, önmagában nem is érheti el az árstabilitást*, miközben fontos feladata, hogy az árstabilitás a lehető legmagasabb foglalkoztatás mellett valósuljon meg.

Működtethető-e tartósan negatív kamatokkal is a monetáris politika? Valószínűleg igen, de nagyon nemkívánatos. Ez azt jelentené, hogy tartós kereslet- és jövedelemhiány, defláció, vagy két százaléktól lényegesen elmaradó infláció, recesszió vagy depresszió, komoly munkanélküliség van jelen, esetleg ezek kombinációja sújtja a gazdaságot. Ezek már rövid távon is károsak, tartósan azonban elmélyülő válságba torkollhatnak. Egyébként, ha ez a helyzet kialakul, az nemcsak a monetáris politika kudarca, hanem az egész gazdaságpolitikáé.

Ami egy esetleg bekövetkező, újabb válság esetén a jegybank mozgásterét illeti, azt az adott gazdaság külső egyensúlyi pozíciója és a mozgósítható versenyképes erőforrás-tartalékok (munka, tőke) szintje erősen befolyásolja. Fenntarthatatlan külső pozíció és mozgósítható versenyképes erőforrások híján legfeljebb a költségvetéssel összehangolt, a jövedelmeket kikezdő, prociklikus, megszorító jellegű gazdaságpolitika folytatható. Ellenkező esetben azonban továbbra is marad mozgástér. A kamatok csökkentése napjainkban csupán kis mértékben segíthet, hiszen lefelé alig lehet továbbmenni. Azonban a nagy jegybanki mérleg nem feltétlenül teszi cselekvőképtelenné a jegybankot. A jegybankmérleg megugrása a válság éveiben nem vezetett a széles értelemben vett pénzkiálat (M3) aránytalan bővüléséhez. Így túlkereslet sem alakult ki, és az inflációs nyomás sem erősödött, sőt. Ezért, amíg a kereskedelmi banki pénzteremtés nem gyorsul fel, amíg nem jön létre az egyensúlyinál nagyobb kereslet, addig nem kell tartani a jegybankmérleg méretétől. Ha pedig túl gyors a kereskedelmi bankok hitelezése/pénz- és keresletteremtése, akkor a túlfűtöttség elkerülése érdekében a jegybank fokozatosan értékesítheti a tárcájában lévő értékpapírokat (tapering). Ezzel emeli a kamatgörbét, szűkíti a bankok szabad likviditását, mérsékli a pénz- és hiteltermelő kapacitásukat, a pénztulajdonosok lik-

vid, azonnal elkölthető aktíváit; szűkül a kereslet, csökken a jegybank mérlege. Ezt persze kiegészíthetik egyéb restriktív eszközök – például kamatemelés, a tőkekövetelmények szigorítása, hitelplafon bevezetése stb.

Ám egy következő válság során minden bizonnyal ellentétes irányú beavatkozásra lesz szükség. Feltehetően ismét kereslethiány, recesszió, kihasználatlan munkaerő- és tőkekapacitás, illetve defláció lehet a jellemző.

Helytelen lenne, ha ilyen helyzetben a monetáris politikát a jegybankmérleg kiinduló szintje határozná meg. Ismét azt emelném ki, hogy ha egyfelől rendelkezésre állnak hatékony, mozgósítható, versenyképes tartalékok, másfelől fenntartható a külső egyensúly, harmadrészt az infláció és az inflációs várakozások elmaradnak a céltól, akkor a jegybank a költségvetéssel egyeztetve és a jövedelempolitikát is felhasználva tovább lazíthat, így akár növelheti is a mérlegét. Itt azonban két fontos megszorító megjegyzést szükséges tenni.

Egyrészt egy ilyen általános, lazító makropolitika akkor lehet igazán eredményes, ha nem egyetlen ország lép erre az útra. A válságot követően a vezető jegybankok tovább erősödő, most már a makroprudenciális területeket is felölelő koordinációjának ki kell terjednie a kisebb jegybankok bevonására is. Vagyis – különösen kis gazdaságok esetében, de a nagyoknál is – sokoldalú, nemzetközi koordináció nélkül akár még mélyebb válság is kialakulhat, vagy csak nagyon lassú lesz a konszolidáció.

Másrészt, ha a keresletteremtés, a mennyiségi lazítás továbbra is csupán pénzügyi eszközök, például állampapírok vásárlásán keresztül történik, akkor a már ismert, nem szándékolt kedvezőtlen mellékhatások – eszközár-buborékok kialakulása, a jövedelemegyenlőtlenség brutális növekedése, a mediánjövedelmek stagnálása – tovább erősödnek. Ezért a költségvetési hiány óvatos de facto monetizálását, a jegybank mérlegének további emelését meg kellene osztani az eszközvásárlás és az úgynevezett helikopterről történő pénzszozás között. A kettő monetáris hatása ugyanis lényegében ekvivalens. Azonban a helikopterpenz közvetlenül a mediánjövedelmek emelésén keresztül növeli a hiányzó (fogyasztói) keresletet, és nem, vagy jóval kevésbé emeli az eszközárakat. Ha ezt előre bejelentve, két–négy éven keresztül fokozatosan csökkenő mértékben (soft landing) adagolják, akkor a gazdaság szereplői képesek alkalmazkodni, és a kivezetése sem vezet megrázkódtatáshoz.

Hazai vizekre evezve, ha az előzőekben vázoltakhoz konzekvens szeretnék lenni, azzal kell kezdenem, a Magyar Nemzeti Bank politikáját sem szerencsés kiragadva, önmagában értelmezni. A jelenlegi gazdaságpolitika – ezen belül a monetáris politika – karaktere *prociklikus*: 2017–2018–2019 folyamán a *GDP bővülése a poten-*

ciális növekedési ütemet lényegesen, körülbelül kétszeresen meghaladta (2–2,5 százalék versus 4–5,2 százalékos éves növekedés). Ezt erősíti meg a külső egyensúlyi helyzet gyors változása, a 2016-ban még 6-7 százalékos külső finanszírozási többlet nulla–mínusz egy százalékra apadt. Ezt tükrözi a mára feszített munkaerőpiac is, ami egyrészt kedvező, másrészt az érdekegyeztetés intézményeinek leépítése okán ma már az egyensúlyi szint fölé hajthatja a béreket. Mindezek nyomán, figyelembe véve a forintnak a jegybank által kétségkívül támogatott leértékelődését, az infláció is felpattant, mégpedig a régióban Románia kivételével a legnagyobb, sőt egész Európában is kiemelkedő mértékben; a két éven át, 2016 végéig tartó deflációból 2019 közepéig 3,5–4 százalék közé került. Ez a jegybanki célsáv teteje – miközben a gazdaságot semmilyen külső sokk nem érte.

Az infláció gyorsulása – amelynek a végét még nem látni – nem egyedül az MNB politikájának a következménye. A költségvetési politika, a jövedelempolitika és a monetáris politika egyaránt prociklikus. A költségvetés főként az EU-források fejnehez lehívásával, illetve lakás- és családpolitikai lépéseivel hajtja a belföldi keresletet az egyensúlyi szint fölé. Hatékony érdekegyeztetés híján, a beszűkült munkakínálat nyomán a jövedelempolitika alig képes a béremelkedésnek a termelékenység növekedését már ötödik éve lényegesen felülmúló ütemét mérsékelni. Ezzel valószínűleg feléltük azokat a tartalékokat, amelyek egyrészt a válság mellékhatásaként, másrészt a jelentős, tőlünk független, külső cserearány-javulás nyomán inflációs nyomás nélkül kétségkívül fennálltak.

Ennek a gazdaságpolitikának az egyik problémáját az adja, hogy *akkor serken-ti, ösztönzi a növekedést, amikor arra nem lenne szükség*, vagy legalábbis nem a kereslet egyoldalú felfújásával (hanem érdemi szerkezeti reformokkal, például az oktatás, az egészségügy, a versenypolitika terén, a korrupció visszaszorításával stb.). Elég egyértelműnek tűnik, hogy a jelenlegi konjunktúraciklus a végéhez közeledik. Amikor a világban erőteljessé válik a recesszió, amikor a jelenlegi európai uniós költségvetési ciklus lefut, addigra a fiskális és a jövedelmi politikának alig marad tere a negatív külső sokkok érdemi, anticiklikus tompítására. Ebbe a képbe lehet beilleszteni a monetáris politikát.

Az elmúlt hat esztendőből szigorúan véve egyetlen évben, 2018-ban került közel az infláció az MNB céljához. Hatból egy, azért ez nem kiugró eredmény. Előtte jóval elmaradt tőle, sőt defláció is volt, ami ugyanolyan káros. Ebben az évben pedig kedvezőtlen külső konjunktúrális fordulat nélkül a célsáv tetejére, vagy a fölé emelkedhet az infláció. De a 2018-as év sem mindenestül siker, hiszen éven belül meg lehetőszen széles sávban hullámozott az infláció. Ezt *nem lehet az infláció erős hor-*

gonyzásának tekinteni. A teljes fogyasztói infláció hullámozása mellett a maginfláció elég egyértelmű, felfelé mutató pályán haladt, a belföldi ipari termelés értékesítési árszintje például az 5 százalékot is eléri.

Ebben a folyamatban – amelyben gyorsuló növekedési pályára került a gazdaság – a monetáris politika napról napra egyre lazábbá vált. Miközben *a monetáris politikai keret, az eszközenszer egyre kuszább és ellentmondásosabb, nehezen áttekinthető, a monetáris kondíciók ténylegesen egyre lazábbak*. Az alapkamat évek óta változatlan. Ez nem is okozna problémát, mert tartalmát tekintve valaha volt funkciójától – céltalanul – megfosztották, így ezzel foglalkozni sem kell. A helyére lépő egynapos (overnight) betéti és hitelkamat, valamint a swapkamatok viszont – ha transzmissziós szerepük egyáltalán van – egyre magasabb negatív reálértékeket vesznek fel. (Sokfelől hallani, hogy az MNB vezetői időnként nem éppen piackonform módon a bankokat közvetlen nyomás alá helyezve alakítják a bankközi kamatokat.) Amíg két-három éve a bankközi reálkamat 0 százalék körül állt, ez mára Európában kiugróan a legpuhább, mínusz 3-4 százalékos szintre süllyedt. Tekintve, hogy a vállalati és a lakossági hitelek már két éve egyaránt bő két számjeggyel növekednek, közelítve a válság előtti dinamikához, az ilyen laza és egyúttal mesterségesen leszorított kamatkondíció fenntartása legalábbis nem magától értetődő. Az MNB ezzel kapcsolatos érvelése az úgynevezett „high pressure economy”-ról, hogy ugyancsak helytelenül, én is idegen kifejezést használjak, legfeljebb „bullshit”-nak tekinthető.

A növekedési hitel kiterjesztése – szemben alkalmazása első éveivel, amikor helyes irányú lépés volt – ugyancsak nehezen indokolható, miként az új vállalatikötvény-vásárlási program meghirdetése is. A hitelezés már egyébként is, önmagától is gyorsan bővül. Emellett az MNB folyamatosan csökkenteni kívánja a mérlegét – amúgy értelmetlenül. Ezt a törekvést mind a növekedésihitel-program, mind a kötvényvásárlási program, mind a swaptenderek éppenséggel keresztezik. Az MNB-mérleg praktikusán úgy és azért csökkent, mert a fizetési mérleg többlete eltűnt, és a devizatartalékokat tudatosan és hibásan a szükséges szint alá vitték. Ez persze azt is jelenti, hogy ebben a folyamatban tőkét vonnak ki az országból, ami nem feltétlenül kedvező.

Alapjaiban téves a jegybanki mérleg agresszív csökkentése, illetve a kereskedelmi banki betétek kiszorítása. Az így erőltetetten felszabaduló likviditás jórészt az állampapírok iránt támaszt mesterséges keresletet. Ezzel egészségtelenül megnő a bankok állampapír-portfóliója, egyúttal attól való függősége. Az állampapírok iránti művi kereslet mélyen az egyensúlyi szint alá szorítja a hozamgörbét. Emiatt az így kialakuló „piaci” hozamok mentén a kereskedelmi bankok extra kereslete ellenére

sem biztosítható az állam finanszírozása. Ezt tovább élezi az az ugyancsak vitatható cél, amely szerint minden államadósságot belföldi megtakarításból kell finanszírozni. Ezért kényszerül az MNB és az Államadósság-kezelő Központ győzelemként eladni azt, ami vereség – a kettős kamatrendszer létrehozását. Az állam a belföldi finanszírozás felfuttatása érdekében felborítja a kamat- és hozamstruktúrát, a manipuláltan alacsony hozamokat durván meghaladó lakossági kamatot fizet.

A helyzet abszurditását jól jelzi, hogy a magyar állam mint az elvben legkisebb hazai kockázatú adós az úgynevezett „szuper” állampapíron átlag egy százalékkal (4,9 százalék), a prémium magyar állampapíron egyelőre 0,6 százalékkal (4,5 százalék) többet fizet öt évre, mint a „legolcsóbb” öt bank által a lakosságnak öt éves jelzáloghitel után felszámított kamata (3,9 százalék). Ebben a szürreális világban a magyar állam – legalábbis a retail piacon – kockázatosabb, mint egy család. (Egyébként aki akarja, elég egyszerűen arbitrálhatja ezt a különbséget a költségvetés, azaz az adófizetők terhére.) Az öt éves másodpiaci állampapír hozamát pedig 3,5 százalékkal fizeti túl az Államadósság-kezelő. Ebben a felfordult világban a monetáris transzmisszió csatornája jórészt funkcióját veszti, illetve a hozamgörbe értelmezhetetlenné válik. Ezért aligha meglepő, ha *a monetáris politikai eszközök ebben a káoszban alig működnek.*

Az extrém laza kamatkondíció hozzájárul *a forint káros, aránytalan (reál-) leértékelődéséhez.* Káros, mert a korábbi évek fizetésimérleg-többlete egyáltalán nem indokolta a forint reál leértékelődését. (Ehhez az uniós forrásokat ki kell vezetni, vagy el kell terelni a bankközi devizapiacról.) Káros, mert a nagy exportőrök olyan nem kért, nem is várt támogatáshoz jutottak, amely az osztaléktranszfer növelésén keresztül rontja a fizetési mérleget. Emellett kevésbé kényszerülnek technológiai fejlesztésre, a termelékenység gyorsabb emelésére. A minél gyengébb árfolyam erőltetése ugyanolyan káros, mint korábban az árfolyam voluntarista, az egyensúlytól elszakított, mesterséges felértékelése volt. Káros, mert bár az MNB-t látszólag nyereségessé teszi (ami egyáltalán nem lehet sikerkritérium), az államháztartás másik alrendszerében, a költségvetésben azonban a devizában denominált államadósságon – ha csökkenő állományon is – jelentős realizált veszteség keletkezik. S végül káros, mert az elmúlt két évben már alig vitathatóan az árfolyamcsatorna is hozzájárul a viszonylag gyorsan emelkedő inflációhoz.

Az MNB éveken keresztül abban a hitben ringatta magát, hogy a gyors béremelkedés, a negatív reálkamat, a gyors hitelexpanzió, az árfolyam leértékelődése nem hat az inflációra. Persze fel kellene tenni a kérdést: ha ezek nem emelik az inflációt, akkor mitől lesz egyáltalán áremelkedés? (Tisztában vagyok azzal, hogy lehetnek

egyéb tényezők is, például időjárás, világpiaci hatások, adóváltozások, költségvetési újraelosztás és egyenlegváltozás stb.) Valóban, a szokásos hatások átmeneti és külső okok miatt nem, vagy alig érvényesültek. A világpiacról importált defláció, az energia- és alapanyagárak példátlan esése kompenzálta a belső inflációs nyomást. Vagyis az inflációt nem a mesteri jegybanki politika hozta le, hanem a külső sokkok. Erre utal az is, hogy egyrészt az infláció mélyen az MNB célja alá esett, annyira, hogy deflációba csúszott, ami persze kudarc. Másrészt a deflációból külső hatás híján villámgyorsan visszapattant 4 százalék közelébe. Az elmúlt két évben az exogén tényezők már nem hűtötték a belső inflációs nyomást. Így *a maga konzisztensen laza politikájával az MNB is hozzájárul egy kezdődő túlfűtöttség kialakulásához, az infláció gyorsulásához, a külső egyensúlyi többlet rapid leépüléséhez*. A fiskális politikához hasonlóan esély van arra, hogy akkor kényszerül majd a jegybank szigorítani, amikor éppenséggel a keresletet kellene ösztönöznie.

De a piac már most is jelzi a kamatpolitika mély inkonzisztenciáját, ma már alig védhető, ultralazaságát. Egyrészt a hozamgörbe roppant meredek, noha most éppen laposodott valamelyest. Ezen a mesterségesen lenyomott hozamgörbén, amint már utaltam rá, a költségvetést nem lehetne belföldről finanszírozni. Másrészt egyebek mellett ezért volt szükség – az Államadósság-kezelővel karöltve – a kettős kamatrendszer kialakítására az évi 6 százalékra emelkedő kamatozású, ötéves, nagyon likvid lakossági papírokkal és az inflációval indexált instrumentumokkal. Ez arra utal, hogy az inflációs várakozások nincsenek stabilan 3 százalék körül horgonyozva. Csak a hozamgörbe felborításával, kettészakításával, extra felár kifizetésével teremthető elő a kellő kereslet az állampapírok iránt. Tehát vagy indokolatlanul drágán finanszírozzák az államadósság, vagy az MNB és a kormány tud valamit, vagy fél valamitől (inflációs meglepetés).

Szorosan kapcsolódik ehhez a szélsőséges devizahitel-kivezetés és devizataralék csökkentése. Az egyidejű devizahitel-visszafizetés és tartalékcsökkenés nem mérsékli a nettó külföldi adósságot, ezért – szemben az MNB állításával – nem csökkenti a külső sérülékenységet. Ugyanakkor, ha ilyen kivételesen alacsony nemzetközi kamatkörnyezetben a magyar állam teljesen elzárkózik devizahitel felvételétől, akkor feleslegesen tolja felfelé a hazai hozamgörbét, drágítja a finanszírozást. Tudom persze, hogy van árfolyamkockázat is. Ahhoz azonban, hogy az árfolyamkockázat tényleges költséget jelentsen, nemcsak a nominál-, hanem a reálárfolyam leértékelődése is szükséges. Utóbbi egy felzárkózni kívánó gazdaság esetében éppenséggel kudarc, a divergencia jele. Másrészt ez ismét azt sejteti, hogy a monetáris

hatóság és a kormány is nagyobb leértékelődést lát, nagyobbat vizionál maga előtt, ennek roppant kellemetlen inflációs következményeivel.

Ha jól értem, jelenleg a jegybank arra vár, abban reménykedik, hogy úgy lehül a világgazdaság, hogy az infláció emelkedő trendje érdemi szigorítás és beavatkozás nélkül megfordul. Ez persze nem lehetetlen, és nem is kicsi a valószínűsége. De ez egyben azt is jelenti, hogy az MNB, ahogy az elmúlt években, most sem a saját döntéseitől reméli az infláció és az inflációs várakozások lehorgonyzását az árstabilitás körül. Ennek lehetőségét láthatóan teljesen feladta. Ez egyrészt némi bölcsességre vall; mintha implicit elismerné, hogy a folyamatok jelentős részben rajta kívül határozódnak meg. Részben viszont komolyan megkérdőjelezi azt, amit a jegybank vezetői eddig – tévesen – hirdettek, hogy a monetáris politika végre visszanyerte szuverenitását, megszűnt a világpiaci folyamatoktól való függősége. Úgy tűnik, úszik az árral. Ha a szerencséje tartós marad, akkor az nem önti el. Ellenkező esetben *a saját hitelességére alapozott, határozott antiinflációs fellépés lehetősége egyelőre még csak nem is körvonalazódik*. Talán részben éppen ezzel magyarázható a még mindig meglehetősen alacsony, bár végre befektetésre javasolt hitelminősítés, és az ennek megfelelő, relatíve magas országgockázati prémium, ami még mindig sok pénzébe kerül az országnak.

GYÓGYÍR VAGY DROG?

A 2008-as válság hatására átalakult a gondolkodás a monetáris politika szerepéről és módszereiről, valamint a jegybanki függetlenségről.¹ A hetvenes–nyolcvanas években a magas inflációval és eladósodással járó, aktívan beavatkozó monetáris politika kudarca nyomán erősítették a jegybankok függetlenségét, ami a költségvetés közvetlen jegybanki finanszírozásának a tilalmával is együtt járt. A jegybankok elsődleges – bár nem mindenütt egyedüli – céljává az árstabilitás biztosítása vált. A hitelválság és az államadósság-krízisek azonban felértékelték a szerepüket a pénzügyi stabilitás és a zavartalan pénzügyi közvetítés biztosításában: az infláció helyett a gazdasági visszaesés megfékezése és a defláció elkerülése vált a fő feladatukká.

Eleinte elegendő volt ehhez a kamatsökkentés szokványos eszköze is, de a nullához közelítő kamatszintek mellett úgynevezett nem konvencionális módszerek is szükségessé váltak. A gazdaság zsugorodását főként értékpapírok és hitelkövetelések megvásárlásával történő mennyiségi lazítás (Quantitative Easing, QE) révén próbálják fékezni a jegybankok. A pénzpumpa nem feltétlenül növelte meg a forgalomban lévő pénzmennyiséget, bár a kereslethiányos gazdaságokban ez is mindinkább megengedetté vált. A japán, az amerikai és a brit jegybank megváltozott gyakorlatát – némi spéttel – a 2010 tavaszától 200 milliárd eurós kötvényvásárlási programot beindító Európai Központi Bank (ECB) is követte, amely a különféle módokon üzemeltetett pénzpumpák mellett 2014-től negatív betéti kamatlábat is alkalmaz.

A nem konvencionális monetáris lazításra épített jegybanki programok a piaci zavarok kezelésében és a pénzügyi stabilitás helyreállításában eredményesnek bizonyultak: megnövelték a piacok likviditását, csökkentették a hozamokat és növelték a gazdasági szereplők hitelhez jutásának lehetőségét. Sikerült elkerülni az 1929–1933-as válsághoz hasonló összeomlást, bár az újabb és újabb programok nem vezették ki tartósan a gazdaságokat a válságból, noha mélységét kétségtelenül enyhítették.

<https://doi.org/10.47630/KULG.2019.63.7-8.45>

Várhegyi Éva, az MTA doktora, a Pénzügykutató Zrt. tudományos tanácsadója.
E-mail: evavarhegyi@t-online.hu

¹ A nemzetközi szakirodalomban nagy figyelmet kapott kérdéskört jól foglalja össze *Krekó–Balogh–Lehmann–Mátrai–Pulai–Vonnák* [2012] és *Neményi Judit* [2012] tanulmánya.

A tartós hatás hiányát tükrözi, hogy bár a fontosabb jegybankok megpróbálták fokozatosan leállítani a válságkezelés céljából bevetett pénzpumpáikat, a tervezett visszavonulás nem járt sikerrel. A Fed már 2014-től mérsékelte eszközvásárlásait, és hét év után, 2015 végén kamatemelési ciklusát is megkezdte. 2017 októberében az addigra 4500 milliárd dollárra duzzadt mérlegének leépítésébe is belekezdett, azzal a tervvel, hogy a jegybank mérlegfőösszege a folyamat végén 2000–3000 milliárd dollárra zsugorodhat. Ám időközben módosult a menetrend. Az új elnök a 2019. februári kongresszusi meghallgatásán már úgy ítélte meg, hogy volatilisabbá váltak a piacok, a pénzügyi feltételek a korábbinál kevésbé támogatják a növekedést, Kínát és Európát (főként a brexitre tekintettel) pedig aggasztónak titulálta. A Fed Nyílt-piaci Bizottsága márciusi ülésén úgy döntött, hogy csak szeptemberig folytatja a mérlegleépítést. A gazdaság lassulása, az infláció gyengülése és a vártnál rosszabb foglalkoztatottsági adatok igazolták az óvatosságot: nyáron a piac már nemcsak a további kamatemelés leállítására, hanem inkább kamatcsökkentésre vár.

Az ECB a 2016 tavaszán elindított, egy évre szánt eszközvásárlási programját az eredeti lejáratot követően is folytatta, bár csökkentett, havi 60 milliárd eurós keretösszeggel, amit 2018-tól megfeleezett. Az irányadó refinanszírozási műveletek 0 százalékos és az egynapos betét mínusz 0,4 százalékos kamatlábát viszont változatlanul hagyta, és jelezte, hogy a jelenlegi kamatszintet huzamosabb ideig fenntartja, szükség esetén pedig további gazdaságélénkítő intézkedéseket alkalmaz.

Mindez arra mutat rá, hogy – hasonlóan a különféle drogokhoz – a nem konvencionális jegybanki eszközökről is sokkal nehezebb leszokni, mint rászokni. A növekedés már most érzékelhető lanygulása azt jelzi, hogy a bepumpált nagy tömegű pénz a vártnál kisebb mértékben idézett elő tartós hatást. Valószínűnek látszik a hiszterézis jelenségének érvényesülése, vagyis az, hogy a 2008-as válság sokkja permanens hatást gyakorol a hosszú távú egyensúlyi folyamatokra (Váry, 2018). Ha pedig így van, akkor a jegybankok aligha szabadulnak meg véglegesen a válság nyomán bevetett nem konvencionális eszközeiktől.

Alkalmazkodás a megváltozott helyzethez

Sok jel mutat arra, hogy a korábbi rend már nem áll vissza. A jegybanki mérlegek nem csupán a gazdaság bővülésével időközben megemelkedett pénzigény miatt nem szűkíthetők le eredeti méretükre, hanem azért sem, mert a pénzintézeteknek a válság hatására felerősödött óvatossága megnövelte a likviditás iránti igényüket. A

kamatok normalizálása sem jelenti feltétlenül a válság előtti szintek visszaállítását, mivel időközben trendszerűen mérséklődött az infláció, és emellett a reálkamatok csökkenése is tartósnak tekinthető a társadalom előregedése és a termelékenység korábbinál lassúbb növekedése miatt (*Rudebusch, 2018*). A fejlett gazdaságokban a növekedést fékező és egyúttal dezinflációs hatása van a növekvő egyenlőtlenségnek, a népesség széles körére jellemző szociális és gazdasági biztonságérzet, valamint az intézményekbe vetett bizalom hiányának is (*El-Erian, 2019*).

Ha a lanyha növekedés mellett a kamatok is tartósan alacsonyok maradnak, az megágyaz a nem konvencionális politika további alkalmazásának. Mivel egy újabb recesszió bekövetkezése esetén alig van, vagy egyáltalán nincs tér kamatcsökkentésre, a jegybankok újból kénytelenek a mennyiségi lazítás eszközéhez folyamodni, ha el akarják kerülni a bankok profitabilitását aláásó és a bankrendszer stabilitását veszélyeztető negatív kamatok tartós fennmaradását. Nullához közeli vagy negatív kamatszint mellett eleve csorbát szenved a monetáris politika hatékonysága, mivel a monetáris transzmisszió ilyenkor kevésbé érvényesíthető.

A mennyiségi lazításnak is vannak persze hátulütői. A jegybankok értékpapír-vásárlásai torzítják a pénzügyi piacokat, rombolják a hozamgörbék információtartalmát, felpuhítják a kormányok költségvetési korlátját, politikai nyomásnak teszik ki a jegybankokat, aláásva a függetlenségüket, miközben a jegybanki mérlegek felduzzadása a tőkevesztés veszélyét is hordozza (*Eichengreen, 2019*). A vezető jegybankok mégsem tudnak megválni a gazdaság serkentésére használt drogoztól, mivel attól tartanak, hogy nélkülük tartóssá válik a gyenge növekedés és alacsony infláció veszélyes párosa, amit a ráépülő várakozások hatására méginkább lefékeződő fogyasztás és beruházások hosszú távra is bebetonozhatnak (lásd Japánt). Ezért valószínűsíthető, hogy a központi bankok még rövid időre sem teszik talonba nem konvencionális fegyvertárukat, hanem a gazdaság konjunkturális helyzetétől függően egyik-másik darabját rendre kijátsszák.

A hazai monetáris politika mérlege

A Magyar Nemzeti Bank 2013-ban megújult vezetése az addiginál bátrabb – az ország rossz hitelminősítői megítélésének fényében időnként hazardírozó – kamatcsökkentés mellett nem konvencionális eszközökkel is próbálta serkenteni a gazdaságot. Meghirdették a növekedési hitelprogramot (NHP), ám a Bank of England mintaadó Funding for lending konstrukciójával ellentétben fix kamattal, ami egy idő után nulla közeli (majd az emelkedő infláció mellett negatív) reálkamatokat eredmé-

nyezett a hitelfelvevőknek. A kivételesen kedvező kondíció miatt a megcélzott kis- és középvállalkozások jórészt hitelkiváltásra használták a konstrukciót.

2014-től az „önfinanszírozási program” jegyében újította meg eszköztárát az MNB, azzal a céllal, hogy erősítse az államadósság belső finanszírozását, és csökkentse az ország külső sérülékenységét. A bankok likviditását lekötő, korábbi két-hetes betétet három hónapos futamidejűvé alakította át, majd 2016 őszétől erre is mennyiségi korlátot vezetett be, de lehetővé tette, hogy devizacsere (FX-swap) útján jussanak forinthez a bankok. Az MNB várakozása szerint ez azzal segíti elő az „önfinanszírozási” célt, hogy mivel az állampapírok likviditási szempontból előnyösebb besorolás alá esnek, mint az új, három hónapos jegybanki betét, ezért a bankok úgy tudnak megfelelni a szabályozói elvárásoknak, ha a jegybank helyett mindinkább az államháztartást finanszírozzák.

Csakhogy a banki eszközök állampapírba terelése a jegybanki alapkamat és a három hónapos kincstárjegy piaci hozamának szétválásához vezetett, vagyis ket-tős kamatrendszerteremtett, elsorvasztva a jegybanki kamattranszmisszió szerepét. *Surányi* [2016] meggyőzően kimutatta, hogy az önfinanszírozás programjával csupán a bruttó külföldi adósság csökkenthető, miközben a mérvado nettó adósság változatlan marad. A külső sérülékenység mérséklését valójában azzal segítette elő az MNB, hogy támogatta a lakossági devizahitelek forintosítását: ebből a célból 9,7 milliárd eurónak megfelelő devizát bocsátott a bankok rendelkezésére 2014 őszétől.

A monetáris politikai döntések az alapkamatról mindinkább két másik eszközre helyeződtek át. Az egyik egy mennyiségi szabályozó eszköz, amellyel – 2016 őszétől negyedévente a következő negyedévre meghirdetve – korlátozta az irányadó három hónapos jegybanki betéti eszköz tenderén elfogadott banki ajánlatok mennyiségét. 2017 végétől e betétek állományát 75 milliárd forinton befagyasztotta, helyét a monetáris politikai célú kamatcsereeszköz állományának meghatározása vette át, amivel a rövid hozamokat kívánta befolyásolni. A hosszú hozamokra ható nem konvencionális módszerként a jelzáloglevél-vásárlásokat és a monetáris célú kamatcsereeszközt (MIRS) alkalmazta az MNB.

A másik fő jegybanki eszközzé a kamatfolyosó vált, amivel a bankközi kamatokot kívánták kordában tartani.² A 2016 őszén 0,9 százalékra csökkentett alapka-

² A folyosó tetején a jegybank az egynapos lejáratú hitellel biztosítja a kereskedelmi bankok átmeneti likviditáshoz jutását, amivel korlátozza a bankközi kamatlábak emelkedését. A kamatfolyosó alját az egynapos lejáratú jegybanki betét kamata jelenti, amelyen az MNB az átmeneti likviditástöbbletet korlátlan mértékben hajlandó befogadni a bankközi piacról, meggátolva ezzel, hogy a bankközi kamatlábak ennél a szintnél alacsonyabbra süllyedjenek.

mat az aszimmetrikusan megállapított kamatfolyosó révén már az év novemberétől negatív egynapos betéti kamatot eredményezett, amelyet a 2017 őszén kiszélesített folyosó mínusz 0,15 százalékra csökkentett. Ezzel együtt az egynapos bankközi kamatok is negatívvá váltak.

A negatív jegybanki betéti kamattal és a gazdasági növekedést direkter módon ösztökélő nem konvencionális módszerekkel operáló monetáris politika kétségtelesen növelte a gazdaság pénzellátását, amivel közelebb vihette az inflációt a meghirdetett célértékéhez. Nem vitatható az sem, hogy a jegybanki ösztönzők is élénkítették a magyar gazdaságot, bár a monetáris politika növekedési hatásának értékelését megnehezíti a tetemes mennyiségű uniós támogatás beáramlása, ami a gazdaság bővülésének meghatározó forrásává vált. Az MNB előrejelző modelljével végzett becslések alapján a jegybank elemzői mindenesetre már 2015-ben megállapították, hogy „a 2012-ben megkezdett kamatcsökkentési ciklus mérsékelte a jegybanki inflációs cél alullövésének mértékét, és érdemben hozzájárult a gazdasági kibocsátás szintjének emelkedéséhez is” (*Felcser–Soós–Váradi*, 2015).

Az MNB politikájának határfokát rontja, hogy az előre meghirdetett kondíciók ellenére sem kellően kiszámítható. Bár – a mérvadó jegybankok megújult gyakorlatát követve – az MNB is alkalmazta az „előrettekintő iránymutatás” (forward guidance) módszert,³ monetáris politikája mégsem vált átláthatóbbá. Az irányadó eszköz gyakori változtatása és az alapkamat funkciójának elsorvasztása, végül mintegy hungarikumként a kötelező tartalék irányadó eszközzé történő kinevezése aligha könnyítette meg a jegybanki politika értelmezését. A nem konvencionális eszközök tárának gyakori módosítása sem tette kellően átláthatóvá a rendszert. Például a 2018 januárjában a laza monetáris kondíciókat a hozamgörbe hosszabb szakaszán is érvényesítő, öt- és tízéves futamidejű monetáris politikai célú kamatcsereeszközt már annak az évnek a végéig kivezették. A jegybanki kommunikáció is okozott zavarokat, például 2019 márciusában, amikor az elnöki kommentár rögtön el is vette a megtett szigorító lépés élet.

A normalizáció rögzös útján

A hazai monetáris eszköztár 2018 őszén meghirdetett normalizációjának (MNB, 2018) eddig kevés jelét láttuk. Az alapkamat lényegében elvesztette irányadó funkcióját, hiszen azt csupán a bankok – már 1 százalékra csökkentett – kötelező tartalékaira és a növekedési hitelek likviditásbővítő hatását semlegesítő

³ A módszerről jó áttekintést ad *Bihari* [2015].

preferenciális betéteire fizeti a jegybank. Az MNB láthatóan tartósan lemondott arról, hogy irányadó kamatával befolyásolja a piaci folyamatokat; helyébe a kevésbé kiszámítható, kézi vezérlésű mennyiségi szabályozás lépett, amelyben a forintlikviditást teremtő swapállomány és a kamatfolyosó „optimális kombinációja” játssza a főszerepet.

A normalizáció első lépései felemásra sikeredtek. A jelzáloglevél-vásárlást és a monetáris politikai célú kamatcsereeszköz nem konvencionális módszereit megszüntette ugyan az MNB, ám ezermilliárd forintos kerettel újraindította a kis- és középvállalkozásoknak szánt, legfeljebb 2,5 százalékkal kamatozó, immár negatív reálkamatu növekedési hitelprogramot (NHP *fix*). Júliustól pedig, újabb nem konvencionális módszerként, „növekedési kötvényprogramot” hirdetett meg, amelynek 300 milliárdos keretösszegéből jó minőségű vállalati kötvényeket óhajt vásárolni. Ezzel nem csupán a mennyiségi lazítás újabb eszközét veti be, egyúttal kimondott mérlegleépítési céljának is keresztbe tesz.

Meglehető zűrzavar uralkodik a monetáris politika irányvonalában is. Az árstabilitás őrzésére hivatott jegybank monetáris tanácsa deklarálta a fogyasztói árszint és különösen az egyszeri hatásoktól megszűrt, úgynevezett maginfláció alakulását figyelve hozza meg döntéseit. Az elnök 2019 januárjában bejelentette, hogy ha az adózás változásaitól is megtisztított, csupán a piaci kereslet hatásait tükröző infláció a háromszázalékos célérték fölé emelkedik, akkor az MNB szigorít a politikáján. Nos, ez 2019 első hónapjaiban bekövetkezett, ám a különösen laza monetáris politika továbbra is fennmaradt, sőt az infláció erősödése miatt még tovább is lazult.

A jegybanki kommunikáció az előtekintő iránymutatás alkalmazása ellenére sem vált érthetőbbé. Márciusban, amikor a piaci szereplők – részben a korábbi közlések hatására – egyértelmű szigorítást vártak a jegybanktól, kétértelmű jelzést kaptak. A mínusz 0,15 százalékról mínusz 0,05 százalékra történt kamatemelés hatását ugyanis rögtön kioltotta az elnök kommentárja, miszerint „eseti, egyedi jelleggel hozott döntést az MNB”, vagyis a kamatemelést csupán egyszeri aktusnak kell tekinteni, nem pedig egy új korszak kezdetének. A gazdaság pénzellátását befolyásoló devizacsere keretösszegének csökkentését is hatástalanította az a sajtótájékoztatón elhangzott közlés, hogy „a csökkenés nincs kőbe vésve”.

A monetáris tanács márciusi közleménye felhívta a figyelmet arra a kettősségre, hogy a változatlanul élénk belső kereslet emeli, míg a romló külső konjunktúra fékezi az áremelkedés ütemét. A bizonytalan helyzet valóban indokolhatja, hogy az MNB nem kötelezi el magát a permanens szigorítás politikája mellett, hanem a

helyzetet időről időre mérlegelve lép tovább. Ám az elnök „semmi nem változik” üzenete félrevezető, hiszen a minimálisan megemelt, továbbra is a negatív tartományban lévő jegybanki betéti kamat és a vele szabályozni kívánt egynapos bankközi kamat az időközben felerősödött infláció mellett egyre negatívabb reálkamatokat tartalmaz. Ráadásul az önfinanszírozási programmal a jegybanki és bankközi kamatok, illetve az állampapírhozamok között létrehozott diszkrepanciát (valójában kettős kamatrendszer) tovább erősíti a mind agresszívabbá váló állami adósságkezelő politika, amely a vonzó kamatok mellett a versenysemlegességet sértő, unfair módon még forrásadó-mentességet is kínál a lakossági papírokra. A legújabb konstrukció, a Magyar Állampapír Plusz ráadásul az amúgy is erősödő lakossági hitelkeresletet is tovább élénkítheti azzal, hogy az alacsony hitelkamatokat kihasználó kamatarbitrázsra ösztönöz.

Noha a jegybank elemzői megemelték növekedési prognózisait, amiben a fő húzóerőt a dinamikus bérnövekedés miatt erősödő lakossági fogyasztás jelenti, az MNB döntéshozói láthatóan nem aggódnak az infláció miatt, miként a jócskán meggyengített forintárfolyam árszintet emelő hatásától sem tartanak. A „gazdaságvédelmi” és „családvédelmi” intézkedésekkel a hitelezést ösztönző kormányral karöltve a jegybank továbbra is a gazdaságélénkítést tekinti monetáris politikája vezérfonalának, holott a magyar gazdaság túlfűtöttsége a szakképzett munkaerő fojtogató hiánya mellett már a gyenge külső árhatások ellenére emelkedő inflációban és a külső egyensúlyi többletek látványos apadásában is megmutatkozik.

Hivatkozások

- Bihari Péter [2015]: Odüsszeuszi utazás – az előretekinő iránymutatás tapasztalata. *Közgazdasági Szemle*, LXII. évf., 2015. július–augusztus.
- Eichengreen, B. [2019]: Unconventional Thinking about Unconventional Monetary Policies. *Project Syndicate*, 2019. június 10. Letölthető: <https://www.project-syndicate.org/commentary/no-alternative-to-quantitative-easing-in-next-recession-by-barry-eichengreen-2019-06>
- El-Erian, M. A. [2019]: Így kerülhetik el a nyugati gazdaságok a japán csapdát. *Világgazdaság*, 2019. május 6. Letölthető: <https://www.vg.hu/velemenya-kozgazdaszok/igy-kerulhetik-el-a-nyugati-gazdasagok-a-japan-csapdat-2-1495552/>
- Felcser Dániel – Soós Gábor Dániel – Váradi Balázs [2015]: A kamatcsökkentési ciklus hatása a magyar makrogazdaságra és a pénzügyi piacokra. *Hitelintézeti Szemle*, 14. évf., 3. szám.
- Krekó Judit – Balogh Csaba – Lehmann Kristóf – Mátrai Róbert – Pulai György – Vonnák Balázs [2012]: Nemkonvencionális jegybanki eszközök alkalmazásának nemzetközi tapasztalatai és hazai lehetőségei. MNB-tanulmányok 100., 2012. június.
- MNB [2018]: A rövid hozamokra ható nemkonvencionális monetáris politikai eszköztár jövőbeli stratégiai keretrendszere. Magyar Nemzeti Bank, 2018. szeptember 18.

- Neményi Judit* [2012]: A pénzügyi válság hatása központi bankok szabályozására. In: *Valentinyi–Kiss–Nagy* (szerk.): *Verseny és szabályozás 2011*. MTA KRTK, 167–209. o.
- Rudebusch, G. D.* [2018]: A Review of the Fed's Unconventional Monetary Policy. Federal Reserve Bank of San Francisco, 2018. december 3. Letölthető: <https://www.frbsf.org/economic-research/publications/economic-letter/2018/december/review-of-unconventional-monetary-policy/>
- Surányi György* [2016]: Cél és valóság. *Népszabadság*, 2016. május 14.
- Váry Miklós* [2018]: A hiszterézis közgazdasági jelenségéről posztkeynesi szemléletben. *Közgazdasági Szemle*, LXV. évf., 2018. október.

Mesterséges intelligencia és technológiavezérelt termelékenységemelkedés

SZALAVETZ ANDREA

*Bár a 2010-es években számos radikális technológiai újdonság jelent meg és terjedt el a fejlett országokban, a termelékenység emelkedése nem gyorsult fel. Az egyik leg-
átütőbb, radikális innovációt képviselő újdonság a küszöbönálló új műszaki-gazdasági
paradigmát meghatározó mesterséges intelligencia. A cikk azt vizsgálja, miért
nem teljesültek (még) a mesterséges intelligencia kiváltotta látványos termelékeny-
ségemelkedésről szóló előrejelzések. Miért nem tudott a mesterséges intelligencia
mindeddig technológiavezérelt termelékenységnövekedést gerjeszteni?**

Journal of Economic Literature (JEL) kód: O33, O47.

Bevezető: problémafelvetés és kutatási kérdések

A 2010-es évek eleje óta az egy ledolgozott óra alatt megtermelt GDP mutatójával mért munkatermelékenység jóval lassabban nő a fejlett országokban, mint az azt megelőző évtizedben (lásd az 1. táblázatot és az 1. ábrát).

Néhány közgazdász évszázados stagnálást vetít előre (*Teulings–Baldwin* 2014-es könyve körképet ad az ezzel kapcsolatos vitáról). A lassuló termelékenységemelkedést a beruházások stagnálására, a 2008-as globális válság elhúzódó hatásaira, mérési problémákra és demográfiai okokra vezetik vissza, továbbá a gazdasági szerkezet folytatódó átalakulásával, az alacsony termelékenységű (kismértékű termelékenységemelkedésre képes) szolgáltatási szektorok GDP- és foglalkoztatási arányának növekedésével magyarázzák (lásd még *Syverson*, 2017 áttekintését).

* A kutatás a Pallas Athéné Innovációs és Geopolitikai Alapítvány támogatásával valósult meg.
<https://doi.org/10.47630/KULG.2019.63.7-8.53>

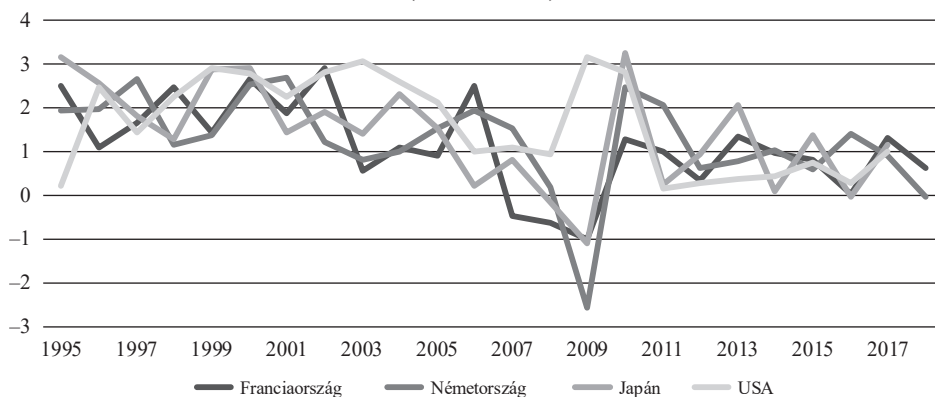
Szalavetz Andrea, az MTA doktora, tudományos tanácsadó, MTA KRTK Világgazdasági Intézet.
E-mail: szalavetz.andrea@krtk.mta.hu

Egy ledolgozott óra alatt megtermelt GDP átlagos éves változása százalékban

	2000–2007	2010–2017	2018	2019*
USA	2,6	1,0	0,9	1,3
Japán	2,2	1,5	0,6–	1,3
Németország	1,6	1,2	0,0	0,5
Franciaország	1,5	0,9	0,6	1,1
Nagy-Britannia	2,2	0,5	0,5	0,2
Euróövezet	1,4	1,0	0,2	0,6

* Előrejelzés.

Forrás: The Conference Board [2019].

**Egy ledolgozott óra alatt megtermelt GDP éves változása állandó áron
(százalékban)**

Forrás: OECD-adatok alapján saját szerkesztés.

A termelékenységnövekedés lassulását a fejlett országokban azzal is magyarázzák, hogy a technológiai élvonal közelében hiába nő gyorsan a kutatás-fejlesztési ráfordítások volumene és a kutatók száma, a K+F-erőfeszítések hatékonysága visszaesett és a K+F-beruházások termelékenységre gyakorolt hatásának ereje csökkent (Bloom és szerzőtársai, 2017; Gordon, 2018). Ezt a jelenséget a tudás exponenciális növekedése okozza: ahhoz, hogy új tudást hozzunk létre, egyre nagyobb mennyi-

ségű korábban felhalmozott tudás elsajátítására van szükség. Így óhatatlanul nő a specializálódás. Ugyanakkor mivel a technológiai konvergencia (*Roco–Bainbridge*, 2002) gyorsulása és bővülése tovább növelte az egyes szakterületek komplexitását, az új tudás létrehozása napjainkban egyre több egyenként specializált szaktudású kutató együttműködését igényli (*Jones*, 2009).

Ahogy a bemutatott rövid áttekintés mutatja, a termelékenység-növekedés lassulását magyarázó tényezők szerepéről erőteljes vita alakult ki a világ vezető gazdaságainak körében, csakúgy, mint a további növekedési kilátásokról (*Adler és szerzőtársai*, 2017; *Baily–Manyika*, 2013; *Teulings–Baldwin*, 2014).

Kutatásunk ehhez a vitához kapcsolódik. Választ keresünk, hogy mi magyarázza a termelékenység lanyha emelkedését a fejlett országokban a 2010-es években, vagyis abban az időszakban, amikor olyan mennyiségű technológiai újdonság jelent meg, hogy joggal indult el a vita arról, vajon ezt már a hatodik hosszú távú műszaki-gazdasági *Kondratyev*-ciklus kezdeteként, vagy csupán az ötödik szétterülő fázisaként értelmezhetjük (*Grinin és szerzőtársai*, 2017; *Szalavetz*, 2019; *Szanyi*, 2019). Az automatizálásnak, a robotizálásnak és a termelést támogató folyamatok digitalizálásának – ami elősegítette a termelés optimalizálását, a hibák korábbiaknál pontosabb kiküszöbölését és a hatékonyság növelését – már önmagában páratlan termelékenységemelkedéshez kellett volna vezetniük a fejlett országokban. Emellett áttörés következett be egy olyan általános célú technológia, a mesterséges intelligencia fejlődésében, amelyet az elemzők nagy része a küszöbönálló új műszaki-gazdasági paradigmát meghatározó, látványos gazdasági és termelékenységemelkedést kiváltó technológiaként tart számon (*Bughin és szerzőtársai*, 2018; *Davenport–Ronanki*, 2018; *Pan*, 2016). Ehhez képest a termelékenységi mutatók csalódást keltő alakulása azt mutatja, hogy *Solow* [1987] híres mondása – amellyel annak idején, az információtechnológiai forradalom kezdetén hűteni igyekezett a felfokozott várakozásokat – újra időszerűvé vált. Kicsit átalakítva a mondás ma így hangzik: mindenütt ott láthatjuk a termelékenységet radikálisan növelő új technológiákat, kivéve a termelékenységi statisztikákban.

Ez a cikk az utóbbi évtized radikális technológiai újdonságai közül a mesterséges intelligenciára fókuszál: a mesterséges intelligencia munkatermelékenységre gyakorolt hatását vizsgálja. Kutatási kérdésünk az, hogy miért nem volt képes eddig – és képes lesz-e középtávon – a mesterséges intelligencia technológiavezérelt termelékenységemelkedést gerjeszteni a fejlett országokban?

A cikk a továbbiakban először röviden bemutatja a mesterséges intelligencia jelenségét, valamint elterjedésének és fejlettségének mérőszámait, és átte-

kinti a technológia néhány alkalmazási területét. Ezt követően rátér azokra a hatásmechanizmusokra, amelyek a mesterséges intelligencia és a termelékenység összefüggését befolyásolják. Végül a negyedik fejezetben magyarázatot adunk arra, miért nem került (eddig) sor technológiavezérelt termelékenységnövekedésre a fejlett országokban.

A mesterséges intelligencia

A mesterséges intelligencia szoftvert és hardvert tartalmazó, öntanulásra, vagyis a saját teljesítményének további javítására képes megoldás, amely a folyamatosan beérkező adatok és különböző forrásokból származó információk gépi feldolgozásával olyan feladatokat végez el (automatizál, felgyorsít, támogat), amelyekre korábban csak a (természetes intelligenciával rendelkező) ember volt képes.

Ez a definíció (és különösen a gépi feldolgozás kifejezés) a mesterséges intelligencia fejlődésében bekövetkezett áttörésre, a(z) általános célú) gépi tanulásra utal. A mesterséges intelligencia fejlődése ugyanis akkor gyorsult fel (a 2010-es években), amikor az egyes feladatok explicit kódolása, a gépek feladatspecifikus beprogramozása helyett a gépek nagy tömegű példa segítségével történő betanítására tértek át. Ehhez természetesen arra is szükség volt, hogy rendelkezésre álljon akkora (felcímkezett) adattömeg, amellyel már a gépeket tanítani lehetett, illetve olyan számítástechnikai kapacitás, amely képes ezzel az adattömeggel megbirkózni. Ez utóbbi terület fejlődése (az egyre erősebb hardverek, a felhőalapú infrastruktúra, a grafikus feldolgozó egységek, a mesterséges intelligencia futtatására fejlesztett speciális chippek) elengedhetetlen volt és lesz a mesterséges intelligencia (további) fejlődéséhez.

A mesterséges intelligencia tehát képes értelmezni, egységesen kezelni, szintetizálni és feldolgozni a különböző módokon kódolt (szöveg, szám, kép, hang, videó stb.) emberi tudást – és ami szintén a definíciójához tartozó fontos megkülönböztető jellemvonás: megfelelő mennyiségű betanítás után korábban nem betanított bemene-ti információ értelmezésére is képessé válik.

Fontos hangsúlyozni, hogy a mesterséges intelligencia a gépi tanuláshoz magasabb minőséget jelent: a mesterséges intelligencia komplex problémák megoldására képes rendszer. A mesterséges intelligenciával kapcsolatos megoldások kifejlesztői a komplex feladatokat gépi tanulási algoritmusok segítségével elvégezhető részfeladatokra osztják. Ezeket a részeredményeket a mesterségesintelligencia-megoldás az adott komplex probléma szabályainak megfelelően rendszerezzi, előrejelzéseket készít, következtetéseket von le, vagy cselekvéseket indít el (*Taddy*, 2018).

Ez a cikk a gépi tanulás és a mesterséges intelligencia fejlődésének állomásaival kapcsolatos irodalom megállapításainak, valamint a várható hatásokkal kapcsolatos utópikus-disztópikus nézetek ismertetését nem tekinti feladatának. Kutatásunk szempontjából mindössze annak leszögezésére van szükség, hogy általános célú technológiáról van szó (*Bresnahan–Trajtenberg, 1995*), amelynek alkalmazásai mindig meghatározott célú feladatokat oldanak meg és minden egyes konkrét alkalmazás hosszú fejlesztő munkát igényel.

A technológia építőkövei, a gépi tanulási algoritmusok az utóbbi négy-öt évben meredek fejlődést mutattak mind a szoftverek, mind a futtatásukhoz szükséges hardverek területén, és jó úton vannak afelé, hogy gyorsan csökkenő árú „árucikké” váljanak (commoditization – *Davenport, 2005*), amelyet bármely üzleti vállalkozás felhőalapú szolgáltatásvásárlásként beszerezhet.

Bizonyos alkalmazásokban a kedvező (vagy a mesterséges intelligencia technológiája által kiváltott bármilyen) hatás eléréséhez elegendő, ha a gépi tanulás technológiájának fejlődése túljut egy meghatározott küszöbértéken (lásd később). Más területeken a technológia csupán az alap. Ahhoz, hogy az adott területek működésében mesterséges intelligencia indukálta radikális változások és az előrejelzésekben leírt változások bekövetkezzenek, a konkrét alkalmazási területtel összefüggő (doménspecifikus) tudásra, interdiszciplináris fejlesztői csapatok hosszú évekig tartó további munkájára, a rendszerek új és új adatfolyamok segítségével történő finomítására és számos kiegészítő feltételre van szükség. A gépitánulás-alapú mesterséges intelligenciával kapcsolatos alkalmazások többsége ennek következtében soha nem lesz „árucikk”: hosszú és költséges, alkalmazásspecifikus fejlesztőmunka eredményeként valósulhat csak meg.

Mielőtt néhány konkrét alkalmazásra rátérnénk, álljon itt néhány adat a gyors fejlődés szemléltetésére. A technológia fejlődésének mérésével és az ezzel kapcsolatos módszertan fejlesztésével egyebek között a Stanford Egyetem interdiszciplináris kutatócsoportja foglalkozik (lásd: <https://ai100.stanford.edu>; *Grosz–Stone, 2018*). A mérési eredményeket éves jelentésekben publikálják.

Az egyik ilyen általánosan használt mérőszám a képfelismerés hibaszázaléka, ami azt mutatja, hogy a mesterséges intelligencia fontos alkalmazási területe a gépi látás és a képfelismerés. A képfelismerés hibaszázaléka a 2010-es 29 százalékról, 2018-ra 3 százalék alá csökkent, miközben a rendszerek betanítási ideje a korábbi időigény 6-8 százalékára esett vissza. Egy másik alkalmazás a beszélt és az írott nyelv feldolgozása. A mutatók szerint gyors a fejlődés a gépi fordítás pontosságában (angol/

német, kínai/angol stb.), a beszédfelismerésben, a videófelvételek értelmezésében, a különböző szintű kérdések megválaszolásában és az írott szövegek értelmezésében.¹

Ezekben az alkalmazásokban nem a fejlődés mértéke számít, hanem a *küszöbérték* elérése. Mára a mesterségesintelligencia-megoldások néhány tekintetben elérték, illetve meg is haladják az emberi teljesítményt, más területeken a mesterséges intelligencia teljesítménye az utóbbi évek gyors fejlődése ellenére is még az emberi teljesítmény alatt marad. Ez azért lényeges, mert akkor várható a technológia gyors elterjedése, ha a mesterséges intelligencia eléri vagy meghaladja az emberi teljesítményt.²

A mesterséges intelligencia fejlődésének egyik mérföldköve volt például egy olyan mesterségesintelligencia-alkalmazás tesztje, amelynek során az 2000-féle bőrbetegségről készített közel 130 ezer fényképet elemzett és diagnosztizált. Az eredményeket összevetették a bőrgyógyászok korábban készített diagnózisával, és a mesterségesintelligencia-alkalmazás a szakemberekéhez hasonló teljesítményt nyújtott (Esteve és szerzőtársai, 2017). 2018-ban a Google prosztatarák-diagnózisra képes mesterségesintelligencia-alkalmazás pontossága már meghaladta az orvosokét (Shoham és szerzőtársai, 2018).

A műszaki fejlődést számszerűsítő mérőszámok mellett az egyes szakmai szervezetek jelentései (például a Stanford Egyetem említett kutatócsoportjái) a mesterséges intelligencia fejlődésével és elterjedésével összefüggő oktatási, tudományos és vállalati tevékenységek intenzitását is számszerűsítik, felméri a mesterségesintelligencia-orientált vállalkozásindítás intenzitását és körképet közölnek a fontosabb kormányzati programokról, beruházási bejelentésekről.

Az üzleti tanácsadó szervezetek megint más oldalról, a piaci lehetőségek felől közelítenek, vagyis azt mérik fel, milyen mértékben hatolt be eddig a technológia egyes iparágakba és üzleti folyamatokba, melyek a piac bővülésének kilátásai és vannak-e piaci bizonytalanságok. Ezeket a kérdéseket az egyes alkalmazási területeken a vállalkozási tevékenység és a kockázati tőkebefektetések intenzitásával, a sajtó figyelmével, a K+F-statisztikákkal, a már a piacon lévő megoldások értékesítési

¹ A mesterséges intelligencia fejlődését egyéb mutatókkal is mérik, például az éves jelentések közlik az egyes stratégiai játékokban elért gépi eredményeket. Ez utóbbi mutatószámok csak közvetve függenek össze a technológia egyéb alkalmazásaival, például a meghatározott szabályosságok felismerésére támaszkodó előrejelzéssel.

² Az egyik klasszikus küszöbértékmérés a *Turin*-teszt. Ez egy kérdés-felelet játék, amelyben egy bíráló öt percen keresztül online kérdéseket tesz fel két válaszadónak (az egyik ember, a másik gép) és a válaszokból el kell tudnia dönteni, hogy melyik válaszadó a gép. Ha ezt öt perc után sem tudja eldönteni, akkor a mesterséges intelligencia sikerrel teljesítette a tesztet.

trendjeinek és a mesterségesintelligencia-megoldások szereplőinek körében feltérképezett vállalati felvásárlások trendjeinek vizsgálatával válaszolják meg.

A vállalalkozási, szabadalmi, kockázatiőke-befektetési, vállalatfelvásárlási és egyéb mesterséges intelligenciával kapcsolatos statisztikákat összegző jelentések és a gazdasági elemzések (*Furman–Seamans, 2019*) egyöntetűen dokumentálják a mesterséges intelligenciával kapcsolatos gazdasági és tudományos tevékenység folyamatos élénkülését, a technológia gyors elterjedését.

Az elemzők többsége úgy ítéli meg (*Agrawal–McHale–Oettl, 2019; Brynjolfs-son–Mitchell–Rock, 2018*), hogy várhatóan a gépi tanulás/mesterséges intelligencia lesz a küszöbönálló új műszaki-gazdasági paradigmát meghatározó technológia. A vélekedés megalapozott: a mesterséges intelligencia egyesíti az összes olyan jellemzőt, amelyet az evolúciós elméletek a paradigmameghatározó technológiák jellemvonásaiként sorolnak fel:

- általános célú technológia, vagyis az információtechnológiai iparágban, sőt magán a feldolgozóiparban is messze túlterjeszkedve az összes ágazatba, a gazdaság és a mindennapi élet összes szegmensébe beépül, azok eljárásait, megoldásait és termékeit forradalmasítja;
- felerősíti a technológiai konvergencia folyamatait és felgyorsítja az összes tudományterület fejlődését;
- új, korábban nem létező iparágakat hoz létre, és felerősíti a termék-, az eljárás-, a szervezeti és a marketinginnovációs, valamint a vállalalkozási tevékenységeket;
- a schumpeteri teremtő rombolás (*Schumpeter, 1939*) jegyében megszüntet vagy átalakít létező iparágakat és tevékenységeket;
- megváltoztatja a társadalmi létformákat (*Bughin és szerzőtársai, 2018*).

Néhány alkalmazási terület

Ami az alkalmazási területeket illeti, a tudományos közlemények és az üzleti tanácsadók elemzéseik leggyakrabban az egészségügyi, biztonsági, ipari, kereskedelmi és pénzügyi alkalmazásokról szólnak, de mezőgazdasági, energetikai, oktatási és egyéb területeken is jelentős eredményeket értek már el a mesterséges intelligencia integrálásával.

Tekintettel arra, hogy minden egyes alkalmazási területen rendkívül szerteága-zó kutatások folynak, és a mesterségesintelligencia-megoldások kezdeti integrálása óta eltelt idő rövideje ellenére szakterületenként könyvtárnyi szakirodalom gyűlt

már össze, kutatásunk csupán jelzésszerűen, a teljesség igénye nélkül említ néhány alkalmazási területet.

Induljunk ki a definíciónak abból az eleméből, hogy a mesterséges intelligencia értelmezi és feldolgozza a különböző információhordozókon kódolt (cross-media) emberi tudást, és megfelelő mennyiségű betanítás után korábban nem betanított bemeneti információ értelmezésére is képessé válik.

Mit jelent konkrétan az értelmezés? A mesterséges intelligencia képes az új információ *besorolására*: képes például eldönteni, hogy egy adott CT-/MRI-felvétel rákos daganatot ábrázol-e. A képfelismerés kapcsán a leggyakrabban a mesterségesintelligencia-megoldások egészségügyi, diagnosztikai alkalmazásait említik: röntgen-, CT- és egyéb felvételek elemzését. Az egészségügyi alkalmazások fejlesztése érdekében nagy erővel folyik az adatgyűjtés, -tisztítás és az adatok alkalmassá tétele a gépi tanulásra. Ez utóbbi tevékenységekben kormányzati szervek (például az amerikai National Institute of Health), nagyvállalatok (GE, Siemens, Alibaba) és startupok is szerepet vállalnak (CB Insights, 2018).

A besorolási képességgel függ össze a mesterséges intelligencia egy másik, számos iparág biztonságtechnikáját és megoldásait forradalmasító alkalmazási területe: az arcfelismerés.

Ezen a területen Kína gyakran kerül a sajtó érdeklődésének homlokterébe. A hírek beszámolnak az egész országra fokozatosan kiterjedő, teljes ellenőrzést biztosító megoldásokról, amelyek a kínai társadalmi kreditrendszer műszaki hátterét szolgáltatják (erről lásd például *Botsman, 2017.; Creemers, 2018*).

Az arc- és képfelismerés kereskedelmi alkalmazási területe értelemszerűen nagy sajtónyilvánosságot kapott. Kísérleti jelleggel már szerte a világon alkalmazzák az arcfelismerésre képes és a vevők banki adataival mobiltelefonos applikációk segítségével összekötött mesterségesintelligencia-rendszereket, amelyek lehetővé teszik, hogy az ügyfeleknek ne kelljen a pénztárnál sorba állniuk és fizetniük: amit elvisznek az üzletből, annak az ellenértéke automatikusan levonódik a bankszámlájukról.

A felismerési (besorolási) képesség kevésbé látványos felhasználási területe a *gépi látás*: az iparban ezt használják fel például a minőségellenőrzés automatizálására (a rendszer képes eldönteni, hogy a futószalagon érkező termék megfelel-e a minőségi követelményeknek).

A mesterséges intelligencia *besorolási* képességét használják fel arra is, hogy valós időben *felfedezzék a normálistól eltérő állapotokat*. Ahogy az alábbi néhány példa mutatja, erre minden iparágban, sőt az élet minden területén szükség van. Normálistól eltérő állapot például az, ha szennyezés került a természetes vizekbe,

ezt a mesterséges intelligenciával felokosított monitoringrendszerek valós időben képesek jelezni. A mezőgazdaságban is terjed a mesterséges intelligenciának ez az alkalmazása, például a termés fejlődését, a talaj állapotát, vagy az állatok elhelyezkedését drónokkal figyelő és a felvételeket elemző alkalmazásoké. Ezek segítségével optimalizálni lehet a növényvédőszeres és az öntözés mennyiségét, illetve kártevők támadása esetén valós időben beavatkozni. A normális gondos definíálásával lehet mesterségesintelligencia-megoldások segítségével kiszűrni, ha pénzmosás jellegű tranzakciók zajlanak meghatározott bankokban, vagy ha biztonsági kockázatra utaló mozgások vannak meghatározott helyszíneken.

Térjünk vissza a mesterséges intelligenciának arra a képességére, hogy az újonnan bejövő adatokat értelmezi és *feldolgozza*. A feldolgozás egyik módja a *klaszteranalízis*: a rendszer feltérképezi az ügyfelek közös jellemvonásait és ennek alapján halmazokba sorolja őket. Ezt használják ki olyan feladatokra, mint az *ajánlások* készítése: az ügyfél eddigi vásárlásai alapján a rendszer képes az összes termékből az adott ügyfél ízlésének megfelelő új termékeket ajánlani.

A bejövő adatok értelmezését követő *feldolgozásnak* másik útja az *előrejelzés*. Megfelelő betanítás után a mesterséges intelligencia képes előre jelezni a folyamatosan érkező adatok alapján, hogy mi lesz az adatsor következő értéke. Például a feldolgozóipari berendezések zajszintje, hőmérséklete, vibrációja és egyéb paraméterei alapján azt, hogy a gép mikor hibásodik meg (mikor lépik túl az adatok az előre megadott határértéket), ami lehetővé teszi a leginkább költséghatékony, ún. prediktív karbantartást. A mesterséges intelligencia előrejelzési képességét használják a marketingben és a termelésstervezésben is: a folyamatosan érkező értékesítési adatok alapján és egyéb paramétereket is figyelembe véve (például ünnepek, időjárás stb.) a rendszer képes nagy pontossággal felbecsülni, hogy miként alakul a közeljövőben a kereslet egy adott termék iránt.

Egy hongkongi kockázati tőkebefektetési cég, a Deep Knowledge Ventures, biotechnológiai startupok fejlődésének paramétereivel kapcsolatos nagy adattömegre támaszkodva olyan mesterségesintelligencia-megoldást fejlesztett, amely e vállalkozások túlélésének és a sikeres növekedésének előrejelzésére képes. A rendszer az adatok alapján 50 tényezőt azonosított, amelyek jelentős mértékben befolyásolják a biotechnológiai startupok sikerét, és ennek alapján a kockázati tőkebefektetésért folyamodó új ügyfelek esetében döntést tud hozni arról, hogy érdemes-e az adott ügyféllel foglalkozni. A mesterségesintelligencia-megoldás jelenleg fejlesztett, új változata már jóval nagyobb adatmennyiségre támaszkodva hozza meg a döntést (készít előrejelzést és tesz javaslatot kockázati tőke-befektetésre vagy annak mellőzésére): a

korábbi sikeres és bedőlt biotechnológiai vállalkozások adatain túlmenően vizsgálja az adott szakterülettel összefüggő tudományos szakirodalmat, kutatási támogatások adatait, szabadalmakat, klinikai vizsgálatokat, sőt a sikeres biotechnológiai vállalkozásokban dolgozó csapattagoknak az önéletrajzait is (*Burridge, 2017*).

Az említett, a szó hétköznapi értelmében vett előrejelzéseken túlmenően sokféle mesterségesintelligencia-alkalmazást lehet előrejelzésként értelmezni. Előrejelzést végez a mesterséges intelligencia például, amikor nagyszámú önéletrajz, kísérőlevél, LinkedIn-profil, állásinterjú-leirat (vagy hanganyag) elemzése alapján kiválasztja, hogy egy adott állásra jelentkezők közül melyik lesz a legmegfelelőbb. Előrejelzést végez a rendszer akkor is, amikor megítéli, balesetveszélyes közlekedési helyzetnek tekinthető-e, ha egy jármű az előtte haladó vagy lassító járműhöz meghatározott sebességgel közelít. A kifejezést így értelmezve a mesterséges intelligencia egyik fontos képességének tekinthetjük, hogy növeli az előrejelzések pontosságát, valamint csökkenti azok költségét, ilyen módon támogatva a döntéshozatalt (*Agrawal–Gans–Goldfarb, 2019*).

Az adatok feldolgozásának további lehetőségét mutatja a mesterséges intelligencia *optimalizálási* képessége. Optimalizálási feladatokat végeznek mesterséges intelligencia segítségével például a logisztikában (a szállítási útvonalak megtervezésében meghatározott paraméterek, például a gyorsaság, az üzemanyag-felhasználás optimalizálásával).

Napjainkban az alkalmazások többségénél a mesterséges intelligenciának már egyszerre több képességét használják fel komplex megoldások létrehozásához.

Ilyen például a gépjármű-biztosítás iparágát várhatóan felforgató komplex mesterségesintelligencia-alkalmazás, ami ma még sok helyen mintaprojekt-stádiumban van, de várhatóan gyorsan el fog terjedni. A járműben szenzorok érzékelik a vezetési stílusból fakadó kockázatokat,³ a mesterségesintelligencia-megoldás elemzi a folyamatosan gyűlt adatokat, és kockázatbecslést készít, ami beépül a biztosítási díjba.⁴

Komplex problémahalmazt oldanak meg az önvezető autózást lehetővé tevő mesterségesintelligencia-rendszerek. Ez az alkalmazás egyszerre használja a mesterséges intelligencia különböző képességeit: a gépi látást, az információk felismerését és

³ A járművek többsége már jelenleg is nagyszámú szenzorral van felszerelve, amelyek a vezetés-támogatási rendszereket működtetik, például veszélyes szituációkban jeleznek.

⁴ Az Alibaba blogja (idézi: CB Insights, 2019) erről azt írja: A nagy adatmennyiséget elemző mesterségesintelligencia-megoldások segítségével jobban meg tudjuk állapítani, milyen mértékű kockázatoknak vannak kitéve a gépjármű-tulajdonosok. A korábbi, kizárólag a jármű paramétereit figyelembe vevő biztosítási díjszabás átalakul: a jármű és a tulajdonos paramétereinek kombinációját veszi majd figyelembe.

értelmezését, az előrejelzést (miként mozdulnak el a környezetben lévő különböző szereplők) és az optimalizálási képességet (a környezet változásaira adott lehetséges reakciók valós idejű mérlegelése és optimalizálása). Szintén komplex optimalizálási feladatokat oldanak meg a mesterségesintelligencia-rendszerek az ún. „okosváros megoldásokban”, például a közlekedésszervezés területén.

Chui és szerzőtársainak [2018] felmérése szerint a már megvalósult mesterségesintelligencia-alkalmazások döntő többsége a cégeknél korábban bevezetett digitális analitikai és automatizálási megoldások hatékonyságát javítja. Analitikai megoldások korábban is léteztek, ezek a termelési zavarok gyorsabb felfedezését és a problémák okainak feltárását támogatták. A mesterséges intelligencia integrálása a korábbi megoldásokat „turbózza fel”: a zavarok, meghibásodások kísérőjelenségeivel kapcsolatos nagy adattömeg elemzésével, gépi tanulással a rendszer képessé válik e zavarok megelőzésére: prediktív karbantartásra.

Hasonló példa a gépi látás (az ipari kamerarendszerekből érkezett képek feldolgozása és értelmezése), ami lehetővé tette a minőség-ellenőrzés automatizálását. Automatizált minőség-ellenőrző rendszerek már korábban is működtek, de feladatspecifikus fejlesztések eredményeként. Ha az ellenőrizni való termékek köre megváltozott, a rendszert át kellett programozni. A gépi tanulással felturbózott minőség-ellenőrzési megoldások nem csupán pontosabbak a korábbiaknál (a gépi folyamatfelügyelet adatainak feldolgozása precízebb), hanem rugalmasabbak is: a gépeket gyorsabban tudják új feladatokra betanítani (*Crandall*, 2019).

Hasonló teljesítményjavulást hozott a mesterséges intelligencia integrálása:

- a robotizáció területén. A kollaboratív, vagyis az emberi munkaerőtől már nem elválasztott térben működő, hanem az egyes feladatokat velük közösen végző robotok megjelenésének előfeltétele a gépi látás. Az egyre fejlettebb mesterségesintelligencia-megoldások integrálásával e robotok képességei gyorsan bővülnek és diverzifikálódnak, és a robotok egyre rugalmasabban taníthatók be új feladatokra;
- a logisztika területén, a mesterségesintelligencia-alapú útvonal- és tevékenységoptimalizálással és a raktárgazdálkodás feladatainak automatizálásával.

Összességében a mesterséges intelligencia már megvalósult alkalmazásainak többsége *mennyiségi változással járt*: azt a célt szolgálta, hogy tovább növelje az erőforrás-gazdálkodás hatékonyságát, illetve csökkentse a vonatkozó költségeket. Ezt a célt szolgálják az előzőeknél radikálisabb változással járó, már megvalósult, vagy mintaprojekt (pilot projekt) alapon működő önvezető technológiaalkalmazások, például az ún. utolsó mérföldre történő kiszállítás automatizálása. Becslések szerint

az utolsó mérföldre történő kiszállítás a teljes szállítási költségeknek akár az egyharmadát is kiteheti. Nem véletlen, hogy ezen a területen igen élénk a technológiaorientált vállalalkozási tevékenység (CB Insights, 2019).

A legfejlettebb mesterségesintelligencia-megoldásoknak egy további, az előzőeknél is fontosabb képessége, hogy a már betanított tudáselemek új kombinációit hozza létre. A sajtóban ezt a képességet általában olyan hírek jelzik, hogy a mesterséges intelligencia képes meghatározott stílusban zenét szerezni, festményeket készíteni, újságcikkeket, például tőzsdei vagy sportösszefoglalókat írni. Mindez a gazdasági életben számos alkalmazásra ad lehetőséget. Ilyen például a terméktervezésnél használt generatív modellezés. Megadott tervezői paraméterek alapján a mesterséges intelligencia modelleket generál, a tervezők pedig (például a gépészetben, a divatiparban, a belsőépítészetben, de a dizájnnak minden iparágban szerepe van!) szimulációk segítségével tesztelik a modelleket és kiválasztják az optimális megoldást (*Chandrasegaran és szerzőtársai, 2013*).

A mesterséges intelligenciának ez a képessége cáfolja azokat a korábbi megállapításokat, amelyek szerint az ember és a gép között a kreativitás jelenti az éles határvonalat: sok mindent lehet automatizálni, de a gép soha nem lesz képes kreativitást igénylő feladatok végrehajtására – állították a szakemberek. Bár ebben az esetben a mesterséges intelligencia kreativitása meglehetősen behatárolt körülmények között érvényesül, hiszen a(z emberi) tervezők előre meghatározzák, hogy a gép által létrehozott modell milyen paramétereknek feleljen meg (*Brynjolfsson–Mitchell, 2017*), az eredmény mégis éppen ugyanaz, mint amikor a kreatív (emberi) elme egy adott szabályrendszer figyelembe véve létrehoz valamilyen újdonságot.

A mesterséges intelligencia a kutatáshoz is új módszereket kínál. Új anyagok, gyógyszerek, növényvédőszer fejlesztése során a mesterségesintelligencia-megoldások a megadott paramétereknek megfelelő, új vegyületkombinációkat javasolnak. A keresés korábbi módszereihez képest a mesterséges intelligencia *lényegesen nagyobb merítést alkalmaz*: az emberi agy számára áttekinthetetlen mennyiségű adat-tömeget dolgoz fel, szintetizálja a különböző adathordozókból nyert információkat, szűri, kiválogatja azokat a tudáselemeket, -irányokat, amelyek az adott probléma megoldása szempontjából relevánsak. Ha a K+F-erőfeszítések megannyi lehetséges irányát ezekre a kombinációkra szűkítjük, akkor gyorsabb és pontosabb fejlesztésre van lehetőség.

Weitzman [1998] rekombináns növekedés modelljét⁵ a mesterséges intelligencia ez utóbbi képességére alkalmazva, azt állíthatjuk, hogy az képes új tudást generálni. A rekombináns növekedésméletében *Weitzman* azt fogalmazta meg, hogy az új ötletek, az innovációk a meglévő tudás újfajta kombinációira vezethetők vissza. A tudás a létező tudáselemek egymásra épülése és az egyes elemek újfajta kombinációi révén gyarapodik. Összességében a mesterséges intelligenciának ez utóbbi, a kutatás-fejlesztés módszereit forradalmasító képessége az, amellyel a technológia gazdasági hatásait megfigyelők alátámasztják az optimizmusukat. A következőkben a mesterséges intelligenciának ezeket az optimizmusra okot adó hatásait tesszük nagyító alá.

Gazdasági hatások: növekedés és termelékenység

A Gartner tanácsadó cég által bevezetett hype-ciklus⁶ fogalma arra utal, hogy radikális technológiai újdonságok megjelenése idején az újonnan felbukkanó technológiák várható rövid távú hatásaival kapcsolatos várakozások általában túlzottan optimisták. A technológia fejlődésének korai szakaszára jellemző optimizmust rendre kiábrándulás követi, ennek következtében a várható hosszú távú hatásokkal kapcsolatos vélemények általában túlságosan alábecsülik az új technológiák indukálta valóságos változások erejét. Nincs ez másképp a mesterséges intelligencia megjelenését követően sem.

Az optimizmusra amúgy is hajlamos *McKinsey Institute* például a gazdasági növekedés páratlan felgyorsulását jósolja jelentésében (*Bughin* és szerzőtársai, 2018). E szerint a mesterséges intelligencia hatékonyságot növelő hatása, valamint az innovációs folyamatokat támogató és katalizáló hatása következtében a globális növekedés évente legalább 1,2 százalékkal, 2030-ig összesen 16 százalékkal gyorsul fel. A *PWC* óvatosabb becslése szerint ez az érték 14 százalék (vagyis a világ GDP-je 2030-ban 14 százalékkal lesz magasabb annál, mint amennyivel [mesterséges intelligencia híján] egyébként is nőtt volna 2030-ig) (*PWC*, 2018).

Ami az innovációs folyamatok felgyorsítását illeti, valóban a mesterséges intelligencia a tudományos kutatás termelékenységét növelő, a kutatási folyamatot radikálisan felgyorsító metatechnológiának⁷ tekinthető (*Agrawal–McHale–Oettl*, 2019).

⁵ A meglévő tudáselemek új kombinációjaként felfogott innováció hosszabb múltra tekint vissza: eredetileg *Schumpeter* [1934, 1980] A gazdasági fejlődés elmélete című könyvében foglalkozik ezzel.

⁶ Lásd: <https://www.gartner.com/technology/research/methodologies/hype-cycle.jsp>.

⁷ Az orvostudományban, a közgazdaságtanban és más tudományágakban egyre nagyobb szerepe van az ún. metaanalízisnek, más néven szisztematikus irodalomelemzésnek, amely statisztikai mód-

Egyrészt a mesterséges intelligencia növeli a meglévő tudás összegyűjtésének és feldolgozásának termelékenységét, másrészt a korábbi számítógépes adatelemzéseket (például kemoinformatikai, bioinformatikai, anyaginformatikai elemzéseket) magasabb szintre emeli azzal, hogy többféle információhordozón kódolt adatokat integrál és bigdata-megoldásokat alkalmaz a szabályosságok és a mélyebb összefüggések feltérképezésére. Így támogatja a meglévő tudáselemek új kombinációinak létrehozását. *Agrawal–Choudhary* [2016] erre a „magasabb szintre” utal, amikor az *adatvezérelt tudományt*, a tudomány három korábbi fejlődési korszakát – az empirikus (kísérleteken alapuló), az elméleti (absztrakt levezetéseken és bizonyításon alapuló), és az informatikai (számítástechnikai és szimulációkra alapozott) – követő *negyedik tudományos paradigmaként* írja le.

A negyedik tudományos paradigma kifejezés arra utal, hogy a mesterséges intelligencia megoldást kínál a növekedés lassulását okozó egyik alapvető problémára: arra, hogy új tudás létrehozásához ma már átláthatatlan és feldolgozhatatlan mennyiségű, különböző diszciplínákba tartozó tudást kellene áttekinteni, szintetizálni, és e tudáselemekből új kombinációkat létrehozni (*Bloom* és szerzőtársai, 2017; *Jones*, 2009).⁸ A mesterséges intelligencia mint az innovációs folyamatokat támogató általános célú technológia hozzájárul a technológiai élvonal kijjebb tolódásához, ami – bizonyos feltételek teljesülése esetén – felgyorsítja a gazdasági és a termelékenységnövekedést.

Ahhoz azonban, hogy ez az elméleti lehetőség bekövetkezzen, egyrészt nagy tömegű technológiaorientált vállalkozásalapításra, és e vállalkozások növekedésének megfelelő támogatására van szükség, másrészt arra, hogy a technológia elterjedjen, behatoljon a gazdaság számos szektorába, növelve azok termelékenységét. Mindezt jelentős komplementer beruházásokat és vállalatszerkezeti, munkaszervezési innovációkat igényel.

A cikk alkalmazási területeket részletező korábbi alfejezete egy további mechanizmust sugall, amelynek révén a mesterséges intelligencia pozitív termelékenység-növekedési hatása érvényesül: *növeli a képzett munkaerő foglalkoztatásának hatékonyságát*.

A mesterséges intelligencia számos alkalmazása ugyanis afféle asszisztensként támogatja a képzett munkaerő feladatait (*Davenport–Ronanki*, 2018; *Rouse–*

szerekkel nagy mennyiségű elemzést dolgoz fel és rámutat az azonos témakörben elvégzett kutatások eltérő eredményeinek okaira (lásd például: *Stanley*, 2001).

⁸ *Bughin–Hazan* [2017] frappáns hasonlata szerint a korábbi ipari forradalmak arról szóltak, hogy miként lehet az emberek *erejét* gépek segítségével fokozni. A mesterséges intelligencia korszaka ezzel szemben arról szól, hogy miként lehet az emberek *eszét* gépek segítségével erősíteni.

Spohrer, 2018). Gondoljunk például az egészségügyi döntéstámogatási alkalmazásokra! Amennyiben a mesterséges intelligencia nagy tömegű diagnosztikai feladatokat vesz át a szakképzett orvosoktól, sőt terápiás javaslatokat is tesz, az orvosok munkaidejük nagyobb részét komplexebb, kevésbé egyértelmű problémák megoldásának szentelhetik.

Az IBM Watson for Oncology mesterségesintelligencia-alkalmazását például Kína számos (2017 végén 50) onkoterápiás intézményében használják az orvosi döntések támogatására. A Watson a páciensek adatait (az eddigi vizsgálatok eredményeit) összeveti az adott betegségről szóló nagy tömegű tudományos publikáció eredményeivel és ennek alapján javaslatot tesz, milyen terápiát alkalmazzanak a továbbiakban (Sun–Medaglia, 2019).

Ugyanez a mechanizmus működik az ügyfélszolgálatok chatbotjai⁹ esetében: a rutinkérdéseket a mesterséges intelligencia válaszolja meg, a rutinproblémákat is a mesterséges intelligencia kezeli, a humán foglalkoztatottak a relatíve komplex problémák megoldásával foglalkozhatnak. Egy további példa: a mesterséges intelligencia összegyűjti a jogászok számára a releváns dokumentumokat, például a korábbi hasonló jogeseteket. Ugyanakkor az eljárás során követett stratégiát már a humán foglalkoztatottak tervezik és valósítják meg (Brynjolfsson–Mitchell, 2017). Hasonló támogatást nyújt a mesterséges intelligencia a generatív modellezés esetében. Egyfelől a mesterséges intelligencia a tervezőknél jóval gyorsabban és több variációban hozza létre az új termékek terveit, másfelől azonban a tervezők szabják meg, hogy milyen paramétereknek kell az új termékeknek megfelelniük, illetve ők tesztelik, validálják és választják ki az optimálisnak ítélt változatot. Összességében a mesterséges intelligencia támogatásával a tervezők munkájának termelékenysége emelkedik.

Ami az előbbi példát illeti, az elemző könnyen asszociálhat Schmitz–Strambachnak [2009] a K+F nemzetköziesedéséről és vállalati szervezeten belüli (akár a periférikus leányvállalatokhoz történő) kihelyezéséről szóló írására. A szerzők leszögezik, hogy a probléma megoldását célzó K+F-tevékenység kihelyezhető vagy kiszervezhető. A probléma definiálását a vállalati központban célszerű megtartani, ez a tulajdonosi előnyökkel (Dunning, 1993) leginkább összefüggő tevékenység. Az ember és a gép (a mesterséges intelligencia) közötti munkamegosztásra is alkalmazható ez az analógia. A mesterséges intelligencia egyre nagyobb mértékben, egyre hatékonyabban támogatja a problémák megoldását. Ezek *definiálása* azonban humán intelligenciát igényel.

⁹ A chatbot-felhasználók, ügyfelek online érkező kérdéseire választ küldő, előre programozott, vagy különböző adatbázisokhoz csatlakozó és a válaszadáshoz ezeket felhasználó chata alkalmazás.

A döntéstámogatás előbbi eseteiben a mesterségesintelligencia-megoldások kedvező termelékenységi hatása a technológia *komplementaritási hatására* vezethető vissza, arra, hogy a technológia a szakképzett emberi munkaerőt támogatja: lehetővé teszi, hogy a munkaideje nagyobb részében valóban kreatív, nagy hozzáadott értékű feladatokat végezzen, és ilyen módon növekedjen munkájának a termelékenysége.

A technológia és a termelékenységemelkedés összefüggését emellett egy másik hatásmechanizmus is befolyásolja, mégpedig a *helyettesítési hatás*: esetünkben a kognitív feladatok (üzleti folyamatok) automatizálása. A mesterségesintelligencia-megoldások segítségével egyre több tevékenység automatizálható. A példák között szerepel a termelésütemezés, a minőségellenőrzés, a vállalati adatbevitellel, illetve az adatok integrálásával kapcsolatos feladatok, az adminisztrációs feladatok, a bérszámfejtés, a számlázás, a megrendelések kezelése. Automatizálható a vevőszolgálat, az ügyfélkapcsolat-menedzsment, bizonyos újságírói feladatok, meghatározott vagyonvédelmi és biztonsági feladatok, radiológiai és egyéb diagnosztikai feladatok, és automatizálható a befektetési és menedzsmenttanácsadás(i feladatok egy része).

A példák sokfélesége azt mutatja, hogy *a technikai helyettesítés* (a munka-tőke arány megváltoztatásának) *modern*¹⁰ *történetében most először a mesterséges intelligencia nem csupán az alacsony, hanem a magas képzettséget igénylő tevékenységeket is képes automatizálni*, gépi megoldással helyettesíteni (*Acemoglu–Restrepo*, 2018).

Bár a menedzsment-szakirodalomban és a sajtóban leírt esetek többségében (például: *Davenport–Ronanki*, 2018) hangsúlyozták, a mesterségesintelligencia-megoldások telepítésének nem az volt a célja, hogy a munkaerő egy részét elbocsássák, hanem a növekvő mennyiségű rutinfeladat megoldásához kívántak a cégek a meglévő alkalmazottaiknak „gépi segítséget nyújtani”, a termelékenység szempontjából az eredmény hasonló: ugyanazt az outputmennyiséget kevesebb foglalkoztatott hozza létre, vagy ugyanannyi foglalkoztatott jóval több outputot termel.

Az automatizálás példái jól mutatják a technológia humán kapacitást helyettesítő hatását, mégpedig az alacsony és magas képzettséggel rendelkező humán kapacitását egyaránt. Meghatározott vállalati folyamatok mesterséges intelligencia alapú automatizálása tehát a klasszikus módon (a tőkeintenzitás növelésével) növeli a termelékenységet.

¹⁰ A gőzgép és a gépi szövés elterjedését elvileg értelmezhetjük úgy, hogy az feleslegessé tette a relatíve magas képzettségű kézműveseket, automatizálta a munkájukat és az alacsonyan képzett gyári munkások iránt támasztott keresletet.

A szakirodalomban jelenleg erős vita folyik arról, hogy vajon a mesterséges intelligencia esetében a technológia komplementaritása, vagyis a munkaerőt támogató hatása, vagy inkább a helyettesítési, a munkaerőt kiváltó hatása az erősebb, illetve miként alakul középtávon e két hatás egyenlege (*Martens–Tolan*, 2018). Ez a kérdés, vagyis a technológia középtávú foglalkoztatási hatása – megfelelő adatok híján ma még nem eldöntött. *Martens–Tolan* [2018] nagyszámú közgazdasági modellalapú közelítést tekint át, amelyek még a mesterséges intelligencia megjelenését megelőző időszakok adatait (informatika, robotizáció) használják e kérdések megválaszolásához: egymással ellentétes eredményekre jutnak és eltérő előrejelzéseket fogalmaznak meg.

Ami azonban a mesterséges intelligencia termelékenységre gyakorolt hatását illeti, itt legfeljebb a hatás erejével kapcsolatban merülhetnek fel kérdések, az irányával kapcsolatban nem. Mindhárom hatásmechanizmus alapján, amelyet ebben a fejezetben tárgyaltunk, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a mesterséges intelligencia közvetlen pozitív hatást gyakorol a termelékenységre.

Emellett közvetett pozitív hatásokkal is számolhatunk: *Brynjolfsson–Hui–Liu* [2018] például azt vizsgálták, vajon a mesterségesintelligencia-alapú gépi fordítás minőségének javulása és alkalmazása a nagy online kereskedelmi platformok (az eBay) esetében képes-e növelni az adott csatornán folytatott kereskedelmet. A szerzők egyértelmű pozitív összefüggést fedeztek fel: a gépi fordítás minőségének javulása növelte az adott kereskedelmi csatorna forgalmát, ami a kapcsolódó szektorok esetében közvetve hozzájárult a termelékenység növekedéséhez. A példát általánosítva azt állíthatjuk, hogy ha a mesterséges intelligencia meghatározott szolgáltatási tevékenységek termelékenységét erőteljesen növeli, ez közvetve pozitív hatást gyakorol más – ipari és szolgáltatási – ágazatok termelékenységére is: például mindenütt nő a termelékenység, ahol az automatizált adminisztrációt, a gépi fordítást vagy a generatív tervezést felhasználják.

Egy másik közvetett pozitív hatás azzal függ össze, hogy a mesterséges intelligencia és más digitális technológiák következtében felgyorsult az egyes iparágak és piacok koncentrációja, és tovább erősödött az ún. szupersztár cégek teljesítménye (*Manyika és szerzőtársai*, 2018; *Van Reenen*, 2018). A cégek (árbevétel alapján mért) felső öt-tíz százalékának teljesítménye nem csupán az aggregált teljesítmény (például összes értékesítés, profit) növekvő hányadát teszi ki (*Bajgar és szerzőtársai*, 2019), de a termelékenység tekintetében is egyre nő a különbség a „hiperproduktív” cégek javára. Ezeket a folyamatokat úgy értékelhetjük, hogy az új technológiák nö-

vették az *allokációs hatékonyságot*: a termelékenyebb cégek egyre nagyobb mértékben járulnak hozzá a gazdasági teljesítményhez.¹¹

Elképzelhető közvetett negatív hatás is, mégpedig az ún. *Baumol*-betegséggel (*Baumol*, 1967) összefüggésben.

Baumol modelljében a technológia fejlődése a feldolgozóipari termelékenységet növeli. A munka tőkével való helyettesítése következtében a feldolgozóiparban felszabaduló munkaerő a relatíve munkaintenzívebb, alacsonyabb termelékenyséű szolgáltatásokba vándorol át. A termelékenységemelkedés jóléti hatása a szolgáltatások iránti keresletet növeli, különösen azért, mert a termelékenységemelkedés következtében csökkenő árú feldolgozóipari termékek iránt a kereslet viszonylag hamar telítődik, továbbá, mert különbség van a feldolgozóipari termékek és a szolgáltatások iránti kereslet jövedelemrugalmassága között. Összességében a szolgáltatási szektornak mind a foglalkoztatottsága, mind a GDP-hozzájárulása emelkedik. A makrogazdasági szerkezet változása, a szolgáltatási szektor részarányának növekedése ugyanakkor lefékezi a nemzetgazdasági szintű termelékenységjavulást.

A mesterséges intelligencia nem csupán a feldolgozóiparban, hanem számos szolgáltatási ágazatban is radikális termelékenységemelkedéshez vezet,¹² ami a szolgáltatásokon belül is előidézhetheti a *Baumol*-tétel érvényesülését, a munkaerő egy részének a magas/növekvő termelékenyséű szolgáltatási ágazatokból az alacsonyabb termelékenyséű (kisebb termelékenységnövekedésre képes) ágazatokba való átáramlását (*Sorbe* és szerzőtársai, 2018).

Nem egyértelmű ugyanakkor, hogy a *Baumol*-hatás ezúttal is érvényesül. *Autor–Salomons* [2018] és *Bessen* [2018] egyaránt felhívták a figyelmet arra, hogy a gyorsan növekvő termelékenyséű iparágak kibocsátása iránt a kereslet gyakran hosszú ideig továbbra is nő, ami a keresletnövekedés mértékétől és időbeli hosszától függően mind a termelékenységre, mind a foglalkoztatottságra erős pozitív hatást gyakorol.¹³ Ma még nem tudható, hogy miként alakul és milyen gyorsan telítődik a növekvő termelékenyséű szolgáltatások iránt a kereslet.

¹¹ Más szemszögből nézve az alsó 90–95 százalék felzárkózásának elmaradása a termelékenység lassú növekedésére is részleges magyarázatot ad.

¹² Vegyük figyelembe, hogy szolgáltatási szektor alacsony termelékenysége és termelékenységének lassú növekedése nem minden szolgáltatási ágazatra és nem minden időszakra igaz: az információtechnológiai forradalom például erőteljesen növelte a tudásalapú üzleti szolgáltatások termelékenységét. *Sorbe* és szerzőtársai [2018] friss adatokkal mutatják be a szolgáltatási ágazatok közötti különbségeket a termelékenység emelkedésében.

¹³ *Bessen* [2018] például évszázados gazdaságtörténeti adatsorokkal bizonyítja, hogy Baumol elmélete csupán meghatározott időszakokban és meghatározott iparágak körében írta le a valós folyamatokat. Bár a feldolgozóipar és a szolgáltatási szektor egészét tekintve valóban voltak olyan időszakok,

A mesterséges intelligencia egy további, közvetett negatív termelékenységi hatása keresleti ágon jelentkezhethet. Nem látható még, hogy a foglalkoztatottak mekkora hányada esetében érvényesül a mesterséges intelligencia helyettesítési hatása, vagyis miként alakul az aggregált kereslet a fejlett országokban. Nem tudni, milyen sebességgel keletkeznek és válnak statisztikailag számottevővé az új, tudásalapú szolgáltatások. Ha a pesszimista forgatókönyvek valósulnak meg és jelentős technológiai munkanélküliségre kell számítani, mert a mesterséges intelligencia számos szolgáltatási tevékenységet automatizál, és új feladatok, új állások csak lassan keletkeznek, az keresleti ágon lefékezheti a gazdasági és termelékenységnövekedést (Gries–Naudé, 2018).

Összességében, ami a mesterséges intelligencia *közvetett*, közép- és hosszabb távú termelékenységi hatásait illeti, a folyamatok csupán nagyfokú bizonytalansággal jelezhetők előre. A mesterséges intelligencia *közvetlen* termelékenységi hatása ugyanakkor egyértelműen pozitív. Következésképpen, az ebben a fejezetben áttekintett hatásmechanizmusok fényében még rejtélyesebbnek tűnik a termelékenységnövekedés mutatóinak a várakozásokat mélyen alulmúló alakulása a fejlett országokban. Itt az ideje, hogy újra feltegyük a kutatási kérdésünket, és megvizsgáljuk, hogy miért nem került még sor technológiavezérelt termelékenységnövekedésre, illetve mit várhatunk a közeljövőben?

Miért késik a termelékenység technológiavezérelt növekedése?

A lehetséges magyarázatok között említsük elsőként a mérési nehézségeket. A nemzeti számlák elméleti kereteinek hiányosságait és a gyakorlati mérési problémákat könyvtárnyi irodalom tárgyalja (lásd: Syverson, 2017 áttekintését és Hüttl, 2011 összefoglalóját). A mérési nehézségeket és torzításokat elemző írások többsége az inputokkal (a termelékenységi mutató nevezőjével) foglalkozik, például azzal, hogy a termelési tényezők minőségének változása nehezen számszerűsíthető, és a mennyiségi és minőségi hatások nem választhatók kellő pontossággal szét, habár – mint Hüttl [2017] bemutatja – ezen a téren hosszú évek módszertani fejlesztései már komoly javulást hoztak.

---

amikor Baumol elmélete érvényesült, több iparág gazdaságtörténetében a technológia gyors fejlődése hosszabb-rövidebb ideig a foglalkoztatás gyors növekedésével járt együtt. Sőt a foglalkoztatás későbbi csökkenése is iparág-specifikusan alakult – a folyamatokat leginkább az adott termék iránti kereslet alakulása befolyásolta.

Kutatási témánk szempontjából a termelékenységi mutató számlálójának mérésével kapcsolatos problémák relevánsabbak. A mesterségesintelligencia-megoldásoknak a fogyasztói többletet jelentő (jólétet növelő) hatásai ugyanis nagyon kevésbé mutathatók ki a nemzeti számlákban. Erős torzítást okoz például, hogy megoldatlan a nem piaci szolgáltatások termelékenységének és minőségének mérése.¹⁴ Hogyan értékeljük például azt, hogy a mobiltelefonos applikációként elterjedő egészségügyi döntéstámogatási alkalmazások több embert, kisebb költséggel és a korábbiaknál jóval rövidebb idő alatt segíthetnek hozzá orvosi diagnózishoz?¹⁵ A mesterségesintelligencia-alapú, személyre szabott oktatást nyújtó applikációk hatása szintén nem mutatható ki a termelékenységi statisztikában. A termelékenységi statisztikák nem tartalmazzák az „okosvárosok” közlekedést segítő megoldásainak időt megtakarító hatását, az önvezető és a megosztásos mobilitási technológiáknak a dugók és a balesetek számát csökkentő és a levegő szennyezettségét mérséklő hatását, vagy éppen a mesterséges intelligencia egyes alkalmazásainak biztonságot növelő hatását.

A várakozásoknál jóval gyengébb termelékenységnövekedésnek két másik, egymással összefüggő oka a pozitív hatások érvényesülésének jelentős idő- és komplementer beruházásigénye. Ennek megvilágításához induljunk ki a mesterséges intelligencia munkaerőpiaci hatásait vizsgáló írásokból, mégpedig a következő megállapításokból. Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy a mesterséges intelligencia gyorsan növeli az automatizálható feladatok számát. Gyakorlatilag az összes állás tartalmaz automatizálható feladatokat, ellenben nagyon kevés olyan állás van, amely teljes egészében automatizálható (*Brynjolfsson–Mitchell–Rock, 2018; Chui és szerzőtársai, 2015; Martens–Tolan, 2018*). Ebből az következik, hogy a munkaadóknak újra kell gondolniuk alkalmazottaik feladatainak összetételét: minden egyes állás esetében újra kell definiálni a feladatköröket, egyes korábbi feladatokat leválasztani és automatizálni, helyettük más feladatokat allokálni, vagyis az összes feladatkört át csoportosítani. Ez átfogó munkaszervezési és vállalatszervezési átalakítást tesz szükségessé. A mesterséges intelligencia alkalmazásaiból fakadó helyettesítési és komplementaritási hatások akkor növelik a termelékenységet, ha ezekre az átalakításokra is sor kerül.

Mindez természetesen nem megy egyik napról a másikra. Egyrészt a mesterségesintelligencia-megoldások komplementer hardver- és szoftverberuházásokat

¹⁴ A szerző köszönettel tartozik e cikk anonim opponensének, aki felhívta a figyelmét erre a szempontra.

¹⁵ A bőrelváltozásokat elegendő (lesz) például lefényképezni, és a beteg – bármely periférikus régióban éljen is – a mesterségesintelligencia-alapú online diagnosztikai megoldás segítségével azonnal diagnózishoz jut.

igényelnek (és az esettanulmányok arról tanúskodnak, a mesterségesintelligencia-rendszerek integrálása a meglévő vállalati informatikai rendszerekbe meglehetősen időigényes folyamat). Másrészt az új szervezeti felállás kialakítása és a feladatok, munkakörök újradefiniálása nem csupán *egyszeri* alkalom. Ellenkezőleg, a változás szinte folyamatos: a technológia, pontosabban az alkalmazás vállalatspecifikus elemei fejlődnek az adott cég igényeinek, elvárásainak megfelelően. Mindeközben a foglalkoztatottak elsajátítják az új ember-gép munkamegosztást, és fokozatosan felszámolják az újonnan keletkező szűk keresztmetszeteket. Időbe telik a feladatkörök optimalizálása, mivel ez kísérletezést, visszacsatolásokat sorozatát, képzést, esetleg új alkalmazottak felvételét, a meglévők egy részének elbocsátását teszi szükségessé.

Összességében a mesterséges intelligencia sikeres integrálásához át kell alakítani az üzleti folyamatokat, ami jelentős mennyiségű és költségű komplementer beruházást igényel. *Brynjolfsson–Rock–Syverson* [2019] megfogalmazásában jól mérhető mennyiségű erőforrásokat kell fordítani olyan célokra, amelyek a cégek kevésbé mérhető immateriális tőkéjét¹⁶ gyarapítják. Egy ideig tehát csak az inputok nőnek, látható output-növekedés nélkül, ami természetesen megmutatkozik a termelékenységi mutatók romlásában. Később (gyakran jóval később¹⁷), mihelyt az elengedhetetlen komplementer beruházások beérnek, vagyis lehetővé teszik, hogy az új technológia termőre forduljon és kedvező termelékenységi hatása érvényesüljön, a termelékenységemelkedés üteme látszólag megugrik. Pedig csupán arról van szó, hogy a korábbi „kárba vesztettnek” gondolt beruházások hatása jelentős késleltetéssel kezd érvényesülni. A technológiavezérelt termelékenységnövekedés késlekedése tehát részben azzal függ össze, hogy sok helyen, ahol már beruháztak ugyan mesterségesintelligencia-alapú megoldásokba, a termelékenység számottevő emelkedéséhez elengedhetetlen komplementer beruházások még nem történtek meg vagy nem váltak termővé.

A lanyha termelékenységemelkedés egy másik oka az, hogy a mesterséges intelligencia elterjedése lassabb, mint amit a kutatók korábban feltételeztek. Bár a sajtócikkek és az üzleti szakirodalom az eredményekre és a sikertörténetekre fókuszál,

¹⁶ Az immateriális tőke olyan, zömében nem tárgyiasult stratégiai erőforrás, amelyet a vállalati értékteremtő folyamatokban használnak fel és amelytől a cégek a profitjuk jövőbeli növekedését várják (*Corrado és szerzőtársai*, 2005).

¹⁷ *Brynjolfsson–Rock–Syverson* [2019] írása szemléletes gazdaságtörténeti analógiára mutat rá: az elektromosság feltalálását követően egygenerációnyi időnek kellett elteltelnie ahhoz, hogy rájöjjenek, miként kell a gyárakat úgy áttervezni, hogy optimálisan integrálhassák az elektromos áramot a termelésbe.

még a technológia nyilvánvaló költségmegtakarító alkalmazásai esetében is hosszú késleltetéssel kell számolnunk.

Ezt az állítást szemléletesen példázza a telefonos/online ügyfélszolgálati álláshe-lyek alakulása az Egyesült Államokban. A Site Selection Group 2019-es jelentése szerint 2018-ban az USA-ban közel 50 ezer új call center állás jött létre, zöldmezős projekttel, meglévő call center cégek bővülésével és korábban külföldre kiszervezett tevékenységek visszatelepítésével. Természetesen ellenkező irányú mozgásra is sor került (leépítés, bezárás, kiszervezés), ez kicsit több mint 16 ezer állást érintett, de a call center tevékenység egyesült államokbeli nettó bővülése azt mutatja, a mester-ségesintelligencia-alapú megoldások helyettesítési hatása még nem bontakozott ki ebben az iparágban.

A mesterséges intelligencia terjedésének intenzitása¹⁸ még a technológiai élvonalhoz közeli országokban is mélyen a technológiát övező hype alapján felté-telezett mérték alatt maradt, legfeljebb részleges és kísérleti alkalmazásokra került eddig szélesebb körben sor.

Azt is látnunk kell, hogy a legtöbb alkalmazásban maga a technológia sem kifor-rott még, hanem hosszú további fejlesztésre szorul.

Az IBM Watson for Oncology megoldást például az IBM nem is dobta hivatalosan piacra, mivel az éles tesztek során számos problémára derült fény. *Strickland* [2019] beszámol arról, hogy az IBM egyik stratégiai partnere, az MD Anderson Rák-központ 62 millió dollárt költött a megoldás fejlesztésére és tesztelésére, és végül eredménytelennek nyilvánította a projektet. Ez az összeg eltörpül a több mint 80 milliárd (!) dollárhoz képest, amelyet a Brookings Institute kutatása szerint eddig a mesterségesintelligencia-alapú önvezető autózás technológiájára fordítottak (*Kerry-Karsten*, 2017). Ezek és még sok hasonló tőke- és munkabefektetés máig nem eredményezett piaci termékeket.

Az önvezető autók példája néhány egyéb tényezőt is jól illusztrál, amelyek to-vábbi részleges magyarázatként szolgálnak ahhoz a kérdéshez, hogy miért nem indított (még) el a mesterséges intelligencia technológiavezérelt gazdasági növeke-dést. Nem csupán arról van szó ugyanis, hogy sok más mesterségesintelligencia-megoldáshoz hasonlóan maga az önvezető technológia – minden eddigi meggyőző kísérleti eredmény ellenére – még fejlesztésre szorul. Még ha kiforrott technológiát és a kapcsolódó jogi és szabályozási kérdéseknek a gyors megoldását tételezzük is fel, a technológia elterjedését általában egyéb problémák is hátráltatják. A konkrét

¹⁸ Lásd *Comin–Mestieri* [2013] írását a technológia terjedésének extenzív és intenzív összetevő-jéről és ennek összefüggéséről az országok közötti teljesítménykülönbségekkel.

esetben ilyen például a nem önvezető járműpark kivezetése, pontosabban az átállás elhúzódozó hibrid technológiai időszakának rövidítése. A technológia elterjedéséhez az üzleti és közlekedési modellek és a társadalmi szokások átalakulása is elengedhetetlen. A kedvező hatások nem azonnal jelentkeznek, és e hatások ráadásul gyakran csak többszörös áttétellel befolyásolják a termelékenységi mutatókat.

A másik oldalról – bár a járművezetés automatizálása állásokat szüntet meg,¹⁹ ami ugyan egyértelműen javítja e technológiát alkalmazó ágazatok termelékenységét – ma még nem lehet tudni, hogy a felszabaduló munkaerő milyen termelékenységi mutatókkal jellemezhető iparágakban talál majd munkalehetőséget. Számolni kell azzal a hatással is, hogy az önvezető autózás (továbbá az elektromos meghajtású gépkocsikra történő áttérés és az új közlekedési modellek: a megosztásos mobilitási formák) elterjedésével kevesebb gépkocsira lesz szükség, ami a gyártás munkaerő-igényére is befolyást gyakorol. Kérdés, hogy a munkanélküliség ezekre a hatásokra visszavezethető (átmeneti) emelkedése milyen negatív keresleti hatással jár, ami szintén erőteljesen befolyásolja a termelékenységet.

Figyelembe kell vennünk azt is, hogy a termelékenység alakulását számos egyéb, a technológián kívüli (gazdasági és intézményi) tényező befolyásolhatja. Ezek gyorsíthatják vagy gátolhatják, esetenként mérsékelhetik vagy akár ki is oltathatják a technológia fejlődésének kedvező termelékenységi hatását, esetleg jó ideig nem engedik kibontakozni azt. A gátló hatásra példa a reálszféra elégtelen állóeszköz- és immateriálistőke-felhalmozása, vagy az, ha a munkaerőpiaci kínálat és kereslet közötti szakadék fékezi a termelékenység emelkedését (*Gordon, 2018; OECD, 2019*), a kedvező hatások ellentételezésére (átmeneti kioltására) pedig a mesterséges intelligencia fejlődésének a termelékenység szempontjából kedvezőtlen keresleti és gazdaságszerkezeti hatása (*Gries–Naudé, 2018*).

Mindebből nyilvánvalóan következik, hogy megengedhetetlen leegyszerűsítés a termelékenység alakulását kizárólag a technológia fejlődésének függvényében vizsgálni. A technológia mégoly gyors fejlődése sem gyakorol önmagában, rövid távon közvetlen hatást a termelékenységre.

Ahogy az eddigi gondolatmenetből kiderül, a szerző a technológia gazdasági és a termelékenységre gyakorolt várható hatásait optimistán megítélő megfigyelők állás-

¹⁹ *Beede és szerzőtársai [2017]* számításai szerint az Egyesült Államokban 2015-ben 15,5 millió álláshelyet veszélyeztetett valamilyen módon az önvezető technológia elterjedése. E sokaságot a konkrét tevékenységek alapján csoportosítva a szerzők úgy becsülik, ezeknek az állásoknak hozzávetőleg az egynegyede fog megszűnni.

pontját osztja: megfelelő gazdaságpolitikai szabályozók és ösztönzők kialakításával²⁰ és az elengedhetetlen komplementer beruházások termőre fordulásával az intuíciónk sugallta termelékenységgemelkedésre középtávon sor fog kerülni. További módszertani fejlesztésekre, például a mutató megfelelő mérésére a nemzetgazdasági összes jövedelem újradefiniálására²¹ ugyanakkor már rövid távon is sürgős szükség van.

Hivatkozások

- Acemoglu, D. – Restrepo, P.* [2018]: Low-skill and high-skill automation. *Journal of Human Capital*, Vol. 12., No. 2., 204–232. o.
- Adler, G. – Duval, M. R. A. – Furceri, D. – Sinem, K. – Koloskova, K. – Poplawski-Ribeiro, M.* [2017]: Gone with the headwinds: global productivity. IMF Staff Discussion Note, No. 17/04. International Monetary Fund.
- Agrawal, A. – Choudhary, A.* [2016]: Perspective: Materials informatics and big data: Realization of the “fourth paradigm” of science in materials science. *Apl Materials*, Vol. 4., No. 5.
- Agrawal, A. K. – Gans, J. S. – Goldfarb, A.* [2019]: Prediction, Judgment and Complexity: A Theory of Decision Making and Artificial Intelligence. In: *Agrawal, A. – Gans, J. – Goldfarb, A.* (eds.): *The Economics of Artificial Intelligence: An Agenda*. Chicago, University of Chicago Press, 89–110. o.
- Agrawal, A. – McHale, J. – Oettl, A.* [2019]: Finding needles in haystacks: Artificial intelligence and recombinant growth. In: *Agrawal, A. – Gans, J. – Goldfarb, A.* (eds.): *The Economics of Artificial Intelligence: An Agenda*. Chicago, University of Chicago Press, 149–174. o.
- Autor, D. – Salomons, A.* [2018]: Is Automation Labor Share-Displacing? Productivity Growth, Employment, and the Labor Share. *Brookings Papers on Economic Activity*, No. 1., 1–87. o.
- Baily, M. N. – Manyika, J. – Gupta, S.* [2013]: US productivity growth: An optimistic perspective. *International Productivity Monitor*, Vol. 25., 3–12. o.
- Bajgar, M. – Berlingieri, G. – Calligaris, S. – Criscuolo, C. – Timmis, J.* [2019]: Industry Concentration in Europe and North America. OECD Productivity Working Papers, No. 18., OECD Publishing, Paris.
- Baumol, W. J.* [1967]: Macroeconomics of unbalanced growth: the anatomy of urban crisis. *The American Economic Review*, Vol. 57., No. 3., 415–426. o.
- Beede, D. N. – Powers, R. – Ingram, C.* [2017]: The employment impact of autonomous vehicles. Letölthető: <https://ssrn.com/abstract=3022818>
- Bessen, J. E.* [2018]: Automation and jobs: When technology boosts employment. Letölthető: <https://ssrn.com/abstract=2935003>.
- Bloom, N. – Jones, C. I. – Van Reenen, J. – Webb, M.* [2017]: Are ideas getting harder to find? National Bureau of Economic Research Working Papers, No. 23782.
- Botzman, R.* [2017]: Big data meets Big Brother as China moves to rate its citizens. *Wired UK*, 21. Letölthető: http://teomeuk.s3.amazonaws.com/wp-content/uploads/2017/11/05/Wired_Big_data_meets_Big_Brother_as_China_moves_to_rate_its_citizens.pdf
- Bresnahan, T. F. – Trajtenberg, M.* [1995]: General purpose technologies ‘Engines of growth’? *Journal of Econometrics*, Vol. 65., No. 1., 83–108. o.

²⁰ A cikk nem tekinti feladatának, hogy a mesterséges intelligencia fejlesztésével, szabályozásával és elterjesztésével kapcsolatos gazdaságpolitikai javaslatokat tegyen.

²¹ A szerző köszönettel tartozik e cikk anonim opponensének, aki felhívta a figyelmét erre a szempontra.

- Brynjolfsson, E. – Hui, X. – Liu, M. [2018]: Does machine translation affect international trade? Evidence from a large digital platform. National Bureau of Economic Research. Working Paper, No. 24917.
- Brynjolfsson, E. – Mitchell, T. [2017]: What can machine learning do? Workforce implications. *Science*, Vol. 358., No. 6370., 1530–1534. o.
- Brynjolfsson, E. – Mitchell, T. – Rock, D. [2018]: What Can Machines Learn, and What Does It Mean for Occupations and the Economy? In: *AEA Papers and Proceedings*, Vol. 108, 43–47. o.
- Brynjolfsson, E. – Rock, D. – Syverson, C. [2019]: Artificial intelligence and the modern productivity paradox: A clash of expectations and statistics. In: *Agrawal, A. – Gans, J. – Goldfarb, A. (Eds.): The Economics of Artificial Intelligence: An Agenda*. University of Chicago Press, 23–57. o., Chicago.
- Bughin, J. – Hazan, E. [2017]: The new spring of artificial intelligence: A few early economies. VOXEU. Letölthető: <http://voxeu.org/article/new-spring-artificial-intelligence-few-early-economics>
- Bughin, J. – Seong, J. – Manyika, J. – Chui, M. – Joshi, R. [2018]: Notes from the AI frontier: Modeling the impact of AI on the world economy. McKinsey Discussion Paper, McKinsey Global Institute. Letölthető: <https://www.mckinsey.com/featured-insights/artificial-intelligence/notes-from-the-ai-frontier-modeling-the-impact-of-ai-on-the-world-economy?reload>
- Burridge, N. [2017]: Artificial intelligence gets a seat in the boardroom. *Nikkei Asian Review*, May 10, 2017. Letölthető: <https://asia.nikkei.com/Business/Artificial-intelligence-gets-a-seat-in-the-boardroom>
- CB Insights [2018]: Top healthcare AI trends to watch. Letölthető: <https://www.cbinsights.com/research/report/ai-trends-healthcare/>
- CB Insights [2019]: What's Next in AI? Artificial Intelligence Trends. Letölthető: <https://www.cbinsights.com/research/report/ai-trends-2019/>
- Chandrasegaran, S. K. – Ramani, K. – Sriram, R. D. – Horváth, I. – Bernard, A. – Harik, R. F. – Gao, W. [2013]: The evolution, challenges, and future of knowledge representation in product design systems. *Computer-Aided Design*, Vol. 45., No. 2., 204–228. o.
- Chui, M. – Manyika, J. – Miremadi, M. [2015]: Four fundamentals of workplace automation. Letölthető: <http://www.mckinsey.com/business-functions/business-technology/our-insights/four-fundamentals-of-workplace-automation>
- Chui, M. – Manyika, J. – Miremadi, M. – Henke, N. – Chung, R. – Nel, P. – Malhotra, S. [2018]: Notes from the AI frontier: Applications and value of deep learning. McKinsey Global Institute Discussion Paper, April. Letölthető: <https://www.mckinsey.com/featured-insights/artificial-intelligence/notes-from-the-ai-frontier-applications-and-value-of-deep-learning?reload>
- Comin, D. A. – Mestieri, M. F. [2013]: If Technology has arrived everywhere, why has income diverged? NBER Working Papers, No. 19010, National Bureau of Economic Research.
- Corrado, C. A. – Hulten, C. R. – Sichel, D. E. [2005]: Measuring Capital and Technology: An Expanded Framework. In: *Corrado, C. – Haltiwanger, J. – Sichel, D. E. (Eds.): Measuring Capital in the New Economy*. University of Chicago Press, 11–46. o., Chicago.
- Crandall, D. J. [2019]: Artificial Intelligence and Manufacturing. In: *Manufacturing Policy Initiative [2019]: Smart Factories: Issues of Information Governance*. School of Public and Environmental Affairs, Indiana University, 10–17. o., Bloomington.
- Creemers, R. [2018]: China's Social Credit System: An Evolving Practice of Control. Letölthető: <https://ssrn.com/abstract=3175792>
- Davenport, T. H. [2005]: The coming commoditization of processes. *Harvard Business Review*, Vol. 83., No. 6., 100–108. o.
- Davenport, T. H. – Ronanki, R. [2018]: Artificial intelligence for the real world. *Harvard Business Review*, Vol. 96., No. 1., 108–116. o.
- Dunning, J. H. [1993]: *Multinational Enterprises and the Global Economy*. Addison-Wesley, Reading, MA.

- Esteva, A. – Kuprel, B. – Novoa, R. A. – Ko, J. – Swetter, S. M. – Blau, H. M. – Thrun, S. [2017]: Dermatologist-level classification of skin cancer with deep neural networks. *Nature*, Vol. 542., No. 7639.
- Furman, J. – Seamans, R. [2019]: AI and the Economy. *Innovation Policy and the Economy*, Vol. 19., No. 1., 161–191. o.
- Gordon, R. J. [2018]: Why Has Economic Growth Slowed When Innovation Appears to be Accelerating? National Bureau of Economic Research Working Papers, No. 24554.
- Gries, T. – Naudé, W. [2018]: Artificial intelligence, jobs, inequality and productivity: Does aggregate demand matter? Letölthető: <https://ssrn.com/abstract=3301777>.
- Grinin, L. E. – Grinin, A. L. – Korotayev, A. [2017]: Forthcoming Kondratieff wave, Cybernetic Revolution, and global ageing. *Technological Forecasting and Social Change*, Vol. 115., 52–68. o.
- Grosz, B. J. – Stone, P. [2018]: A Century Long Commitment to Assessing Artificial Intelligence and its Impact on Society. *Communications of the ACM*, Vol. 61., No. 12.
- Hüttl Antónia [2011]: Mit mérnek a nemzeti számlák? *Statistikai Szemle*, 89. évf., 10–11. sz., 1098–1112. o.
- Hüttl Antónia [2017]: A termelékenységsszámítás néhány koncepcionális kérdése és statisztikai vonatkozása. *Statistikai Szemle*, 95. évf., 6. sz., 576–598. o.
- Jones, B. F. [2009]: The burden of knowledge and the “death of the renaissance man”: Is innovation getting harder? *The Review of Economic Studies*, Vol. 76., No. 1., 283–317. o.
- Kerry, C. F. – Karsten, J. [2017]: Gauging investment in self-driving cars. Letölthető: <https://www.brookings.edu/research/gauging-investment-in-self-driving-cars/>
- Manyika, J. – Ramaswamy, S. – Bughin, J. – Woetzel, J. – Birshan, M. – Nagpal, Z. [2018]: Superstars’: The dynamics of firms, sectors, and cities leading the global economy. *McKinsey Global Institute Discussion Paper*, October. Letölthető: https://smartnet.niuu.org/sites/default/files/resources/mgi_superstars_discussion_paper_oct_2018-final.pdf
- Martens, B. – Tolan, S. [2018]: Will This Time Be Different? A Review of the Literature on the Impact of Artificial Intelligence on Employment, Incomes and Growth. JRC Digital Economy Working Paper, No. 8, November. European Commission Joint Research Centre, Sevilla.
- OECD [2019]: OECD Compendium of Productivity Indicators. Paris, OECD Publishing.
- Pan, Y. [2016]: Heading toward artificial intelligence 2.0. *Engineering*, Vol. 2., No. 4., 409–413. o.
- PWC [2018]: The macroeconomic impact of artificial intelligence. Letölthető: <https://www.pwc.co.uk/economic-services/assets/macro-economic-impact-of-ai-technical-report-feb-18.pdf>
- Reenen, J. Van. [2018]: Increasing differences between firms: market power and the macro-economy. CEP Discussion Paper, No. 1576., Centre for Economic Performance, London.
- Roco, M. C. – Bainbridge, W. S. [2002]: Converging technologies for improving human performance: Integrating from the nanoscale. *Journal of Nanoparticle Research*, Vol. 4., No. 4., 281–295. o.
- Rouse, W. B. – Spohrer, J. C. [2018]: Automating versus augmenting intelligence. *Journal of Enterprise Transformation*, megjelenés alatt. Letölthető: <http://service-science.info/wp-content/uploads/2018/08/Rouse-Spohrer-Automating-Versus-Augmenting-Intelligence-12-21-17-copy.pdf>
- Schmitz, H. – Strambach, S. [2009]: The organisational decomposition of innovation and global distribution of innovative activities: insights and research agenda. *International Journal of Technological Learning, Innovation and Development*, Vol. 2., No. 4., 231–249. o.
- Schumpeter, J. A. [1934]: The theory of economic development. Cambridge MA, Harvard University. (Magyar nyelven: Schumpeter, J. A. [1980]: A gazdasági fejlődés elmélete. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó).
- Schumpeter, J. A. [1939]: Business Cycles. A Theoretical, Historical and Statistical Account of the Capitalist Process. McGraw Hill, New York.
- Shoham, Y. – Perrault, R. – Brynjolfsson, E. – Clark, J. – Manyika, J. – Niebles, J. C. – Lyons, T. – Etchemendy, J. – Grosz, B. – Bauer, Z. [2018]: The AI Index 2018 Annual Report. AI Index Steering Committee, Human-Centered AI Initiative, Stanford University, Stanford, CA.

- Site Selection Group [2019]: Call Center Location Trends Report. Letölthető: <https://www.siteselectiongroup.com/whitepaper-call-center-location-trends-report-2019>
- Solow, R. [1987]: We'd Better Watch Out. *New York Times Book Review*, July 12th, 36. o.
- Sorbe, S. – Gal, P. – Millot, V. [2018]: Can productivity still grow in service-based economies? OECD Economics Department Working Papers, No. 1531.
- Stanley, T. D. [2001]: Wheat from chaff: Meta-analysis as quantitative literature review. *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 15., No. 3., 131–150. o.
- Strickland, E. [2019]: How IBM Watson Overpromised and Underdelivered on AI Healthcare. IEEE Spectrum, April. Letölthető: <https://spectrum.ieee.org/biomedical/diagnostics/how-ibm-watson-overpromised-and-underdelivered-on-ai-health-care>.
- Sun, T. Q. – Medaglia, R. [2019]: Mapping the challenges of Artificial Intelligence in the public sector: Evidence from public healthcare. *Government Information Quarterly*, Vol. 36., No. 2., 368–383. o.
- Syverson, C. [2017]: Challenges to mismeasurement explanations for the US productivity slowdown. *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 31., No. 2., 165–186. o.
- Szalavetz, A. [2019]: A technológia, a szakpolitika, vagy a társadalom: „Ki vezeti a táncot” az új műszaki gazdasági paradigma a hatodik hosszú hullám idején? In: Szanyi M. – Török Á. (szerk.): *Trendek és töréspontok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 62–70. o.
- Szanyi, M. [2019]: Műszaki fejlődés és hosszú távú gazdasági ciklusok. In: Szanyi M. – Török Á. (szerk.): *Trendek és töréspontok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 13–39. o.
- Taddy, M. [2018]: The technological elements of artificial intelligence. National Bureau of Economic Research Working Papers No. 24301.
- Teulings, C. – Baldwin, R. [2014]: *Secular stagnation: facts, causes and cures*. Centre for Economic Policy Research, London.
- The Conference Board [2019]: The Conference Board Productivity Brief. Letölthető: https://www.conference-board.org/retrievefile.cfm?filename=TED_ProductivityBrief_20191.pdf&type=subsite
- Weitzman, M. L. [1998]: Recombinant growth. *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 113., No. 2., 331–360. o.

Öt éve a klubban: Horvátország első fél évtizede az Európai Unióban

SIGÉR FRUZZSINA

Horvátország hosszú és kanyargós úton ért 2013. július 1-jén az Európai Unióba. Már a tárgyalásokra való előkészületek is hosszadalmasak voltak, és maga a tárgyalási folyamat is lassan haladt. Közben a 2008-as válság súlyosan érintette az országot, ezért a csatlakozási folyamat és az akut válságkezelés párhuzamosan haladt. Felmerül a kérdés, hogy a két folyamat vajon erősítette vagy akadályozta egymást. Hogyan alakult a tagság első fél évtizede? A tagságnak milyen hatásai voltak és vannak Horvátországra? A belépési feltételeket felváltották a közös belső szabályok. Mi változott Horvátország európaizációs mintázatában azzal, hogy a külsőből belső nyomás lett? A tanulmány arra jut, hogy az EU horgonyszerepe továbbra is fontos; az EU lehetőség Horvátország számára, amely segíthet felülkerekedni a klientelista gazdasági rendszer tehetetlenségén azzal, hogy fogódzót és érvet szolgáltat egyebek mellett az eurózónához és a schengeni övezethez való csatlakozás kapcsán a gazdasági szerkezetátalakításhoz és a felzárkózáshoz. Fontos látni ugyanakkor, hogy az EU-tagság semmiképp nem garancia arra, hogy ez így is lesz.*

Journal of Economic Literature (JEL) kód: F53, P16

Kutatási kérdések

Horvátország 2013. július 1-jén, több mint 9 évvel a keleti bővítés első köre után ért az Európai Unióba. A csatlakozási tárgyalások első fejezetét 2006 júniusában nyitották meg, és az alkufolyamat csak lassan haladt előre. Az EU közben a lisz-

* A szerző köszönettel tartozik Csaba Lászlónak és Ricz Juditnak a tanulmány véglegesítéséhez nyújtott értékes hozzászólásaikért.

<https://doi.org/10.47630/KULG.2019.63.7-8.80>

Sigér Fruzsina közgazdász, a Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Karának adjunktusa.
E-mail: siger.fruzsina@econ.unideb.hu

szaboni szerződés életbeléptetésével bajlódott, és mindkét félnek meg kellett küzdenie a gazdasági válsággal, amely 2008-ban érte el Európát, és súlyosan érintette Horvátországot is. Így a csatlakozási folyamat összekapcsolódott az akut krízis-menedzsmenttel. Horvátország úgy lépett be 2013-ban az EU-ba, hogy gazdasága ötödik éve zsugorodott, ami egyaránt tükrözte a kedvezőtlen külső folyamatok hatását és mély, belső szerkezeti problémák kitartó jelenlétét. Horvátország GDP-je 2008 és 2014 között reálértékben több mint 12 százalékkal zsugorodott, a munkanélküliség 9 százalékról 17 százalékra ugrott (EC, 2016). Ebben a romló gazdasági környezetben a csatlakozási szerződés aláírása és az EU 28. tagjává válás létfontosságú volt mind a válságkezelés, mind a versenyképesség szempontjából (*Madzarevic-Sujster*, 2013). Ugyanakkor Horvátország gyengélkedő közösségbe érkezett meg, amely saját megújulásával küzdött, és bővítési fáradtságban szenvedett. A hatévesre nyúlt recesszió 2015-ben ért véget az akkor már EU-tag Horvátországban.

Öt év telt el azóta, hogy a belépési feltételeket felváltották a közös belső szabályok: Horvátország már belső európaizációs nyomással szembesül. Vajon milyen hatása lett a tagságnak Horvátországra nézve? Segítette-e a hosszú recesszió utáni fellendülést? Van-e az EU-nak szerepe ebben a történetben? Mi változott Horvátország európaizációs mintázatában akkor, amikor a külső nyomásból belső szabályrendszer lett? Jelen van még a külső horgony?

Vachudova [2005, 241. oldal] amellett érvel, hogy az EU-nak az előcsatlakozás alatti, feltételelességen alapuló befolyása a belépést követően gyengül, sőt már akkor, amikor a csatlakozás biztossá válik. Vajon ez történt Horvátországban is?

A tanulmány először Horvátország makrogazdasági és politikai helyzetét tekinti át. Utána felvázolja azt az elméleti keretet, amely a bevezetőben felvetett kérdések megválaszolásának alapjául szolgál, majd kísérletet tesz az európaizáció mérésére. A mérhető instrumentumok vizsgálatát a következtetések zárják.

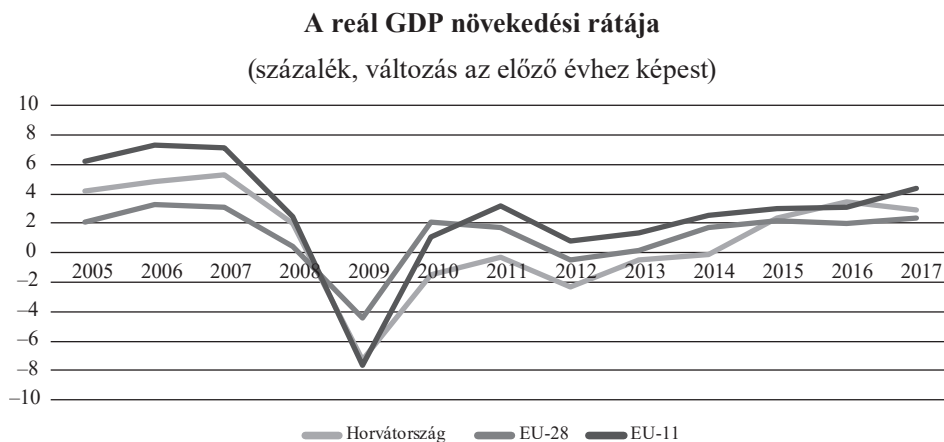
A horvát makrogazdaság és politika

Kibocsátás

Amikor a csatlakozási tárgyalások 2005-ben elkezdődtek, a reál GDP növekedése a 2004-es 3,8 százalékról 4,3 százalékra gyorsult Horvátországban (lásd az *1. ábrát*). A növekedést elsősorban a hazai kereslet húzta, a nettó export csak 0,1 százalékpontot adott a reál GDP növekedéséhez (EC, 2006, 19. oldal). 2006-ban tovább

fokozódott a tempó (4,8 százalékra), az erős magánberuházásoknak köszönhetően is, és a gazdaság teljesítménye meghaladta a potenciális növekedési rátát (EC, 2007, 17. oldal). A növekedés 2007-ben robusztus maradt, 5,6 százalékos éves mértéket mutatott, de az utolsó negyedévben lassulás kezdődött.

1. ábra

Megjegyzés: az EU11 az új tagállamokat jelöli (a 2004-es, 2007-es és 2013-as bővítések után)

Forrás: Eurostat adatbázis

A globális pénzügyi és reálgazdasági válság 2008-ban érte el a horvát gazdaságot, és a GDP növekedése 2,4 százalékra lassult. A válság hatására 2009-ben 7,4 százalékos GDP-csökkenés következett be, ez volt az egyik legsúlyosabb recesszió Európában. Az EU-28 átlagával szemben Horvátországban 2010-ben nem indult meg a növekedés, a GDP ekkor is 1,7 százalékkal zsugorodott. A következő évben a GDP még mindig 0,3 százalékos mínuszt mutatott, és 2012-ben, amikor az EU-28 átlaga 0,5 százalékos csökkenés volt, a horvát GDP 2,2 százalékkal esett vissza. Horvátország végül csökkenő GDP-vel lépett be az Európai Unióba 2013-ban. Tagjelöltsége során az EU-tagokhoz hasonló, kedvezőtlen makrogazdasági trendeket tapasztalt, de regionális szomszédjaival ellentétben, hat évvel a pénzügyi buborék kipukkanása után Horvátország még mindig recesszióban vesztegelt és a gazdaság egyensúlyba hozásával birkózott (EC, 2015b, 3. oldal). A hatéves recesszió 2015-ben ért véget. A

gazdaság egy jó turistaszezon, a külső kereslet erősödése és az olajárak csökkenése révén (EBRD, 2017a, 86. oldal) növekedésnek indult.

A válság előtti kitarító növekedés fenntarthatatlan hajtóerőkön alapult: a hitelvezérelt fogyasztási és beruházási konjunktúra óriási mennyiségű hazai és külföldi kötelezettséget generált, nagyrészt külföldi valutában. Ugyanakkor a közpénzügyek nagyjából prociklikus módon alakultak. Ennek következtében Horvátországot úgy érte a válság, hogy korlátozott mozgástere és alkalmazkodási lehetősége maradt, így nagyrészt belső leértékelésre támaszkodhatott (EC, 2016, 1. oldal). A kis, nyitott, és nagymértékben euroizált gazdaságban az uniós szabályrendszert is követni kényszerülő gazdaságpolitikának kevés lehetősége maradt arra, hogy monetáris politikai intézkedésekkel, a nemzeti valuta nominális leértékelésével növelje nemzetközi versenyképességét (Čorić et al., 2013).

Az Európai Unió makrogazdasági egyensúlytalansági eljárása¹ 2016-ban azt találta, hogy a horvát gazdaságban továbbra is túlzott makrogazdasági egyensúlytalanságok vannak: a sebezhetőség az állami, vállalati és külső adósságok magas szintjéhez és nagy munkanélküliséghez kapcsolódott. A 2017-es jelentés is azonosított makrogazdasági egyensúlytalanságokat, magas, nagyrészt külföldi valutában denominált külső és belső adósság formájában. Ugyanakkor az adatok a potenciális növekedési ráta feletti dinamizmust mutattak, a kibocsátási rés záródását 2017-re, 2018-ra pedig pozitívrá fordulását (EC, 2018).

Foglalkoztatottság

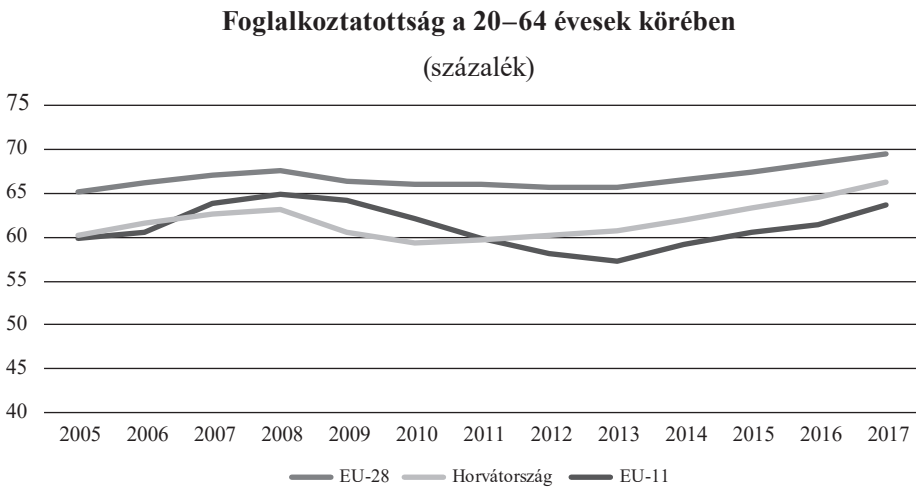
Bár a horvát foglalkoztatottsági ráta az EU átlagához képest viszonylag alacsony (lásd a 2. ábrát), a GDP növekedését döntően a foglalkoztatás bővülése hajtotta, a termelékenység korlátozott növekményével.² Az Európai Bizottság 2015-ben felhívta a figyelmet, hogy Horvátország termelékenységnövekedése már a válság előtt is viszonylag gyenge volt, és a nagyobb foglalkoztatottság csak rövid és középtávon tud növekedést fenntartani. Hosszú távon a növekedés forrása csak a termelékenység lehet. A többi új tagállammal (EU-11) összehasonlítva úgy tűnik, hogy azokat a

¹ A makrogazdasági egyensúlytalansági eljárás (macroeconomic imbalance procedure, MIP) célja, hogy azonosítsa, megelőzze és kezelje a potenciálisan káros makrogazdasági egyensúlytalanságok kialakulását, amelyek kedvezőtlenül érinthetik az adott EU-tagország gazdaságának stabilitását. A MIP-et 2011-ben vezették be a gazdasági válság nyomán.

² A GDP reálnövekedése szétbontható a termelékenység és a foglalkoztatottság növekedéséből adódó hatásokra – utóbbi a demográfiai dinamikának és a munkaerőpiac teljesítményének az eredménye.

közös tényezőket, amelyek ebben a régióban a gazdasági átmenetet formálták, Horvátországban kevésbé termelékeny módon használták fel (EC, 2015b, 13. oldal). Az Európai Bizottság a 2018-as értékelésében megismételte, hogy a munkaerő alacsony szintű hasznosítása és a termelékenység lassú növekedése teherként nehezedik Horvátország potenciális kibocsátására és alkalmazkodóképességére (EC, 2018).

2. ábra

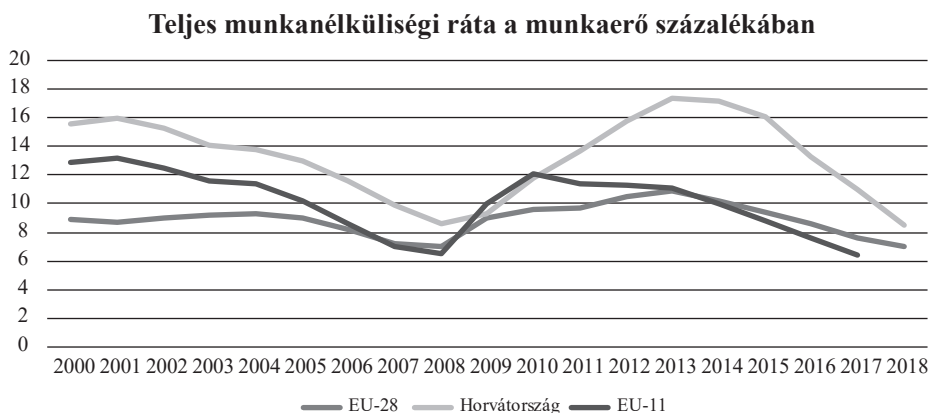

Forrás: Eurostat, EU Labour Force Survey alapján

A munkanélküliségi ráta a válságot megelőző időszakban is folyamatosan magas volt (lásd a 3. ábrát), jelezvén a munkaerőpiac szerkezeti gyengeségeit. A legutóbbi javulási jelek ellenére ezek a szerkezeti gyengeségek árnyékot vetnek a foglalkoztatottság jövőbeni kilátásaira (EC, 2015b, 17. oldal). Noha a 2018-as adatok azt jelzik, hogy a munkanélküliségi ráta visszatért a válság előtti szintre, ez nemcsak a munkahelyteremtések következménye, hanem a munkaerő-állomány zsugorodásának is (EC, 2018). Ez utóbbi az elvándorlásból is adódik. Míg az 1990-es és 2000-es években a (többségében volt jugoszláv területekről érkező) bevándorlók jellemzően ellensúlyozták a kivándorlást, a csatlakozással a kivándorlók újabb hulláma

indult az EU többi országa felé, amit a munkaerő szabad áramlásának 2018. júliusi életbelépése (*Stubbs–Zrinščak, 2017*) csak tovább fokoz.

3. ábra

Forrás: Eurostat.

Haverkapitalizmus

Horvát formája az 1990-es években alakult ki,³ és részben a jugoszláv örökség következményeként. A jugoszláv modellre jellemző, hogy az úgynevezett társadalmi tőke működése kevésbé alapult a jog uralmán, sokkal inkább informális kapcsolatokon. Másrészt a jugoszláv háború, amely átrendezte az ország prioritásait, olyan gazdasági és társadalmi struktúrák kialakulásához vezetett, ahol rengeteg lehetőség kínálkozott potyautazásra és járadékvadászatra. A háború befejeződése (1995) után ezek a struktúrák nem tűntek el, és a megváltoztatásukra irányuló képtelenség a horvát átalakulás folyamatos velejárója lett (*Bičanić–Franičević, 2003*). Ennek oka részben a gyenge és foglyul ejtett állam volt. A nagyvállalatokhoz közel álló, nacionalista érzelmű politikusok nyomán kialakult politikai rendszer jellemzője egyebek mellett a gyenge elszámoltathatóság volt. Ez azt eredményezte, hogy noha a HDZ (Hrvatska Demokratska Zajednica, Horvát Demokratikus Unió) és a *Franjo Tudj-*

³ *Ivanković* [2017] definíciója szerint a haverkapitalizmus a politikai instabilitás körülményei között alakul ki, a gazdasági növekedés problémájára adott válaszként.

*man*⁴ elnök által fémjelzett 1990-es évtizedben elvileg lett volna lehetőség a változtatásra, mert a párt hatalma széles társadalmi beágyazottsága miatt megkérdőjelezhetetlennek tűnt, mégsem használták ki ezt, sőt *Tudjman* a párt embereit ültette az állami vállalatok élére. A privatizáció pedig a zsákmányszerzés eszköze lett a párt tagjai és kliensei számára. A Világbank 2000-es értékelése szerint Horvátország nagymértékben foglyul ejtett és közepes mértékű közigazgatási korrupcióval jellemezhető állam volt (World Bank, 2000).

A horvát haverkapitalizmus éltanulója minden kétséget kizáróan az Agrokor nemzeti óriásvállalat lett, a horvát privatizációs gyakorlat mintapéldánya. Ennek működése a kezdetektől szorosan kapcsolódott az ország politikai elitjéhez, az 1990-es években *Tudjman* köreihez. A HDZ 2000-es választási veresége és az új balközép kormány ezen nem tudott érdemben változtatni, majd a 2003-ban visszatérő, megújult konzervatívok sem. A 2000-es évek kormányainak reformambícióit erőteljesen hátráltatta az az útfüggőnek tűnő helyzet, amelyet az átalakulás és gazdasági szerkezetváltás területén is tetten érhetünk. A pénzügyi rendszer sikeres átalakítása, amely annak mély válsága miatt elkerülhetetlen volt, nem szivárgott le a reálgazdaságba. A turizusból származó bevétel pedig „finanszírozta” a reformok halogatását, azaz részben képes volt elfedni az átalakítás hiányából adódó veszteségeket (*Gligorov*, 2002). Miniszterelnöksége idején *Ivo Sanadernek* (2003–2009) komoly kapcsolatai voltak a legnagyobb vállalatokkal, ennek következtében kapott az INA olajcég adófizetési haladékokat vagy engedték el az Agrokor adótartozását. A kölcsönös alkuk és biztosítékok rendszerén keresztül az állam és az üzleti szféra kölcsönösen foglyul ejtette egymást. *Jadranka Kosor* (2009–2011) idején ez a korábbi egyensúly felborult, az üzleti szféra javára, az Agrokor bevétele az INA kétszeresére nőtt, és lényegében nagyobb lett, mint az állam (*Ivanković*, 2017).

Európai integráció

Az 1990-es évek második felében Horvátország nemzetközi elszigeteltsége nőtt, bár *Tudjman* ezt nem így látta. „Horvátország már Európában van, ahol mindig is volt” – mondta az elnök 1997-ben (*Tudjman*, 1997). A kormány ignorálta az EU-tól vagy más nyugati intézmények felől érkező ajánlásokat és feltételeket. Az elnök halálát követő választások a HDZ monopóliumának a végét hozták, és az egyesített ellenzék alakított kormányt 2000-ben. Céljuk az ország viszonylagos izolációjának

⁴ *Franjo Tudjman* egykori partizán a horvát hadseregtől ment nyugdíjba mint vezérőrnagy.

oldása, a demokrácia megerősítése és a Nyugat felé fordulás volt. 2002-ben döntés született arról, hogy Horvátország csatlakozni kíván az Európai Unióhoz, mégpedig 2006-tal bezárólag. A csatlakozási kérelmet 2003 elején hivatalosan benyújtották. A kormányzó pártok sokszínűsége azonban egyre több belső feszültséget eredményezett, 2003 végén a parlament feloszlatta magát. Az új kormányban a HDZ is helyet kapott, amit a nemzetközi közösség némi távolságtartással fogadott. Ugyanakkor *Ivo Sanader* miniszterelnök bejelentette, hogy a kormány célja az EU-integráció felgyorsítása.

Az Európai Unió nem a kelet-közép-európai országokra rendszeresített Európai Megállapodásokkal kötött társulási szerződést Horvátországgal, hanem a Nyugat-Balkán sajátosságait is figyelembe vevő, úgynevezett Stabilizációs és Társulási Egyezményekkel. Utóbbiaknak fontos része volt a háború utáni stabilizáció és újjáépítés, ami a kelet-közép-európai országok esetében természetesen nem játszott szerepet. A horvát politikai és gazdasági környezet mindezekből következő sajátossága volt, hogy az ország a szokásos koppenhágai kritériumok mellett a háborúval kapcsolatos egyéb feltételekkel is szembesült, például az EU maximális együttműködést várt el a volt Jugoszlávia területén elkövetett háborús bűnök ügyében illetékes hágai Nemzetközi Törvényszékkel (ICTY)⁵, ami komoly belpolitikai kérdéseket vetett fel.

Horvátország végül 2004-ben vált tagjelöltté, 2006-ban nyitotta meg a csatlakozási tárgyalások első fejezetét, még az első *Sanader*-kormány alatt, és 2007-ben, a következő kormány idején lépett be a NATO-ba.

A 2008-as előrehaladási jelentés (EC, 2008) Horvátország általános „előmenetelét” jónak ítélte. Mivel számos feltételnek megfelelt, 2008 márciusában *José Manuel Barroso* bizottsági elnök bejelentette, hogy a 2008-as bővítési csomag részeként a Bizottság előterjeszt egy menetrendet, amely a következő év végéig a tárgyalások technikai lezárását irányozza elő. E cél elérése érdekében öt feltételt fogalmaztak meg. Ugyanakkor az EU soros elnöki posztját betöltő Szlovénia vétót emelt bizonyos horvát tárgyalási fejezetek megnyitásával kapcsolatban a Jugoszlávia felbomlása óta húzódó horvát–szlovén határvita miatt. A 2009-es előrehaladási jelentés (EC, 2009) azt állapította meg, hogy Horvátország az ütemterv megvalósításával jól halad. Az ütemterv sikeresen mozgósította az ország erőforrásait a benchmarkok teljesítésére annak érdekében, hogy a fejezetek a tervezettek szerint nyíljanak meg és záródjanak. Azonban a Szlovéniával fennálló határvitán kívül egyéb területeken is bekövetkez-

⁵ International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia.

tek késedelmek, két érzékeny terület (az igazságszolgáltatás és alapvető jogok, valamint a versenypolitika) fejezetét nem lehetett az ütemterv szerinti időben megnyitni. *Sanader* 2009-ben lényegi indoklás nélkül lemondott, és *Jadranka Kosor* lépett a helyébe, Horvátország első női miniszterelnökének komolyan szembe kellett néznie az akkorra kiteljesedett gazdasági válsággal, amellett, hogy az uniós tárgyalásokat is le kellett zárni. 2009 végén az Európai Bizottság ajánlásai alapján csoportot állítottak fel Horvátország csatlakozási szerződésének megszövegezésére. A 2010–2011-es bővítési stratégiában (EC, 2011) a Bizottság üdvözölte a lisszaboni szerződés életbe lépését, ami a bővítési folyamatnak új lendületet adott. A Horvátországgal folytatott tárgyalások végül 2011. június 30-án értek véget. A 2012-ben elfogadott átfogó monitoringjelentésében (EC, 2012) a Bizottság tíz kiemelt területet nevezett meg, amelyek a csatlakozásig hátralévő időszakban különös figyelmet igényeltek. A 2013-as monitoringjelentés (EC, 2013) szintén konkrét cselekvéseket írt elő.

Összességében a hat évig tartó horvát tárgyalások nemcsak a társulási szerződés sajátosságaiban tértek el a korábbi csatlakozási folyamatoktól, hanem az integráció előrehaladtával nagyobb mennyiségű joganyag átvételét is jelentették, és több tárgyaló fél bevonását tették szükségessé (*Butković–Samardžija*, 2014).

Az elméleti keret

Az elméleti keret, amelyben a tanulmány a feltett kérdésekre választ keres, politikai gazdaságtani keretbe ágyazott európaizáció. Az európaizáció elmélete⁶ azt kutatja, hogy az európai tényezők hogyan hatnak a hazai rendszer valamely elemére. Az európaizáció pontos definíciója körül nagy elméleti viták folynak. Maga a kifejezés a politikatudomány és az európai tanulmányok irodalmából származik, és az irodalom nagy része akkor említ európaizációt, ha a hazai politikai rendszer valamely elemére hatással van „valami európai” (*Vink*, 2002, 1. oldal). Az „európai” pedig az esetek nagy részében az Európai Unióra utal, tehát olyan hatásokat vizsgál az európaizáció, amelyeket az európai integráció okoz. Úgy véljük, hogy a kérdéseinkre pusztán gazdasági problémák vizsgálatával nem adható válasz. Ezért a tanulmány vizsgálati területe politikai, társadalmi, ideológiai és kulturális nézőpontokkal egészült ki. A gazdaság, a társadalom, a politika, az ideológia és a kultúra

⁶ Lásd: *Börzel–Risse* [2000].

egyaránt képes európaizálódni, mivel az európaizációs nyomás egy ország életének minden rétegét eléri.

Az európaizáció külső és belső hatásként is interpretálható. A belső nézőpontból az európaizáció az Európai Unió belső változásait és a tagországok adaptációs képességeit elemzi. Ez az európaizáció kölcsönös és kétoldalú, tehát nemcsak a nemzeti rendszerek alkalmazkodását jelenti, hanem az európai szintjét is, hiszen az unió saját tagállamainak intézményeiből, politikáiból építkezik (Csaba, 2007, 148. oldal). Az európaizáció „kifelé tekintő” felfogása külső (legtöbbször EU-vezérelt) folyamatot takar, amely az átalakuló országok komplex hazai gazdasági, társadalmi és politikai átalakulását irányítja (Demetropoulou, 2004, 6. oldal). Ez a folyamat markánsan különbözik a belső európaizációtól, mert nem kölcsönös tanulást, hanem egyoldalú átvételt jelent (Csaba, 2007, 149. oldal).

Tekintsük bármelyik definíciót, három feltételnek kell teljesülnie, hogy európaizációs hatásról lehessen beszélni. Először valamilyen szintű nem egyezésnek vagy összeférhetlenségnek kell lennie az európai, valamint a hazai szintű folyamatok, politikák és intézmények között. Másodszer ennek a nem egyezésnek adaptációs nyomást kell kiváltania. Az adaptációs nyomás azonban csak akkor jelentkezik, ha a nem egyezést érzékelték (Sigér, 2010). A nem egyezés többé-kevésbé objektíven leírható, de hogy kivált-e adaptációs nyomást, az számos szubjektív tényezőn múlik. Az adaptációs nyomás szükséges, de nem elégséges feltétele a változásnak. A harmadik feltétel olyan faktorok megléte (akár szereplők képében, akár intézmények formájában), amelyek támogatják az adaptációs nyomásra való válaszadást.

A külső európaizáció koncepciója szorosan kapcsolódik az átmenet/átalakulás koncepciójához. Kelet-Közép-Európában a kommunista rendszerek összeomlása után az európaizáció fogalma új értelmet nyert. A rendszerváltó országokkal kapcsolatban az európaizáció fogalmi köre kitért, olyan országokban kezdtek vizsgálni az európai integráció hatását, ahol korábban más politika és gazdasági viszonyok uralkodtak. Az átalakuló országok esetében az európaizáció általános fogalmi keretet ajánlott az átalakuláshoz, hiszen az nemcsak demokratizálódást és piacgazdasági átmenetet jelentett, hanem sajátos politikai, gazdasági és társadalmi rendszerváltozást is (Ágh, 1998, 49. oldal).

Az európaizációnak „puha” jelentése is van, amikor az emberek identitására gyakorolt hatást jelenti. Ahogyan Risse [2001, 200. oldal] kiemeli, az adaptációs nyomásnak a kollektív identitásra nézve kevés értelme van. Az EK- és az EU-szerződések preambulumaival valamiféle európai identitást emlegetnek, de nyilvánvalóan nincs olyan szerződéses kötelezettség, hogy valamiféle közös európai

identitás kifejlődjön. Ugyanakkor azok az értékek és normák, amelyek az EK- és az EU-szerződések (valamint más összeurópai megállapodások) preambulumban fel vannak sorolva, kapcsolódnak az európai identitáshoz, pontosabban részei annak. Ebben az értelemben az európai identitás már akkor létezett, amikor a szerződések utaltak rá. Egyéneknek és társadalmi csoportoknak lehet többes identitásuk, így a kérdés az, hogy mekkora hely jut „Európának” ebben az identitásban.

Az Európai Unió horgonya

Az európaizáció egyik kulcskérdése, hogy az EU képes-e horgonyként szolgálni az átalakulás folyamatában, azaz referenciapontként szolgál-e és katalizálja-e a változások folyamatát. *Harrold* és *Hahm* [2012] kifejezésével élve az EU feltalálta a „konvergenciagépet”, azaz szívesen lát szegényebb országokat, és segít nekik magasabb jövedelmű gazdaságokká válni. A kérdés az, hogy ez minden ország esetében működik-e. A „konvergenciagép” minden bizonnyal lehetőség erre, de semmiképp nem garancia. *Györffy* [2008] megmutatta, hogy az EU még a saját tagállamaival szemben is erőtlenné válik, ha az elvárások a hazai politika és társadalmi meggyőződésekben nem tükröződnek, csupán külső elvárásokként jelennek meg.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy a kelet-közép-európai országok esetében az EU az átalakulás folyamatában horgonyként szolgált. A rendszerváltás évei alatt ezeknek az országoknak volt mihez igazodniuk. Az Európai Bizottság megpróbálta maximalizálni a befolyását, ami egyrészt a széles mandátumából eredt, másrészt abból, ahogy a csatlakozási tárgyalásokat vezette. Formális és informális ügyekben egyaránt használatos volt a figyelmeztetés és átvilágítás (signalling and screening). A formális nyomáson túl, a kelet-közép-európai tagjelölt országok közötti egyfajta informális „szépségverseny” segítette a reformáló lendület fenntartását, még az érzékenyebb területeken is. Ezáltal a külső – EU felől érkező – befolyás horgonyként szolgált, egyúttal katalizálta a változásokat, míg olyan esetekben, ahol ez a szerep teljesen hiányzott (például Szerbiában), vagy marginális jelentőségűnek bizonyult (például Horvátországban), az útfüggőség vált a legfőbb jellemzővé (*Csaba*, 2004, 340. oldal).

Az ország identitását, történelmi és kulturális örökségét tekintve Horvátország is csatlakozhatott volna ezekhez az országokhoz, de bizonyos körülmények (leginkább a jugoszláv háború) miatt nem került be a kelet-közép-európai tagjelölt országok közé, mint Szlovénia. Horvátország kitérőt tett a főáramú európaizációs útról, később jövő tagjelölt lett, speciális eset, és mindeközben az EU hozzáállása és az

európaizáció dinamikája is megváltozott. A keleti bővítés első körének eufórikus európaizációs dinamikája nem ért el a Nyugat-Balkánig. A tagság konkrét ígérete nélkül pedig az EU horgonyszerepe is gyenge maradt. Amikor pedig megkezdődtek a csatlakozási tárgyalások Horvátországgal, Európában a jövőre vonatkozó kilátások már egészen mások voltak – kiváltképp 2008 után. Már nem az átalakulási folyamatot kellett horgonyozni, hanem a válság utáni kilábalást segíteni. Ám még ha lassabban is, mint a benchmark kelet-közép-európai országok esetében, az EU-ból (és más nemzetközi szervezetekből) érkező nyomásnak mindig is volt hatása a horvát politika alakítására. Az EBRD 2007-es Transition Reportja megállapította, hogy a nemzetközi szervezetekkel való együttműködés és a csatlakozási tárgyalások komoly horgony szerepet játszanak a horvát strukturális reformok létrejöttében (EBRD, 2007).

Végül Horvátország 2013. július 1-jén vált az Európai Unió 28. tagjává, bármilyen különleges átmeneti intézkedés nélkül, több mint kilenc évvel a keleti bővítés első fordulója után. Az eredeti várakozás – mely szerint Horvátország élenjáró európai-záló alanya lehetett volna – a horvát identitásra, történelmi és kulturális örökségre épült. Ennek a megvalósulása késett, de nem íródott felül.

Horvátország hat évig tartó recesszió kellős közepén csatlakozott az EU-hoz, így a konvergenciagépnek bizonyosan sok dolga akadt. A Világbank szerint az egységes piacra lépés és az EU-támogatások felhasználása segítette a kilábalást a recesszióból. A csatlakozási tárgyalások sorozata, különösen az előcsatlakozási felügyeleti eljárás (*pre-accession surveillance procedure*) fontos horgonyként szolgált a strukturális reformokhoz és a válság utáni konszolidációhoz.

Az európaizáció mérése

Az európaizáció számos oldalról megragadható. *Gazdasági* nézőpontból integrációként értelmezhető, és a kereskedelmi forgalomban vagy a külföldi közvetlen befektetésekben érhető tetten: az európaizáció annál erőteljesebb, minél szorosabb kapcsolatot mutatnak a kereskedelmi vagy az FDI-áramlások az EU-val. A jövedelemkülönbségek konvergenciája esetében azt mondhatjuk, hogy minél jobban konvergál (jellemzően alulról) az adott ország vagy régió az EU-átlaghoz, annál európaizáltabb. A *nemzeti politikaalkotás* európaizáltsága úgy ragadható meg, hogy a nemzeti politikák mennyire alakulnak az uniós jog és az uniós szakpolitikák nyomán. Ennek méréséhez meg kell állapítanunk, hogy a nemzeti jogalkotásban mek-

kora az az arány, amely „európai impulzus” befolyása alatt született (Töller, 2010). A *közvélemény európaizációját* az Eurobarometer által szolgáltatott eredmények alapján vizsgálhatjuk.

Ebben a tanulmányban a gazdasági tényezőket tekintjük át először, az árukereskedelmet, majd a szolgáltatáskereskedelem egy speciális szeletét, a turizmust. Utána a külföldi közvetlen befektetéseket, a beruházási lehetőségekkel és a horvát üzleti környezettel együtt. A nemzeti politikaalkotásra gyakorolt hatást két példa alapján szemléltetjük: a korrupció elleni harc és a túlzottdeficit-eljárás az a két terület, ahol nagy valószínűséggel tetten érhető az EU nyomása, és ennek hiányában egészen máshogyan alakult volna e két terület szabályozása. Szintén direkt hatása van a pénzügyi támogatásoknak, amelyek révén az EU a nemzeti prioritásokat befolyásolja. Ennek legegyszerűbb mérőszáma az EU-alapok felhasználtsága. Végül a közvélemény európaizációját az Eurobarometernek az „EU-felé irányuló bizalom” indikátorával mérjük.

Kereskedelem

Horvátország legfőbb partnere már jóval a csatlakozás előtt az Európai Unió volt (lásd az *1. táblázatot*). A kereskedelem liberalizációja 2001-ben a Stabilitási és Társulási Megállapodással kezdődött, amely aszimmetrikus előnyöket nyújtott Horvátország számára, vámmentes hozzáférést biztosítva majdnem minden termék esetén (a borjúhús, a tengeri halak és a bor kivételével). Horvátország 2007-re teljesen eltörölte az EU-ból érkező ipari termékekre vonatkozó vámokat, és csökkentette az agrár- és a halászati termékek vámtételeit. A 27 uniós tagállammal folytatott kereskedelem 2007-től 2013-ig elérte a horvát külkereskedelem 60 százalékát, azaz a legfontosabb partnerré vált (Štulec et al., 2014). 2013-óta mind az EU-felé irányuló export, mind az EU-ból érkező import folyamatosan nő. Az EU-n belül a legfontosabb partner Németország, Ausztria és Szlovénia. Majdnem valamennyi tagállammal szemben horvát kereskedelmi deficit mutatkozik. 2017-ben Horvátország azok közé a tagországok közé tartozott, amelyek nemcsak a többi tagállam szempontjából nettó importőrök, hanem az EU-n kívüli kereskedelmi partnerekkel szemben is. A horvát részesedés az EU28 exportjában viszonylag alacsony (0,3 százalék), ami Észtország nagyságrendjével egyezik meg (Eurostat, 2019).

**Horvátország EU-val folytatott kereskedelme az összes kereskedelem
százalékában**

	1996	2006	2016
Az uniós export Horvátországba	51%	63%	77,2%
Az uniós import Horvátországból	59%	65%	66,3%

Forrás: EUI országprofilok [1996 és 2006] és WTO [2016].

Kis mérete ellenére Horvátország még mindig viszonylag zárt gazdaságnak mondható: az áru- és szolgáltatáskereskedelem a GDP 51,4 százalékát tette ki 2016-ban, a kelet-közép-európai országok 60–90 százalékos értékeihez képest. Az egységes piachoz való hozzáférés növelte a horvát vállalatok exportkapacitását, de sok környező országhoz képest még így is kevésbé integrálódtak a globális értékláncokba, és kevésbé vonódtak be az iparágak közötti kereskedelembé. Mint viszonylag későn érkező társ, Horvátország lemaradt a nyugati ipar Kelet-Közép-Európába településének első nagy hullámáról is (*Orsini*, 2017).

Öt év talán rövid időszak ahhoz, hogy Bulgáriához, Csehországhoz vagy Litvániához hasonló növekedést tapasztaljunk az EU-27 felé irányuló áruexport tekintetében. Mégis, az EU-csatlakozás és a fellendülés együttesen az export felfutásához vezetett (2013-ban a GDP 43 százalékáról 2016-ban a GDP 51,4 százalékára), ami a fizetési mérleg egyenlegének az irányváltását eredményezte. A horvát áruexport értéke 2003 és 2015 között megduplázódott. Összességében megállapítható, hogy az egységes piachoz való csatlakozás jelentősen javította a horvát vállalatok exportlehetőségeit, ám egyelőre még kihasználatlan potenciál is felsejlik a számok mögött.

Turizmus

A horvát gazdaság külgazdasági pozíciójában a nemzetközi turizmus kiemelkedő szerepet játszik. 2016-ban az összes export 35 százaléka a nemzetközi turizmusból adódott, ebben a tekintetben Horvátország magasan a többi tagállam felett áll (*Orsini–Ostojic*, 2018, 2. oldal). A turizmus nemcsak bevételt generál, hanem a fogyasztási javak importját is felhajtja. A legtöbb EU-11 országgal ellentétben a horvát import igen nagy része mögött elsődlegesen szolgáltatásexport áll, az áruexport

és a beruházások szerepe másodlagos. Az EU-28-hoz viszonyítva a horvát turizmus sokkal inkább szezonális. Ez az ország importfüggőségén is látható, a behozatalt a csúc szezonban a nem helyben lakók fogyasztása lendíti meg (Orsini, 2017). A turizmus hozzájárulása a GDP-hez 2016-ban 19 százalék volt, magasan a többi mediterrán ország (Ciprus, Málta, Görög-, Spanyol- és Olaszország) előtt, az utóbbi háromban ez 10 százalék alatt marad. A szektor hozzájárulása a foglalkoztatottsághoz szintén kiemelkedő, de az említett országok átlagába simul (Orsini–Ostojić, 2018, 2. oldal).

A legtöbb vendég az EU-ból látogat Horvátországba. 2012-ben a vendégéjszakák mindössze 11 százaléka kötődött EU-n kívülről érkezőkhöz, a legtöbben Németországból (24 százalék), Szlovéniából (11 százalék), Ausztriából (9 százalék), Csehországból és Olaszországból (8-8 százalék) jöttek (Demunter–Dimitrakopoulou, 2014). A szektor egyértelműen az EU-csatlakozás haszonélvezője, bár a lehetséges előnyök még nincsenek teljesen kihasználva, mert Horvátország még nem tagja a Schengen-övezetnek.⁷

Külföldi közvetlen befektetések

A legtöbb kelet-közép-európai országban az EU-csatlakozási folyamatnak számottevő hatása volt a külföldi közvetlen befektetések mértékére és természetére. Már a tagság kilátásba helyezése is jelentős FDI-beáramlást idézett elő, ami megalapozta a globális értékláncokba való folyamatos bekapcsolódást, különös tekintettel az autóparrára (Orsini, 2017). A horvát vállalatok nemzetköziesedettsége viszonylag alacsony szintű. A jelentős mértékű FDI az exportorientált szektorokat jellemzően elkerülte, ellentétben a Kelet-Közép-Európában megfigyelhető trenddel, ahol komolyan hozzájárult az export szerkezetváltásához. Míg az EU-11 legtöbbszörében a magasabb, higher-end technológiát igénylő szektorokból származó export növekedett, Horvátország inkább az alacsonyabb, lower-end technológiás termékek exportjára specializálódott (EC, 2015b, 29. oldal). Bár Horvátországban is az látszik, hogy a hazai tulajdonúakkal összevetve a külföldi közvetlen befektetéseket fogadó vállalatok tőke-, eladás-, foglalkoztatottság- és termelékenységnövekedés szempontjából sikeresebbnek bizonyulnak, a beáramló FDI nem emelte számottevő mértékben a foglalkoztatási rátát, az exportot, a termelékenységet vagy a versenyképességet.

Az FDI forrását tekintve mindig is az EU-országok voltak a legnagyobb befektetők Horvátországban. 1993-óta az EU-15 részaránya folyamatosan nőtt, 2017-ben

⁷ A schengeni csatlakozásról bővebben lásd *Következtetések* fejezet.

az első három befektető (a kötelezettségek nettó felmerülése alapján számolva) Hollandia, Ausztria és Olaszország volt. A horvát kiáramló FDI célországai (a pénzügyi eszközök nettó megszerzését tekintve) Hollandia, Bosznia-Hercegovina és Szlovénia a 2010-es években (HNB, 2019).

Geostratégiai elhelyezkedése és fejlett úthálózata (a 2016-os uniós közlekedési scoreboard szerint a 10. legjobb) következtében az EU-tagsággal mindenképp nőtt Horvátország tőkevonzó képessége. A korábban felsorolt akadályok mellett is az EU-tárgyalások kezdete óta az üzleti környezet javulása rajzolódik ki (lásd a 2. táblázatot).

2. táblázat

A Doing Business horvátországi értékei, az élvontól való távolsággal mérve (DTF, distance to frontier)⁸

	DTF global (DB17-18 módszertannal)	DTF global (DB16 módszertannal)	DTF global (DB15 módszertannal)	DTF global (DB10-14 módszertannal)
2010				61,38
2011				61,82
2012				63,04
2013				62,72
2014			65,59	63,63
2015		71,72	67,95	
2016	71,43	71,92		
2017	71,65	71,97		
2018	71,7	72,03		

Forrás: World Bank Doing Business Custom Query.

⁸ A DTF (élbolytól való távolság, distance to frontier) pontszám azt mutatja, hogy az egyes Doing Business indikátorok tekintetében egy gazdaság milyen távol van az adott gazdaság által elért legjobb teljesítménytől, vagy milyen közel van hozzá. A magasabb pontszámok nagyobb szabályozási hatékonyságot és magasabb minőséget jelölnek. Például a 75-ös pontszám azt jelenti, hogy a gazdaság 25 százalékponton van a legjobb teljesítménytől (az összes gazdaságot figyelembe véve időben. A DTF melletti számok az egyes években alkalmazott módszertanra vonatkoznak, mert azok folyamatosan változnak, finomodnak.

Tagjelöltsége idején Horvátországot nagy fokú, rendszerszintű korrupcióval sújtott országgént tartották számon, amelynek kiirtása a horvát társadalomból és közigazgatásból gondosan kidolgozott és állhatatos intézkedéseket kívánt meg (*Gru-biša*, 2010). A korrupció (különösen a politika korrupció) elleni küzdelmet az EU a csatlakozási tárgyalások során kiemelten kezelte, és a belépés után is eltökélt küldetésének tekintette, hogy kiszabadítsa Horvátországot a keleti gondolkodásmód és nacionalizmus kettős szorításából. Ugyanakkor Horvátország az EU bővítési folyamatát európaizálódásra nyíló lehetőségnek tekintette. Következésképp a tárgyalások során mindent megtett az EU meggyőzése érdekében, hogy a jogállamiság kritériumait teljesítő intézményei vannak. Az EU nevelő és Horvátország önnevelő igyekezete együttesen magyarázhatja, hogy a korábbi miniszterelnök, Horvátország egyik legbefolyásosabb embere ellen eljárás indult (*Hajdinjak*, 2016). *Ivo Sanader* korábbi miniszterelnököt 2012 novemberében 10 év börtönre ítélték korrupció miatt. A vád szerint 2003 és 2009 közötti hivatali ideje alatt állami vállalatokból és intézményekből illegális módon irányított pénzt a pártja és saját hasznára.

„Ön megkárosította Horvátország jó hírnevét (...), ez az ítélet üzenet a politikában mindenkinek, hogy a bűncselekmény nem kifizetődő” – mondta a bíró a Zágráb megyei bíróságon (*Reuters*, 2012). *Sanader* határozottan elutasította a vádakát, és a pert politikailag motiváltnak minősítette. Azt a pert, amely Horvátország függetlensége óta az egyik legfontosabb korrupciós üggyé vált. Sokan úgy látták, hogy *Sanader* elítélésével Horvátország a politikai korrupció elnyomása érdekében tett erőfeszítéseit kívánta demonstrálni még a formális csatlakozás előtt, és őt, valamint párttársait feláldozták annak érdekében, hogy meggyőzzék az EU-t a horvát intézmények minőségéről. *Hajdinjak* [2016, 66. oldal] érvelése szerint Horvátországban – sok új EU-taggal ellentétben – nem látszik, hogy a csatlakozást követően az antikorrupciós folyamat erőteljesen visszafordulna, mert az USKOK⁹ törvényes hatalma és a csatlakozási tárgyalások során megerősített kapacitásai ezt megakadályozhatják.

⁹ Ured za suzbijanje korupcije i organiziranog kriminaliteta, Korrupció és szervezett bűnözés elleni ügyészség.

A korrupcióérzékelési index (CPI) értékei¹⁰ Horvátországban, 1999–2018

2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010	2009
48	49	49	51	48	48	46	40	41	41
2008	2007	2006	2005	2004	2003	2002	2001	2000	1999
41	41	34	34	35	37	38	39	37	27

Forrás: Transparency International.

Ugyanakkor az Eurobarometer adatai szerint Horvátország lakosságának mintegy 94 százaléka érzi úgy, hogy a korrupció széles körű nemzeti probléma, ami az egyik legmagasabb az EU-ban (EB, 2017c), és pontosan megegyezik a 2013-ban mért aránnyal (EB, 2013c). Ugyanezt a képet mutatja a korrupcióérzékelési index is (lásd a 3. táblázatot).

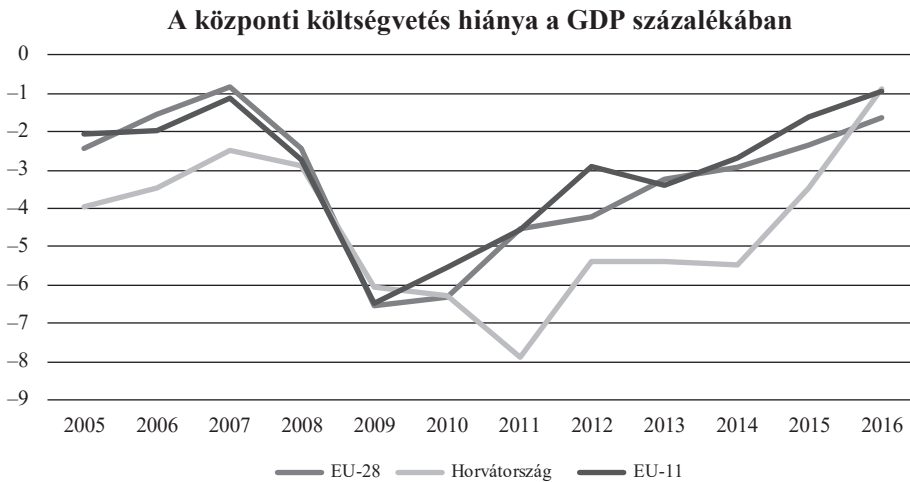
A haverkapitalizmus az EU-tárgyalásokkal bizonyosan nem szűnt meg. Hiába halványul évről évre a jugoszláv örökség, és hiába telt el több mint két évtized a háború vége óta, úgy látszik, az útfüggőség marad. Ehhez nagyban hozzájárul a konzervatív HDZ közel két évtizedes dominanciája a kormányzásban, valamint a végrehajtó hatalom túlsúlya a törvényhozással szemben a politika alakításában (*Vidačak–Kotarski*, 2019). Az EU-csatlakozás ugyanakkor kétségkívül megbolygatta a haverkapitalizmus keretrendszerét és a szereplők mozgásterét. A legutóbbi bizonyítékot erre a mintegy 60 ezer embert foglalkoztató, az állammal szorosan összekapcsolódó Agrokor óriáscég összeomlása jelentette 2017-ben.¹¹ A tagsággal járó kötelezettségek korlátozzák ugyanis a politikai beavatkozás lehetőségeit, továbbá versenynek teszik ki az addig védett ágazatokat és vállalatokat. Kérdés, mennyire, ha Horvátország jelenlegi pénzügyminisztere 2016-ig az Agrokor egyik ügyvezető igazgatója volt, azelőtt pedig pénzügyminisztériumi államtitkár (*Ivanković*, 2017). A politikai túlélés logikája *Vuković* [2017] érvelése szerint nem különbözik Horvátországban sem attól, amit más országokban lehet tapasztalni. A különbség a korrupció viselkedés megelőzését vagy épp ösztönzését támogató intézményekben mutatkozik meg, és ebben a tekintetben aggasztónak találja Horvátország helyzetét.

¹⁰ A CPI 0 és 100 közötti értéket vehet fel, ahol 0 a nagyon korrupció és 100 a nagyon tiszta. A vizsgált 180 ország mintegy kétharmadát 50 pont alatti értékkel jellemezték 2018-ban.

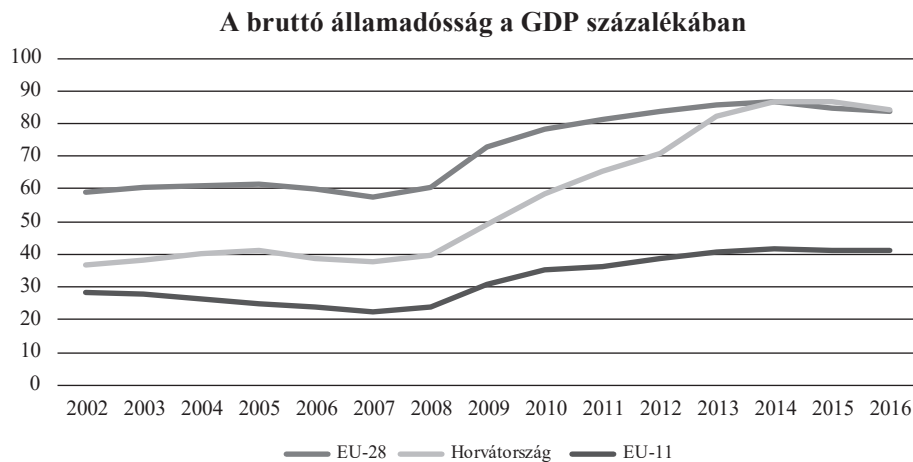
¹¹ Az Agrokor-eset részletes elemzését lásd: *Ivanković* [2017].

Kevéssel a csatlakozás után, 2014 januárjában túlzottdeficit-eljárás indult Horvátország ellen, mert sem a deficitre vonatkozó, sem az államadóssági kritérium nem teljesült. A központi költségvetés hiánya 2011-ben érte el a mélypontját, amikor a GDP 7,8 százaléka volt. 2014-ben a GDP 5,4 százaléka volt, 86,6 százalékos államadóssággal, amely épp az EU-átlag szintjén állt. Az Európai Tanács ajánlásai értelmében a hiányt 2016-ra kellett kiigazítani. Horvátország költségvetési hiánya abban az évben végül 0,8 százalék lett, a 2015-ös 3,4 százalék után. Az Európai Bizottság 2017. tavaszi gazdasági előrejelzése a 2017-es hiányt 1,1 százalékra jósolta, a 2018-asat pedig 0,9 százalékra (lásd a 4. és az 5. ábrát). Így az Európai Tanács megállapította, hogy a kiigazítás sikeres, a hiány az előrejelzett időszakban a GDP 3 százaléka alatt marad. A 2016-os adósságráta (84,2 százalék) is teljesítette az EU hiánycsökkentésre vonatkozó programjának előremutató részét. 2017 júniusában lezárult a túlzottdeficit-eljárás (Council Decision, 2017). A gazdasági kilábalás lendületével együtt a túlzottdeficit-eljárás minden jel szerint hozzájárult Horvátország fiskális konszolidációjához.

4. ábra

Forrás: Eurostat adatbázis.

Forrás: Eurostat adatbázis.

Az EU-támogatások felhasználása

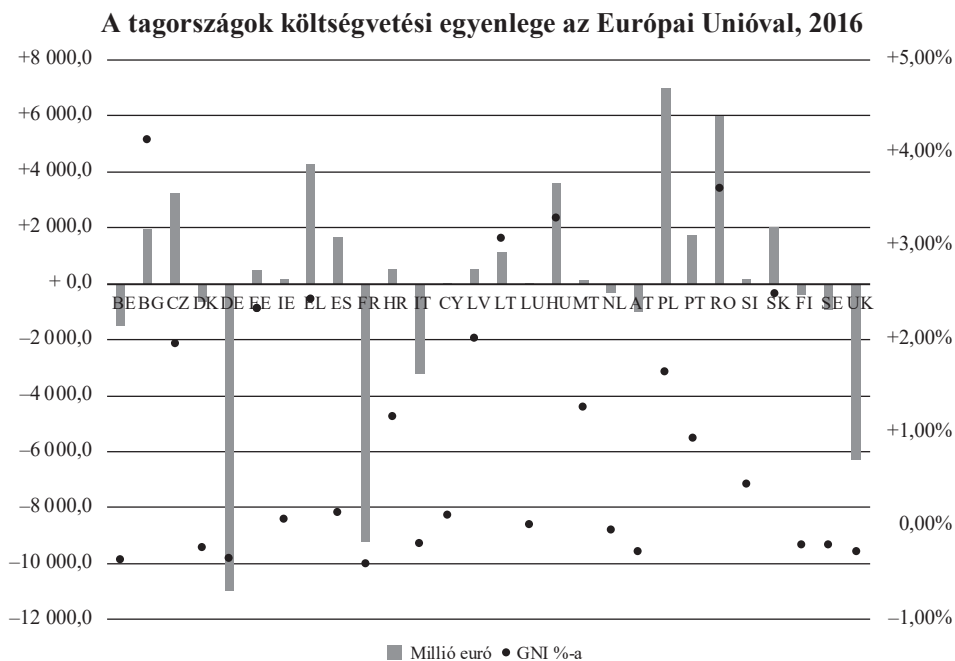
A hatszorosára duzzadó EU-források társfinanszírozásához fiskális mozgástérre van szükség – hívta fel a figyelmet 2012-ben *Harris* és *Hahn*, márpedig a csatlakozást közvetlenül megelőző időszakban mindez hiányzott Horvátországban. A tagság első teljes évében, 2014-ben Horvátország költségvetési egyenlege (operating budgetary balance) az Európai Unióval 173,4 millió euró volt, ami 2016-ra fokozatosan 516,5 millióra emelkedett (lásd a 4. táblázatot). Az így elért 1,17 százalékos GNI-arányos érték azonban az egyik legalacsonyabb volt a régióban. A Horvát Kereskedelmi Kamara (Hrvatska Gospodarska Komorna, HGK) jelentése szerint a tagság első három és fél évében a rendelkezésre álló források 19 százalékát tudta felszívni Horvátország, ami majdnem 2 milliárd euró. A csatlakozást követő gyengébb abszorpciós képességet elsősorban a szabálytalanul benyújtott pályázatok, a kapcsolódó intézmények szakemberhiánya és a pályázati dokumentáció gyakori változásai okozták (EBL, 2017). *Andrej Plenković* miniszterelnök 2017. áprilisi nyilatkozata szerint a Horvátország rendelkezésre álló EU-források felhasználása különféle projektekben „kötelezettséget, kihívást és feladatot” jelent (Central Government Portal, 2017). Tekintve, hogy a 2017-es egyenleg a 2016-os felét tette ki, és Horvátország az egyik legalacsonyabb GNI-arányos deficitet produkálta a régióban (lásd a 6. ábrát), a feladat továbbra is adott.

Horvátország költségvetési egyenlege az Európai Unióval

	2013	2014	2015	2016	2017
Bruttó nemzeti jövedelem (GNI, millió euró)	42 732,2	41 772,8	43 596,5	43 988	47 195,4
Működési egyenleg (millió euró)	+49,6	+173,4	+226,7	+516,5	+261,9
Működési egyenleg (GNI %-ában)	+0,12%	+0,42%	+0,52%	+1,17%	+0,55%

Forrás: Európai Bizottság, Budget in figures.

6. ábra

Forrás: Európai Bizottság, Budget in figures.

Európaiságerzés

A 2012-ben megtartott népszavazáson a választók 66 százaléka támogatta az ország EU-tagságát. Az Eurobarometer-jelentések alapján Horvátország erősen pesz-

szimista hangulatban lépett be az EU-ba: 2013 tavaszán a válaszadók döntő többsége (97 százalék) értékelt az ország gazdasági helyzetét „teljesen rossznak”. A megkérdezettek 37 százaléka bízott az EU-ban, 54 százalékuk pedig inkább nem bízott, ami valójában magasabb bizalmat tükrözött, mint az EU-27 átlaga volt ugyanabban az időszakban (EB, 2013a). A csatlakozás utáni első eredmények az EU-iránti bizalom némi csökkenését mutatták (EB, 2013b). 2015 tavaszán az EU-ban bízó emberek többen voltak (51 százalék), mint azok, akik nem bíztak (38 százalék), ami az EU-28 átlagát tekintve éppen fordítva volt (EB, 2015). Az EU-felé irányuló bizalom nagyobb volt, mint a nemzeti parlament vagy kormány iránti, és a tagjelölt, illetve potenciális tagjelölt státusz éveihez képest is jelentősen nőtt. 2015 és 2018 között azok száma, akik inkább bíztak az EU-ban, folyamatosan 40 százalék felett volt. 2017 végére azonban az emberek többsége bizalmatlan lett az EU-val kapcsolatban (EB, 2017b), ami 2018 őszén is fennállt (48 százalék nem bízott, 44 százalék pedig igen – EB, 2018).

A többi kelet-közép-európai országot tekintve az eredmény roppant vegyes, Litvániában (65 százalék) volt a legmagasabb a bizalom szintje, míg a tizenegy, jellemzően EU iránt bizalmatlan tagország között találjuk Csehországot (58 százalékos „bizalmatlansági” arány). Az EU-11 átlagos bizalmi szintje (48 százalék) csekély mértékben az EU-28 átlaga (47 százalék) felett volt 2018 őszén.

A csatlakozást követően, 2013 őszén a válaszadók 58 százaléka érezte magát az EU állampolgárának, 44 százalék pedig nem érezte annak. 2017 őszén a megkérdezettek 70 százaléka vallotta magát az EU állampolgárának (EB, 2017b), 2018 őszén pedig 66 százalék. Az EU-állampolgárság érzése jellemzően gyengébb az EU-11 országaiban, és Horvátország az EU-11-en belül is a kevésbé elkötelezettek közé tartozik (EB, 2018).

Következtetések

Harrold és Hahm [2012] véleménycikkükben összegyűjtötték Horvátország erősségeit és gyengeségeit, összehasonlítva négy EU-11 ország (Szlovákia, Csehország, Szlovénia és Észtország) helyzetével az Európai Unióban.

Az erősségek között találjuk a kereskedelmet, „a konvergenciagép első lábát”. A tapasztalatok azt mutatják, hogy csakúgy, mint a vizsgált környező országok, Horvátország is profitál az EU-val való kereskedelmi integrációból. A másik erősség a pénzügyi integráció, „a konvergenciagép második lába”. A szerzők amellet érvelnek, hogy Horvátország az EU tagországaiból érkező tőkeáramlásnak is hasz-

nát látja. Ugyanakkor számos gyengeség is azonosítható, amelyek alááshatják az EU-tagság potenciális előnyeit: a magánvállalatokat körülvevő kedvezőtlen üzleti környezet, a kutatás-fejlesztés és innováció korlátozott támogatottsága, a foglalkoztatás és a munkaerő termelékenységének alacsony szintje, valamint a túlságosan kiterjedt kormányzati szektor. Ahogy az Európai Bizottság évekkel később kiemeli (EC, 2018), Horvátország növekedési potenciálja a gyors felzárkózáshoz elégtelen. A növekedési potenciál javításához a sokat emlegetett strukturális reformokra volna szükség, amelyek a csatlakozás után öt évvel már kevésbé akut, de továbbra is fennálló problémákat kezelnék, ezáltal javulhatnának a gazdasági szereplők várakozásai, és enyhülne a beruházások tartós lanyhasága.

Horvátország európaizációs folyamatát komparatív módon két nézőpontból is érdemes lehet megvizsgálni. Egyrészt a folyamat összevethető a 2004–2007-ben csatlakozott tagországok, azaz a keleti bővítés első és második körének tapasztalataival. Ez a kör magában foglal egy volt jugoszláv tagállamot (Szlovéniát) és két délkelet-európai országot is (Romániát és Bulgáriát). Másrészt a Nyugat-Balkán¹² kontextusába is helyezhetjük, ebből az országcsoportból Horvátország csatlakozott elsőként az EU-hoz. Tehát Horvátország egyszerre tekinthető későn jött kelet-közép-európai (vagy délkelet-európai) országnak és élenjáró nyugat-balkáni államnak. A legtöbb tanulmány az első összehasonlítással él, és a 2004–2007-es bővítést tekinti mércének (benchmark) a horvát folyamat elemzésekor.

Bármelyik verziót választjuk is, fontos szem előtt tartani, hogy időközben a „konvergenciagép” is változott, és a 2004–2007-es bővítés dinamikája nem ismételtető meg. Ezekben a napokban az EU-modell már korántsem úgy működik, mint az ezredforduló idején, már csak azért sem, mert az EU maga is több szempontból holtpontra jutott. *Öniş és Kutlay* [2017] az EU transzformatív erejének gyengüléséről ír Európa perifériáján, mind a belső (tag), mind külső (nem tag) országokkal kapcsolatban. A szerzők két tényezőcsoportot azonosítanak az EU politikai és gazdasági erejével, valamint normaalkító képességével kapcsolatban. Az egyik az EU összetett válsága és válaszadó képességének hiánya a jelen kihívásokra nézve. Másrészt a változó globális rend politikai gazdaságtanában rejlő tényezők és a válság utáni egyensúly erőviszonyai szintén jelentős változásokat indukálnak az EU és a periféria viszonyában. A szerzők Magyarország és Törökország esetében deeurópaizációról

¹² Az EU 1998-tól vezette be a Nyugat-Balkán terminus technicust. Ma Montenegró, Szerbia, Észak-Macedónia és Albánia tagjelölt országok, míg Bosznia-Hercegovina és Koszovó potenciális tagjelöltek. Hogy hogyan lett Horvátország nyugat-balkáni ország, fordultatos és bonyolult történet (*Sigér*, 2010, 84–85. oldal).

írnak. Horvátország esetében inkább erőtlén horgonyzó képességet látunk. Európai-zációs folyamatán végigtekintve kettős jelenség figyelhető meg: kevesebbet akart az EU-tól (mind az anyagi, mind szellemi ösztönzők terén, amit politikai és gazdasági feltételekért cserébe ajánlott), és ahogy az idők változtak, az EU is egyre kevesebbet akart és tudott nyújtani. A horvát európaizáció tehát már egy másik történet a 2004–2007-eshez képest.

Horvátország európaizációja külső folyamatból belsővé vált, ahogyan az ország is kívülállóból bennfentessé, teljes jogú tagországgá lépett elő. Az EU-horgony is externalizálódott, Horvátország elhagyta a stabilizációs és társulási folyamatot és belépett az európai szemeszterbe, illetve a makrogazdasági egyensúlytalansági eljárásba. Az a tény, hogy az ország egyedül érkezett a közösségbe, csökkenti az érdekérvényesítő képességét. Mivel az EK/EU mindig is a csoportos bővítés híve volt, szóló bővítés 1981 után egészen 2013-ig nem történt. Horvátország magányos újoncként érkezett a kelet-közép- és délkelet-európai országok közé. Sok indikátor tükrében Horvátország az utolsó helyen áll a tagállamok sorában.

Felmerül a kérdés, hogy az EU aktív befolyása hogyan változott a csatlakozás után. 2017 októberében látott napvilágot a horvát euróstratégia, amely világosan bemutatja, hogy Horvátország számára az eurónak sokkal több haszna, mint költsége van, ezért kívánatos a közös valuta bevezetése (*Vujčić et al., 2017*). Mind a népességet, mind a GDP-t tekintve Horvátország a legkisebb az eurót nem használó tagországok között, ugyanakkor a leginkább euroizált is, ami növeli a bevezetésből származó hasznokat. A Horvát Nemzeti Bank elnöke, *Boris Vujčić* 2018 októberében azt nyilatkozta, hogy 2019-ben tervezik az ERM II-höz való csatlakozást, illetve hogy az euróbevezetésre való felkészülés időszaka kiváló ösztönzője lehet a strukturális reformok végrehajtásának, amelyek garantálhatják Horvátország sikeres részvételét az eurózónában (HNB, 2018). Ez utóbbi kijelentés arra utal, hogy a konvergencia-folyamat a horvát politikaalkotás meghatározó prioritása lehet, és komoly horgonyként szolgálhat az Európai Bizottság által jelzett reformok irányába.

További európaizációs erőfeszítéseket kíván a schengeni övezetbe való csatlakozás.¹³ *Jean-Claude Juncker* bizottsági elnök az unió helyzetéről tartott 2017-es beszédében elmondta, hogy Horvátországnak azonnal az övezet részévé kell válnia, amint teljesíti a kritériumokat. Az ország 2017 júniusában csatlakozott a Schen-

¹³ Bulgária és Románia az Európai Bizottság szerint 2010 óta teljesítik a schengeni szerződés feltételeit, azonban több tagország (köztük Németország, Hollandia és Franciaország) blokkolja a csatlakozásukat. A schengeni csatlakozás a tagállamok egyhangú döntésével lehetséges. „Ha meg akarjuk erősíteni a külső határaink védelmét, haladéktalanul meg kell nyitnunk a schengeni övezetet Románia és Bulgária számára” (*Jean-Claude Juncker* az unió helyzetéről tartott 2017-es beszédében).

geni Információs Rendszerhez (SIS), *Julian King*, a biztonsági unióért felelős biztos pedig elismerését fejezte ki a horvát erőfeszítések iránt (Schengen Visa Info, 2018). A horvát belügyminisztérium számításai szerint 2020-ban válhat valóra a csatlakozás (*Ilic*, 2018).

*

Valószínűleg azoknak az elemzőknek van igazuk, akik szerint az EU nagy *lehetőség* Horvátország számára, de semmiképp nem *garancia*. Lehetőség, amely segíthet felülkerekedni a klientelista gazdasági rendszer tehetetlenségén azzal, hogy horgonyt kínál (pénzügyi támogatással kiegészítve) a gazdasági szerkezet átalakításához és a felzárkózáshoz. Fontos látni ugyanakkor, hogy ez a gyengülő horgony több önfegyelmet kíván. Ha pedig ezek a lehetőségek kihasználatlanok maradnak, és az EU-csatlakozás veszteseit nem kompenzálják, akkor a tagságban való csalódás elkerülhetetlen.

Bár nyilvánvaló, hogy a közeli jövőben nem lesz újabb „tagfelvétel”, a hiteles bővítési perspektívát a Nyugat-Balkán államai felé fenn kell tartani, ahogy *Juncker* fogalmazott az EU állapotáról szóló 2017-es beszédében.¹⁴ Horvátország jó példaként szolgálhat a térség országai számára, ami hozzájárulhat a Nyugat-Balkán hosszú távú stabilitásához is.

Hivatkozások, irodalomjegyzék

- Ágh Attila* [1998]: *The Politics of Central Europe*. Sage, London.
- Bičanić, I. – Franičević, V.* [2003]: *Understanding Reform: the Case of Croatia*. Preliminary version. Global Development Network Southeast Europe, Vienna Institute for International Economic Studies (wiiw).
- Börzel, T. A. – Risse, T.* [2000]: *When Europe Hits Home: Europeanization and Domestic Change*. European Integration online Papers (EioP), Vol. 4., No. 15. Letölthető: <http://eiop.or.at/eiop/texte/2000-015a.htm>
- Butković, H. – Samardžija, V.* [2014]: *Challenges of continued EU enlargement to the Western Balkans – Croatia’s experience*. *Poznań University of Economics*, Vol. 14., No. 4., 91–108. o.
- CEO [2017]: *Croatian Economic Outlook*, No. 70., March 2017. Institute of Economics, Zagreb.
- CEO [2018]: *Croatian Economic Outlook*, No. 72., March 2018. Institute of Economics, Zagreb.
- Central Government Portal [2017]: *PM Plenković: Absorption of EUR 10.67 mn is our obligation and challenge*. Government of the Republic of Croatia, 24. 04. 2017. Letölthető: <https://vlada.gov.hr/glavni-izbornik-14951/news/pm-plenkovic-absorption-of-eur-10-67-mn-is-our-obligation-and-challenge/20537>

¹⁴ Ugyanakkor a 2018-as beszéd másként súlypontosított, amikor nem világos perspektíváról, hanem álláspontokról beszél: „Visszavonhatatlanul ki kell alakítanunk álláspontunkat a Nyugat-Balkánnal kapcsolatban. Ellenkező esetben a közvetlen szomszédságunkban mások fogják átvenni az irányítást.”

- Ćorić, T. – Šimović, H. – Deskar-Škrbić, M. [2013]: Restoring International Competitiveness in Croatia: the Role of Fiscal and Monetary Policy. *Economic Annals*, Vol. 58., No. 199., 39–55. o.
- Council Decision [2017]: Abrogating Decision 2014/56/EU on the existence of an excessive deficit in Croatia. Council of the European Union, Luxembourg, 12 June 2017. Letölthető: <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10000-2017-INIT/en/pdf>
- Csaba László [2004]: Transition in and towards Europe: Economic Development and EU Accession of Post-Communist States. *Zeitschrift für Staats- und Europawissenschaften*, Vol. 2., No. 3., 330–350. o.
- Csaba László [2007]: The New Political Economy of Emerging Europe. Second, revised and extended edition. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Demetropoulou, L. [2002]: Europe and the Balkans: Membership Aspiration, EU Involvement and Europeanisation Capacity in South Eastern Europe. *Southeastern European Politics*, Vol. 3., No. 2–3., 87–106. o.
- Demetropoulou, L. [2004]: Europeanization Potential and Accession Prospects in the Western Balkans. *European Balkan Observer*, Vol. 2., No. 2., 5–9. o.
- Demunter, C. – Dimitrakopoulou, K. [2014]: Tourism statistics for Croatia. *Statistics in focus*, 2/2014.
- EB [2013a]: Európai Bizottság, Standard Eurobarometer 79: Croatia. 2013. tavasz
- EB [2013b]: Európai Bizottság, Standard Eurobarometer 80: Croatia. 2013. ősz
- EB [2013c]: Európai Bizottság, Special Eurobarometer 397: Corruption.
- EB [2015]: Európai Bizottság, Standard Eurobarometer 83: Croatia. 2015. tavasz,
- EB [2017a]: Európai Bizottság, Standard Eurobarometer 87: Croatia. 2017. tavasz
- EB [2017b]: Európai Bizottság, Standard Eurobarometer 88: Croatia. 2017. ősz
- EB [2017c]: Európai Bizottság, Special Eurobarometer 470: Corruption.
- EB [2018]: Európai Bizottság, Standard Eurobarometer 90: Croatia. 2018. ősz
- EBL [2017]: Croatia nearly doubles EU fund absorption in 2016. *EBL News*, 2017. január 9. Letölthető: <https://eblnews.com/news/croatia/croatia-nearly-doubles-eu-fund-absorption-2016-51324>
- EBRD [2007]: Transition report 2007: People in transition.
- EBRD [2017a]: Transition report 2016–2017.
- EBRD [2017b]: Transition report 2016–2017. Country Assessments: Croatia.
- EBRD [2017c]: Regional Economic Prospects in EBRD Countries of Operations. May 2017.
- EC [2008]: Európai Bizottság, Croatia 2008 Progress Report. COM[2008] 674.
- EC [2009]: Európai Bizottság, Croatia 2009 Progress Report. COM[2009] 533.
- EC [2011]: Európai Bizottság, Enlargement Strategy and Main Challenges 2010–2011. COM[2010] 660.
- EC [2012]: Európai Bizottság, Comprehensive Monitoring Report on Croatia's state of preparedness for EU membership. COM[2012] 601 final.
- EC [2013]: Európai Bizottság, Monitoring Report on Croatia's accession preparations. COM[2013] 171 final.
- EC [2015a]: Európai Bizottság, Macroeconomic imbalances. Country Report – Croatia 2015. *European Economy, Occasional Papers*, 218.
- EC [2015b]: Európai Bizottság, Country Report Croatia 2015. Including an In-Depth Review on the prevention and correction of macroeconomic imbalances, COM[2015] 85 final
- EC [2016]: Európai Bizottság, Country Report Croatia 2016. Including an In-Depth Review on the prevention and correction of macroeconomic imbalances. SWD[2016] 80 final.
- EC [2017]: Európai Bizottság, Spring 2017 Economic Forecast: Croatia. Letölthető: https://ec.europa.eu/info/files/spring-2017-economic-forecast-croatia_en
- EC [2018]: Európai Bizottság, Country Report Croatia 2018. Including an In-Depth Review on the prevention and correction of macroeconomic imbalances. SWD[2018] 209 final
- Eurostat [2019]: Intra-EU trade in goods – recent trends. Letölthető: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Intra-EU_trade_in_goods_-_recent_trends

- Gligorov, V.* [2002]: State in the Balkans. Vienna Institute for International Economic Studies (wiiw) discussion paper.
- Grabbe, H.* [2002]: European Union Conditionality and the Acquis Communautaire. *International Political Science Review*, Vol. 23., No. 3., 249–268. o.
- Grubiša, D.* [2010]: Anti-corruption Policy in Croatia: Benchmark for EU Accession. *Politička misao*, Vol. 47., No. 5., 69–95. o.
- Győrffy Dóra* [2008]: Költségvetési kiigazítás és növekedés az Európai Unióban: Tanulságok Magyarország számára. *Közgazdasági Szemle*, 55. évf., 11. szám, 962–986. o.
- Hajdinjak, S.* [2016]: Rocky Road to Europe: Disciplining Croatia and Montenegro through the Accession Process. *Croatian Political Science Review*, Vol. 52., No. 4–5., 43–73. o.
- Harrold, P. – Hahm, H. J.* [2012]: Croatia and the European Union: an Opportunity, not a Guarantee: Opinion. World Bank. Letölthető: <http://www.worldbank.org/en/news/opinion/2012/07/30/croatia-and-the-european-union-an-opportunity-not-a-guarantee>
- HNB* [2018]: Horvát Nemzeti Bank, Structural reforms – best preparation for the euro. 2018. október 31. Letölthető: <https://www.hnb.hr/en/-/strukturalne-reforme-najbolja-priprema-za-euro>
- HNB* [2019]: Horvát Nemzeti Bank, Foreign Direct Investments. Letölthető: <https://www.hnb.hr/en/statistics/statistical-data/rest-of-the-world/foreign-direct-investments>
- Ilic, I.* [2018]: Croatia on course for Schengen zone entry in 2020 – government official. *Reuters*, 2018. október 16. Letölthető: <https://www.reuters.com/article/us-croatia-eu-schengen/croatia-on-course-for-schengen-zone-entry-in-2020-government-official-idUSKCN1MQ1F2>
- Ivanković, Ž.* [2017]: The Political Economy of Crony Capitalism: A Case Study of the Collapse of the Largest Croatian Conglomerate. *Croatian Political Science Review*, Vol. 54., No. 4., 40–60. o.
- Ivanović, I.* [2015]: Impact of foreign direct investment [FDI] on domestic investment in Republic of Croatia. *Review of Innovation and Competitiveness – A Journal of Economic and Social Research*, Vol. 1., No 1., 137–160. o.
- Jović, D.* [2006]: Croatia and the European Union: a long delayed journey. *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Vol. 8., No. 1.
- Madzarevic-Sujster, S.* [2013]: World Bank, Croatia: a Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth. Knowledge Brief, Vol. 64.
- Morgan, S.* [2017]: Croatia inches closer to Schengen membership. *Euractive*, 2017. január 20.
- Orsini, K.* [2017]: What drives Croatia’s high import dependence? European Commission, Economic Brief, No. 029.
- Orsini, K. – Ostojić, V.* [2018]: Croatia’s Tourism Industry: Beyond the Sun and Sea. European Commission, Economic Brief, No. 036.
- Öniş, Z. – Kutlay, M.* [2017]: Global Shifts and the Limits of the EU’s Transformative Power in the European Periphery: Comparative Perspectives from Hungary and Turkey. *Cambridge University Press, Government and Opposition*, Vol. 54., No. 2., 1–28. o.
- Pavlič, V.* [2017]: Croatia Planning to Enter Eurozone as Soon as Possible. *Total Croatia News*, 2017. január 23. Letölthető: <http://www.total-croatia-news.com/business/16100-croatia-planning-to-enter-eurozone-as-soon-as-possible>
- Reuters* [2012]: UPDATE 4-Croatia jails ex-PM Sanader for 10 years over graft. 2012. November 20. Letölthető: <https://www.reuters.com/article/croatia-sanader/update-4-croatia-jails-ex-pm-sanader-for-10-years-over-graft-idUSL5E8MK7Q020121120>
- Risse, T.* [2001]: European Identity? Europeanization and the Evolution of Nation-State Identities. In: *Green Cowles, M. – Caporaso, J. A. – Risse, Th.* [eds.]: Transforming Europe: Europeanization and Domestic Change. Cornell University Press, 198–216. o.
- Schengen Visa Info* [2018]: Croatia Will Meet Technical Criteria for Schengen Area This Year. *Schengen Visa Info*, 2018. április 16. Letölthető: <https://www.schengenvisainfo.com/croatia-will-meet-technical-criteria-for-schengen-area-this-year/>

- Schimmelfennig, F. – Sedelmeier, U.* [2004]: Governance by conditionality: EU rule transfer to the candidate countries of Central and Eastern Europe. *Journal of European Public Policy*, Vol. 11., No. 4., 669–687. o.
- Sigér Fruzsina* [2010]: Divergent Dynamics of Transformation: The Role of the European Union. *Competitio Könyvek 9*, Debrecen, Debreceni Egyetem Közgazdaságtudományi Kar.
- Stubbs, P. – Zrinščak, S.* [2017]: Policy vacuum in the face of a new wave of emigration from Croatia. *ESPN Flash Report 2017/50*, European Commission.
- Štulec, I. – Vučković, V. – Baković, T.* [2014]: Impact of Croatian EU accession on its foreign trade and customs system. *Econviews: Review of Contemporary Entrepreneurship, Business, and Economic Issues*, 27. évf., 2. szám, 381–392. o.
- Töller, A. E.* [2010]: Measuring and Comparing the Europeanization of National Legislation: A Research Note. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 48., No. 2., 417–444. o.
- Tudjman, F.* [1997]: A Horvát Köztársaság elnökének felszólalása a Magyar Országgyűlésben. 261. ülésnap, 1997. április 21. Letölthető: <http://www.parlament.hu/naplo35/261/2610046.htm>
- Vachudova, M. A.* [2005]: *Europe Undivided: Democracy, Leverage, and Integration after Communism*. Oxford University Press.
- Vidačak, I. – Kotarski, K.* [2019]: Interest Groups in the Policy-Making Process in Croatia. In: *Zdravko Petak – Kristijan Kotarski* [eds.]: *Policy-Making at the European Periphery: The Case of Croatia*. Palgrave Macmillan.
- Vink, M.* [2002]: What is Europeanization? and Other Questions on a New Research Agenda. Paper for the Second YEN Research Meeting on Europeanisation, University of Bocconi, Milan, 22–23 November, 2002.
- Vujčić, B. – Marić, Z. – Dalić, M.* [2017]: Strategy for the adoption of the Euro in Croatia. Horvát Nemzeti Bank. Letölthető: https://euro.hnb.hr/documents/2070751/2104255/e-strategy-of-the-adoption-of-the-euro-in-Cro_prezentation.pdf/71e9c6bb-cd48-4d40-8b7f-d893a8d44946
- Vuković, V.* [2017]: The political economy of local government in Croatia: winning coalitions, corruption, and taxes. *Public Sector Economics*, Vol. 41., No 4., 387–420. o.
- World Bank [2000]: *Anticorruption in Transition. A Contribution to the Policy Debate*.
- World Bank [2017]: *Doing Business 2017, Croatia*.

ÚJ KÖNYVEK

A bizalomnak nincs protézise¹

Győrffy Dóra: *Trust and Crisis Management in the European Union. An Institutionalist Account of Success and Failure in Program Countries*

Palgrave, Macmillan, 2018, 244 oldal

Azt szokták mondani, hogy egy jó könyvnek alapvetően három szabálya van, viszont senki sem tudja, melyik az a három. Győrffy Dóra kötetéből talán megkísérthetjük beazonosítani ezt a hármat. Először is, a szerző kellő tudományos alázattal nyúl egy releváns kérdéskörhöz. Másodsor, bevallottan nem egy vákuumból jövő és minden előzmény nélküli kutatásra vállalkozik, hanem a bemutatott narratívák ütköztetésére építve egy finomhangolt és újszerű narratívára törekszik, úgy, hogy nyitva hagyja a lehetőséget annak későbbi továbbgondolása előtt. Harmadszor pedig mindent elkövet azért, hogy színvonalas és befogadható művet hozzon létre (világos és jól szerkesztett, a tárgyaltakhoz kapcsolódó bő irodalomjegyzékről és az eligazodást megkönnyítő indexelésről nem is beszélve). A következőkben nagyon vázlatosan bemutatjuk a kötet legfontosabbnak vélt mondanivalóit és teszünk pár szerény észrevételt.

A kötet központi kérdése az, hogyan tudták elkerülni a populizmust, és hogyan tudtak beleállni a válságkezelésbe azok az uniós tagországok, amelyek nemzetközi asszisztenciára kényszerültek. A kötet nyolc esettanulmányon keresztül igyekszik felfejteni, melyek voltak a döntő mozzanatok. Többek közt döntő jelentőségű a jogállamiság erősítése – ami nagyon röviden azt jelenti, hogy a fennálló törvények a jogalkotókat is kötik –, amikor a gazdasági kormányzásnak bizalmatlan környezetben

<https://doi.org/10.47630/KULG.2019.63.7-8.108>

¹ A recenzió a Bolyai János Kutatási ösztöndíj támogatásával készült.

kell navigálnia. A kötet egyik központi tézise, hogy az európai integráció fenntarthatósága és jövője jószerével azon is áll, hogy milyen a tagállami intézményi struktúra.

Az első fejezetben a szerző röviden és tömören ismerteti, mi végre született meg a könyv, milyen keretező ismeretekre van szükség központi gondolatmenetének későbbi nyomon követhetőségéhez. A kötet lényegében a válságkezelés kudarcairól és sikerességéről szól. A szerző álláspontja szerint gazdasági és politikai sikerről érdemes beszélni, viszont illő ezeket a kategóriákat mihamarabb definiálnunk. Gazdaságilag akkor sikeres a válságkezelés, ha az ország vissza tudott térni a piaci alapú finanszírozáshoz, gazdasági növekedése regenerálódik, a munkanélküliség és az államadósság mértéke csökkenő trendet követ, valamint a nemzetközi versenyképessége stabil, illetve javuló. Politikai értelemben pedig akkor tekinthető sikeresnek a válságkezelés, ha a hagyományos politikai elit dominanciája megmarad, és az elitellenes populista erők nem szökkennek szárba.

A szerző felvillantja a válságkezelés eltérő narratíváit is. A tárgyalás szakszerű és minden tudományos igényt kielégít (1.2 fejezet), mi mégis úgy hinnénk, hogy nincsenek éles határvonalak az egyes narratívák között, a komplex kölcsönhatások összefüggő rendszerének figyelembe vétele szolgáltatna pontosabb képet arról, hogy mi is történt. Igaz, a fundamentumok számítanak. E fundamentumok fontosságát hangsúlyozó narratíva valójában a *struktúra* elemzését takarja. A leértékelés lehetőségére építő narratíva már a *folymatok* világába kalauzol, és annak beisméréseként adódik, amiről már *Joseph Stiglitz* régen szólt: a láthatatlan kéz azért láthatatlan, mert nincs ott. Vagyis, a piac nem tökéletes, a közgazdaságtannak szakítania kellene az egyensúly létezését és automatikus regenerálódását posztuláló felfogásával, és határozottan el kellene mozdulnia a komplex kölcsönhatások elemzése felé (ami persze nem feltétlen eredményez egzakt és fekete-fehér szakpolitikai következtetéseket). A szerző kiemeli, hogy az intézményi minőség sem statikusan értelmezendő kategória – különösen a magyar eset fényében –, hanem dinamikus változásra kész dimenzió, amely kihat a válságkezelés sikerességében meghatározó szerepet játszó együttműködési képességre, ami a bizalom infrastruktúrájának állapotáról árulkodik.

A második fejezet az euróvíza válságának áttekintő bemutatása. A szerző áttekinti a válság kialakulásának legfőbb mozgatóit, bemutatja az uniós szintű válságkezelő lépéseket és intézményi modernizációkat. A fejezet tanulsága szerint az északi és déli tagországok között olyan fokú megosztottság jött létre, ami súlyosbító bizalmatlanságot, azon keresztül pedig nehezebb válságkezelési környezetet teremtett. Mindezzel messzemenőig egyet lehet érteni. A recenzensnek egyetlen

dolog kapcsán van hiányérzete: nincs kellően megvilágítva, hogy a 2008-as pénzügyi és reálgazdasági válság tulajdonképpen a modern kapitalizmus halál közeli élménye volt. Amely mögött pedig – szélesebb kontextust vizsgálva, amibe az Európai Unió, a Gazdasági és Monetáris Unió a saját strukturális problémahalmazával beágyazódott – olyan sokrétű és egymást is befolyásoló okok álltak, mint a szabályozási hiátusok, a mindent átható financializáció és egy a modern társadalmi-gazdasági jelenségektől elszakadt és ezért a hatékony és jó kormányzás számára csupán minimális iránymutatással szolgáló közgazdaságtudomány. Ezek az értelmezés szempontjából azért megfontolandók, mivel a pénzügyi szektor túlterjeszkedett a reálgazdaságon (túlzó hitelfogyasztás vált meghatározóvá, sajátosan nőttek a saját-részvény-visszavásárlások, csökkent a munkából származó, nőtt viszont a tőkéből származó jövedelemrész; a növekvő hitelezési gyakorlat ellenére sem láttunk érdemi reálgazdasági termelékenységi teljesítményeket, stb.), ezért számos probléma a háttérben egyre komolyabbá vált, lásd egyenlőtlenségek. Ez azért is lehetett reális perspektíva, mert a főáramú közgazdaságtudomány képtelennek bizonyult a gazdasági kormányzást megfelelően informálni arról, mi is folyik valójában a társadalmi-gazdasági komplex rendszerben. A szerző munkája azért is színvonalas, mert széles körű ismeretanyagot tár elénk, például a pénzügyi krízisekkel kapcsolatos eddigi tudásunkra való visszautalásokkal. Kiemeli, hogy a pénzügyi válságok mindig dinamikus folyamatok, ekként kell tehát rájuk tekinteni. A múlt válságainak mélyebb és mélyebb utólagos elemzésével mindig egy kicsit többet tudhatunk meg természetükről, legalábbis a hitelállomány növekedésének csúfos végeredményéről – ahogy ez a kötetből is kiderül.² A szerző maga is részletesen kitér a szabályozási kérdéskörre (29. oldal), amely kétségtelenül kódolta a problémákat. Az így kialakuló jelenségegyüttesek, mint a krónikussá váló egyenlőtlenségek viszont a kormányzásba és intézményekbe vetett bizalmi bázist csorbították, jelentősen korlátozván az új intézkedések bevezethetőségének és majdani sikerének a valószínűségét. Fontos lehet régi felismeréseinket átgondolni. Míg korábban például azt gondoltuk, hogy a gazdasági növekedés ára az egyenlőtlenség növekedése, ma már ezt a felfogást alaposan újra kell gondolni és belátni, hogy az egyenlőtlenség kordában tartása nélkül – ami a szerző által fókuszba állított bizalom erősíthetőségének kétségtelenül meg-

² A szerző maga is utal *Kindleberger* munkáira a pénzügyi válságok kapcsán, aki újabb és újabb munkáiban mindig egy kicsikét továbbment a válságok elemzésében, de végső tanulságra ő maga sem tudott jutni. *Jagdish Bhagwati* úgy viccelt *Kindleberger*rel (lásd *Collins*, 2008) – korábbi professzorával –, hogy egy nap majd talán vissza tud menni elemzésében egészen az édenkertig is, ahol volt ugyan Ádámnak és Évának konfliktusa, de az nem feltétlen volt pénzügyi természetű.

ágyaz – nincs fenntartható növekedés, nincs fenntartható gazdasági kormányzás a tagállamokban, így pedig nemigen lehet fenntartható a monetáris unió sem.

A szerző bemutatja, hogy az EU tarsolyában a válságot megelőzően nem volt lényegében semmilyen hathatós válságkezelő mechanizmus, ezért is eszkalálódhatt tovább a görög krízis, ahol is a drágán szerzett átmeneti öröm üröm formájában élt tovább. A szerző kifejtéséből következik, hogy a válságot megelőzően hiányos intézményi építkezés zajlott, így például az Európai Monetáris Alap, a megfelelő szabad kapacitással bíró közös költségvetés hiányában a válsággal küszködőket nem tudták megtámogatni. Ez kétségtől igaz, noha fölvethető az a kérdés is, hogy ha lettek volna ilyen mechanizmusok és eszközök a vészhelyzet kezelésére, vajon nem lett volna-e kódolva nagyobb erkölcsi kockázat a rendszerben (*no bailout* teljes hiteltelenítése), ilyesformán az nemcsak a még nagyobb fiskális alkoholizmusra való hajlamra erősített volna-e rá? (S persze tudjuk, hogy a maastrichti szerződés megítélése sem egyértelmű, hisz nem mentes az inkonzisztenciától.)

Győrffy Dóra monográfiája nem esik bele a válságkezelésről szóló legtöbb kötet hibájába, hogy azok túlírtakká, túlzottan kacifántossá és komplikáltan szerkesztetté váltak. Ő nagyon jól fókuszáltan fejt ki gondolatmenetét, ráadásul egy nagyon lényeges aspektusra is kitér, tudván, nemcsak azt kell nézni, hogy a gazdaságpolitika mit tesz, hanem azt is, hogy mit nem tesz. Ennek során ad betekintést a 2.3 alfejezetben a következőkbe: az eurózóna elhagyásának lehetősége; eurókötvények bevezetése; valamint a transzferunió megalkotása. A szerző aláhúzza, hogy volta-képp a gazdasági kormányzás depolitizálódó jellege erősödik, ami meglátása szerint előrevivő jelenség (a szakértő bürokraták tudományos igényű munkájára építő kormányzás preferálása a demokratikusan megválasztott hivatalnokokra támaszkodás helyett). A recenzens itt csak zárójelben jegyzi meg azt a sokak által irrelevánsnak tekintett mozzanatot, amely szerint egyre több jel utal arra, hogy mára megreccsent a közvéleménynek és a politikusoknak az a hozzáállása, hogy meghallgassák a szakértőket, és döntéseik meghozatalakor az ő tanácsaikra építkezzenek. Ha úgy tetszik, mára mintha vége szakadt volna a „hallgatás korának”,³ egyebek mellett azért, mert a valóságtól eltávolodó közgazdaság-tudományt művelő szakértők szakértelmével

³ Csak meg kell nézni a *Joseph Stiglitz*, *Martine Durand* és *Jean-Paul Fitoussi* nevével fémjelzett átfogó kutatási program eredményeit (*Stiglitz et al. 2018a,b*), amelyekből többek közt kiderül az is, hogy ha azt akarja a kormányzás, hogy bízzanak benne, akkor a dolgok állásáról és a ténykedések hatásosságáról legalább olyan jó bizonyítékokat kell szolgáltatnia, mint amilyet a polgárok a saját szemükkel megtapasztalnak. Tegyük hozzá: korunk komplex kihívásai tükrében ez az egyik legnagyobb feladat, ami a kormányzatok vállalt nyomja.

sem lehetett a komplex társadalmi-gazdasági és környezeti kihívásokat igazán életképesen megoldani.

A harmadik fejezet már a bizalom és a válságkezelés nexusára fókuszál. Az olvasó előtt világossá válik, miért is lehet a bizalmatlan légkör logikus következménye a megszorítási spirál (3.8 alfejezet). A 4. fejezetben a már vázolt elméleti keretben modellértékkel bíró – és nemzetközi segítségre szoruló – Írország és Görögország esetét mutatja be a szerző. Az előbbi a jó kormányzással és külső orientációval rendelkező ország típusát, míg utóbbi a gyenge kormányzati minőséggel és befelé történő orientációval jellemezhető országot testesíti meg. A bizalom eredményezte siker (Írország) és a bizalmatlanság kiváltotta ördögi recessziós spirál (Görögország) tárul fel az olvasó előtt. Györffy fejtegetése a recenzens meglátása szerint aprólékosabb és meggyőzőbb, mint a kötetben egyébként többször citált és hasonlóan érvelő, Írország legrégebbi egyetemén tevékenykedő *Patrick Honohan* munkáiból kitetszik.⁴

Az ötödik fejezet három mediterrán tagország – Ciprus, Spanyolország és Portugália – esetére koncentrálna, a görög eset egyfajta ellenpólusát alkotva. A vizsgált országokban az elit megkezdte a konszolidációt, majd elbukott, mindazonáltal a populista mozgalmaknak nem sikerült felülkerekedniük a hagyományos pártokon. A mentőcsomagokat követően azonban náluk is fölbukkant a reformbulímia. Ez a recenzens számára azt a felismerést húzza alá, hogy az európai monetáris rendszerre sok tagállam soha nem célként tekintett, hanem eszközként ahhoz, hogy hazai érdekeiket szolgálhassák.

A hatodik fejezet a válság által először sújtott nem euró-zóna-tagországokkal (Magyarországgal, Lettországgal és Romániával) foglalkozik. A szerző érvelése szerint ezek az országok a mediterrán térséggel mutattak rokonságot abban a tekintetben, hogy náluk is alacsony bizalmi környezettel és gyenge intézményekkel találkozhattunk: a lett példa a legnagyobb mértékben Írországhoz hasonlatos, a román eset a mediterrán térséggel mutat rokonságot, míg a magyar út külön modell, amely részben hasonlatos a görög példával, de annyiban más, hogy a populista fordulatot követően is képes volt finanszírozhatóságát helyreállítani és megőrizni. Ennek kapcsán talán annyi kiegészítést teszünk, hogy a magyar útból felfejthető egyik rendkívül fontos tanulság az, hogy a tőkebefektetők az államhatalom stabilitását többre tartják a demokrácia minőségénél.

⁴ Az idézett professzor legújabb kötetében (*Honohan, 2019*) sem olyan meggyőző az érvelés – különösen arra nézvést, hogy vajh miért is tudtak az írek különösebb ellenállás nélkül megszorítani –, mint amilyennel Györffy Dóra jelen művében (pl.: 98–104. oldal) találkozhat az olvasó.

A hetedik fejezet a válságkezelés és a fellángoló populizmus viszonyát veszi górcső alá. A kötetben felvonultatott és elemzett esetekre építve kirajzolódik, hogy a jog uralmának magát alávétő, a fékek és ellensúlyok rendszerét tisztelő, azaz önkorlátozó (*neoliberális*) kormányzás volt inkább predestinálva sikeresebb válságkezelésre mind gazdasági, mind politikai (nem győztek populista erők) értelemben. Azaz, minden ellenkező híreszteléssel és politikai szólammal szemben a komoly válságkezelés és a fellángoló populizmus közt nincs lineáris és egyértelmű kapcsolat.

A kötet záró fejezete a jövőbe tekint, azt a kérdést vizsgálja, hogy az EU vajon miképp tudná elősegíteni a tagállami intézmények erősödését a jövőben. A szerző szerint a hiteles és erősebb nemzeti intézmények, valamint a kormányzatba és az államba vetett társadalmi bizalom magasabb szintje mindenképp szükséges – ehhez a jó kormányzás belső és külső ösztönzőin kell dolgozni (8.3 alfejezet) – a fenntartható és mélyebb integráció eléréséhez, vagyis ahhoz, hogy a szolidaritás és erkölcsi kockázat kapcsán felmerülő aggodalmak kezelhető mértékűek lehessenek.

Zárásként csupán két megjegyzéssel élünk. Az *első* tulajdonképpen az egész kötetten végigvonuló narratíva implicit kérdésével kapcsolatos: vajon miképp lehetne olyan irányú fejlesztéseket megtenni, hogy egy jövőbeni krízis (például az eurózónában) elkerülhetővé váljon. Ezzel kapcsolatban mondanivalónk lényege az, hogy ezek a válságok nemcsak előrejelezhetetlenek, egyszersmind szükségszerűek és szükségesek is az európai integráció fejlődőképességének erősítése céljából. Ami az előrejelezhetetlenséget illeti, 2009 augusztusában a főáramú közgazdászok nagy összejövetelét San Franciscóban rendezték, az Amerikai Közgazdasági Társaság éves gyűlésén szinte senki sem volt hajlandó elismerni, hogy az elmúlt száz év második legnagyobb válsága meglepetésként érte. Valójában a világ olyan komplex (nemlineáris pozitív és negatív visszacsatolások, tovagyrúzó hatások, kumulatív okság, a mérések eseményteremtő ereje stb.),⁵ hogy bárhogyan modellezünk is, nem leszünk képesek ilyen válságokat előre jelezni, mert annak a természete mindig más/új lesz. Nem tudunk előre jelezni olyasmit, ami nincs benne a modelljeinkben. A válságok *egyszersmind nélkülözhetetlenek* annak a természetesebb dinamikának, amely az integrációt adja, vagyis a válságok – egyébként irreális – kiiktatásával az integrációt megszabadítanánk a tanulás és fejlődés hajtóerejétől, szükségszerűségétől, és az vélhetően egy még szuperkritikusabb állapot felé navigálná magát. Ha úgy tetszik, az európai integráció olyan egyedű, mint a kék vagy vörös Mauritius, vagy a Kohinoor gyémánt; azoknál azonban lényegesen értékesebb. Ahogy az Európai Parlament első

⁵ Erről lásd Kovács [2019].

női elnök asszonya, a koncentrációs táborokat túlélte *Simone Veil* hangsúlyozta annak idején: a (háborús) konfliktusoktól mentes egyesített Európa lehet a legfőbb érték, amit európaiként valaha is létrehozhatunk.

A *második* megjegyzésünk a bemutatott kötetben explicite ugyan nem szereplő, a sorok közül viszont kirajzolódó, látszólag közhelyeszerű, de mégis meghatározó fontosságú mozzanatra vonatkozik. Ez pedig az, hogy a kormányzás nem sétagalopp: nagyon nehéz a *jót* cselekedni, pláne *azt jól és gazdaságosan* tenni, ugyanakkor nemcsak a végeredmény igazságossága és társadalmi emészthetősége felett kell örködni, hanem törekedni kell arra is, hogy az egész folyamat ebben a szellemben kerüljön levezénylésre. Csakis az ilyen szellemiségű kormányzástól remélhető kisebb kár a bizalmon akkor, amikor a folyamatok dinamikus és komplex konfigurációjának átláthatatlansága okán az eredmények nem a tervezett módon és szándékok szerint alakulnak. *Győrffy Dóra* monográfiája többek között azt igazolja, hogy a *bizalomnak nincs protézise*, meglétéért és erősítéséért mind a tagállami, mind a szupranacionális szintű kormányzásnak sokat – de nem határtalanul sokat – kell tennie.

Kovács Olivér

Hivatkozások

- Collins, M.* [2008]: The Downside Was Not Worked Out: Economist Jagdish Bhagwati's Thoughts on the Current Financial Crisis. *Callaloo*, 31. évf., 1028–1032. o. DOI: 10.1353/cal.0.0268
- Honohan, P.* [2019]: Currency, Credit and Crisis: Central Banking in Ireland and Europe. *Studies in Macroeconomic History*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Kovács Olivér* [2019]: Grounding Complexity Economics in Framing Modern Governance. *Acta Oeconomica*, megjelenés alatt.
- Stiglitz, J. – Fitoussi, J. – Durand, M.* [2018a]: Beyond GDP: Measuring What Counts for Economic and Social Performance. OECD Publishing, Párizs. Letölthető: <https://doi.org/10.1787/9789264307292-en> Letöltve: 2019.07.31
- Stiglitz, J. – Fitoussi, J. – Durand, M.* [2018b]: For Good Measure: Advancing Research on Well-being Metrics Beyond GDP. OECD Publishing, Párizs. Letölthető: <https://doi.org/10.1787/9789264307278-en> Letöltve: 2019.07.3

Kovács Olivér, közgazdász PhD, a Nemzeti Közszerzői Egyetem Közgazdaságtani és Nemzetközi Gazdaságtani Intézete és az ICEG European Center tudományos főmunkatársa. E-mail: Kovacs.Oliver.Istvan@uni-nke.hu

Abstracts of the Articles

Six Essays About One Subject

Monetary policy after one decade of the financial crisis and the big recession

We have asked some of the main actors and outstanding analysts of the monetary policy to answer our query (including the staff of the Hungarian National Bank):

How has the 2008 crisis changed the monetary policy? Are there chances to return to the traditional instruments of it? Will the new unconventional instruments remain exceptional or will they belong to the set of ordinary roles permanently? When and how would or could central banks withdraw them – if at all? Does it make any sense to keep inflation targeting in the future? Could the monetary policy really work on longer period of time with negative interest rates? How? Since the beginning of the financial market turmoil the central banks have increased their balance sheets. Should they normalize it? Taken the negative interest rates and the huge balance sheets what instruments could or should central banks implement, if a new crisis steps in? What is the analyst's opinion on the crisis management of the Hungarian National Bank? How did the Hungarian National Bank assess its own activity, the implementation of unconventional instruments, when and how could it return to business as usual?

Artificial intelligence and technology-driven productivity growth

ANDREA SZALAVETZ

Although the 2010s saw a great number of radical innovations emerging and diffusing in advanced economies, productivity failed to accelerate. One of them is artificial intelligence, a general purpose technology, considered by many to become the basic technology of the coming new techno-economic paradigm. The paper analyses why the expectations of an artificial intelligence induced spectacular productivity growth have so far failed to materialize in advanced economies.

Five years in the Club: Croatia's first half decade in the European Union

FRUZSINA SIGÉR

Croatia joined the European Union on the 1 July 2013 after a long and meandering road. The preparation for the negotiations had been long and the negotiation process itself also went slowly. Croatia was hit by the crisis severely, and the accession process went parallel with an acute crisis management. The question arises whether the two processes had strengthened or rather hampered each other. After half a decade, what impact of the membership can be identified in Croatia? The entrance conditions were replaced by a new set of internal rules. What has changed in Croatia's Europeanization pattern when it turned from internal to external?

This paper concludes that the EU continues to be an important anchor for Croatia. The EU is an opportunity that can support to overcome the inertia of the clientelistic economy offering an anchor for economic restructuring and catching up, among others in the form of Eurozone and the Schengen zone accession. At the same time, it is important to see that the EU membership is not a guarantee for them.

Jogi melléklet

Külgazdaság, LXIII. évf., 2019. július–augusztus (65–86. o.)

Az UNCITRAL nemzetközi kereskedelmi jogi nyelvezete

MILASSIN LÁSZLÓ

Az 1966-ban alapított UNCITRAL (ENSZ Nemzetközi Kereskedelmi Jogi Bizottsága) a nemzetközi kereskedelmi jog modernizációjának, valamint az e területen megjelenő harmonizációs és jogegységesítési törekvéseknek prominens nemzetközi fóruma. Hatása a nemzetközi kereskedelmi normák – egyezmények és egyéb források – előkészítésén és megalkotásán túlmutat, ugyanis az elmúlt évtizedekben az UNCITRAL tevékenysége a nemzetközi kereskedelmi jog egységes nyelvezetének kialakításához is hozzájárult. Az UNCITRAL voltaképpen egy önálló jogi szaknyelvi rendszert, egy metanyelvet alapozott meg, amely egy soknyelvű jogi környezetben nélkülözhetetlen ahhoz, hogy az egyes jogintézmények, jogi rendelkezések teljesen azonos tartalommal, adekvát módon kerüljenek átültetésre az UNCITRAL jogi eszközeit alkalmazó államok nemzeti nyelveire. Az alábbi tanulmány az UNCITRAL metanyelvét vizsgálja, bemutatja alapsajátosságait, fordítási módszertanát és terminológiai hátterét.

Journal of Economic Literature (JEL) kód: F13 International Trade Organizations; K33 International Law; Z13 Language.

<https://doi.org/10.47630/KULG.2019.63.7-8.65>

Milassin László, PhD, habilitált docens, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Nemzetközi és Európai Jogi Tanszék. E-mail: milassin@sze.hu.

I. Bevezetés

Az ENSZ Nemzetközi Kereskedelmi Jogi Bizottsága (UNCITRAL)¹ által az elmúlt több mint öt évtized alatt kidolgozott jogi eszközök hatása a nemzetközi kereskedelmi jogharmonizációra és jogegységesítésre elvitathatatlan, azonban e jogalkotási folyamat mellett egy jóval mélyebb, a nemzetközi kereskedelmi jog szaknyelvi alapjait érintő folyamatnak is szemtanúi lehetünk. Az UNCITRAL tevékenysége ugyanis egy önálló metanyelv létrejöttét eredményezte, amely hozzájárul ahhoz, hogy egy eleve soknyelvű jogi környezetben a lehető legpontosabban és a legszabatosabban – azonos jelentéstartalommal – közvetítse a kidolgozott jogi instrumentumok normáit a különböző nyelvi változatokban.

Az UNCITRAL metanyelv² megjelenését tekintve egyrészt az írott szövegek (jogi normák, értelmezések, jegyzőkönyvezett álláspontok stb.), másrészt a tárgyalások során használt, beszélt nyelvezet formájában érhető tetten. Természetesen mind a két forma hatással van egymásra és fontos szerepet töltenek be a nemzetközi kereskedelmi jog harmonizációja és egységesítése terén, valamint hatással vannak a nemzeti jogi kultúrákra. A többféle nemzeti jog nyelvezetének megértése külön funkcionális kutatást igényel, egyrészt a jogi tartalom szempontjából, másrészt a nyelvi szempontokra tekintettel.³ Különösképpen nem kell hangsúlyozni, hogy milyen fontos szerepet játszik az ilyen jellegű vizsgálódás a nemzetközi kereskedelmi jog modernizációja, harmonizációja és jogegységesítése szempontjából. A jogi nyelvezet tulajdonképpen szakmai zsargon minden nemzeti jogrendszerben. Ez mindenképpen komoly kihívást jelent az olyan nemzetközi szervezetnek, amelynek egy globálisan elfogadott, több nyelven is megjelenő normaszöveget kell szaknyelvi keretekbe foglalnia úgy, hogy ez érthető legyen univerzálisan is. Az UNCITRAL azt a pragmatikus álláspontot követi, hogy az adott nemzetközi kereskedelmi jogi norma szövegét szó szerint kell értelmezni. Azaz a szövegek kialakításánál törekedni kell az egyértelmű és világos jelentésű szövegalkotásra.

Az adott normaszöveg értelmezése nem csupán egy elméleti elemzést jelent, hanem sok esetben nyelvészeti megfontolásokat is. Elkerülhetetlenül felmerül a kérdés, hogy az UNCITRAL keretében folyó jogszabály-előkészítő munka során melyik

¹ United Nations Commission on International Trade Law. Átfogó jelleggel lásd: *Milassin* [2015, 2016, 2017].

² A metanyelv alatt értjük tehát az UNCITRAL gyakorlatában kikristályosodott, elkülönült jogi szaknyelvi rendszert.

³ *Wagner* [2002], 9. o. A jogegységesítéssel összefüggő nyelvi, illetve jogértelmezési problémákhoz a hazai irodalomból lásd: *Somssich* [2016].

nyelvet, illetve nyelveket választják a szövegezéshez, azaz a nemzetközi kereskedelem szempontjából melyik nyelv a legalkalmasabb a szövegezéshez.

A különböző jogrendszerek nyelvekhez is kapcsolódnak. Például a kontinentális jogrendszerek különböző nyelveken jelennek meg, míg a *common law* angol nyelven, noha több állam joga. Az UNCITRAL tehát többféle jogi nyelvi kultúrát vesz figyelembe a normaszövegek kialakításakor. Ugyanakkor az UNCITRAL fontos feladata, hogy egy jól értelmezhető és érthető nemzetközi jogi szaknyelvet teremtsen meg, amely kellően rugalmas ahhoz, hogy magába fogadja a különböző nemzeti jogi kultúrákat. Ugyanis azt a nyelvezetet, amelyen a jogi tartalom megjelenik, amelyre azt lefordítják, meglehetősen nehéz formalizálni, hiszen az erősen függ egy adott kultúrától, az adott jogrendszer történelmétől, evolúciójától.⁴ Az UNCITRAL által alkalmazott módszerek megismeréséhez szükséges megvizsgálni, miképpen teremtette meg, illetve teremt meg ma is a szervezet egy eredeti UNCITRAL szaknyelv, metanyelv alapjait, illetve az ezen a téren létező ún. korrekciós mechanizmusokat.⁵

II. Az UNCITRAL által intézményesített jogi nyelvezet alapsajátosságai

2.1. Az UNCITRAL metanyelve mint jogi szaknyelv

Az UNCITRAL egyik fő törekvése, hogy az oltalma alatt kimunkált jogi normák nyelvezete kellő módon átfogó jellegű és elfogadható legyen a tagállamok törvényhozói és a gyakorlati jogászok számára világszerte. A *Lex mercatoria* lényegében a soknyelvűsége alapul, így az UNCITRAL alapvetően egy olyan pragmatikus módszert alkalmaz, amely a nemzetközi kereskedelem képviselőinek elvárásait szolgálja. Ebben az ENSZ-szervezetben a nemzetközi közösség résztvevői ezzel a módszerrel egyfajta szaknyelvet alakítottak ki, amit együttműködéssel és a közös elgondolások elfogadásával értek el.

A külkereskedelemben a közös jogi nyelvezet használata szükséges a zavartalan kapcsolatok megteremtésére, de azt is látni kell, hogy a jogrendszerek különbözőségei mindig jelen lesznek. A cél éppen az volt és ma is az, hogy kialakuljon egy univerzális jogi nyelv, ami alkalmas, hogy szektorálisan összegezze a nemzeti jogok nemzetközi kapcsolatokra vonatkozó jogi normáinak szöveghasználatát. Másképpen

⁴ *Atias* [2002], 139. o.

⁵ *Vieillard* [2013], 255. o.

megközelítve: a nemzeti jogrendszerek nyelvezete felett álló nyelv kialakításáról van szó, vagyis egy ún. metanyelvről.

Az UNCTAD jogi instrumentumok nyelvezetének vizsgálatakor látnunk kell, hogy ezek egy része, jelesül a mintatörvények (*model laws*), jogi iránymutatások nem kötelező normákat tartalmaznak, csupán ajánlják ezeket a jogszabályalkotóknak és más szakembereknek. Viszont a konvenciók, az egyezmények az aláíró államokat már teljes mértékben kötelezik, tehát ezeket az államok beépítik a hazai jogukba. Valójában az egységesített jogot tartalmazó konvenciók nyelvezete egyfajta metanyelv, hiszen az UNCITRAL munkája keretében kerültek megvitatásra, majd megszerkesztésre, következésképpen visszatükrözik a jogalkotók, vagyis a kidolgozásban részt vevő államok, a nemzetközi szervezet akaratát, szándékait. Ilyenformán egy univerzális metanyelvvél van dolgunk, amely a nemzetközi kereskedelmi jog szakzsargonját, metódusait és szöveghasználatát tartalmazza. Az imént említett mintatörvények és jogalkotási iránymutatások nyelvezetükben is viselik tartalmi jellegzetességüket, azaz „puhább”, nem imperatív szögezéssel élnek, ellentétben a konvenciók „keményebb” – kötelező – előírásaival.

A metanyelv kritériumait vizsgálva két egymásra épülő elemet különíthetünk el: egyrészt a jogi eszközök nyelvezetének koordinációját, másrészt annak a tagállamok általi elfogadottságát.

2.2. A nyelvek koordinációja

Mindenekelőtt azokat a forrásokat kell számba vennünk, amelyekből az UNCITRAL szövegező munkája táplálkozik: a nemzetközi kereskedelmi joggal kapcsolatos nemzeti szabályok, a *Lex mercatoria*, nemzetközi egyezmények, szokásjog, szokványok és a jog általános elvei. Új fogalmakat is bevezethetnek a dokumentumok szövegeibe, főleg akkor, ha ezek jobbítják azokat, vagy éppen a felek közötti kompromisszumos megoldásokat segítik elő. Az említett források és a szakértők tárgyalásos együttműködése új megoldásokat hozhat létre a nemzetközi kereskedelem jogharmonizációja, jogegységesítése és modernizációja terén.

Az UNCITRAL, amikor egy úgymond eredeti jogi nyelvezetet alakít ki, alapvetően nem arra törekszik, hogy az alkalmazandó jogot meghatározza, hanem egy olyan nyelvezetre, amely a kompromisszumos úton megalkotott jogi normák lényegi kérdéseit érinti. Tehát nem egyfajta nemzetközi kollíziós jogi megoldás keresése, kutatása a célja. Az sem, hogy kiválassza az adott jogterület szempontjából legfejlettebb nemzeti jogot és azt tegye a nemzetközi kereskedelmi jog számára irányadóvá.

Ezzel kárba veszne egy sor más nemzeti jogban fellelhető tapasztalat, érték. Éppen ezért az UNCITRAL titkárságára hárul a szövegszerkesztő munkát előmozdító tanulmányok, kutatások megszervezése. Ez utóbbiakkal veszi ugyanis kezdetét a nemzetközi kereskedelmi jog egy adott területét felölelő jogalkotás. Mindez a szakértői csoportok, munkacsoportok és végül a Bizottság ülésein kerül megvitatásra. Az így kidolgozott UNCITRAL metanyelven megjelenő jogi tartalmú szövegek alkalmazhatóságának éppen az az előfeltétele, hogy alaposan előkészített tárgyalásokon, szakértői tapasztalatokon alapuljon, valamint tartalmazza a legfontosabb fogalmakat és átfogó szabályokat.

2.3. A szaknyelv elfogadottsága

A szaknyelvezet elfogadottsága, bár első hallásra nem tűnik lényeges szempontnak, mégis meghatározó szerepet játszhat konkrét jogi normaszövegek kimunkálásánál. Az UNCITRAL az Egyesült Nemzetek Szervezetének bizottsága, amelyben mintegy hatvan állam, illetve más, megfigyelői státussal rendelkező nemzetközi szervezet működik közre a jogszabályalkotásban. Mégis, az adott normaszöveg megalkotása folyamatában, az első megvitatásra bocsátott tervezet megfogalmazásában szakértők szűkebb köre vesz részt. Ha ebbe a szűkebb körbe például jobbra az Egyesült Államok jogászhai vagy szervezetei tartoznak, akkor a tervezet magán fogja viselni az angolszász jog jegyeit. Ez a probléma nem ismeretlen a nemzetközi szervezetek működésében. A GATT az 1947-ben történt létrehozásakor az angolszász pragmatikus gondolkodás jegyeit viselte magán, hiszen az egyezmény létrehozásának a kezdeményezői is nagyrészt ezen országcsoportból kerültek ki. Nem titkoltan tartják ma is a WTO egyik meghatározó jellegzetességének a *common law* országok jogi kultúráját, amelyet mind az írott anyagok szöveghasználatában, mind nemzetközi tárgyalások vezetésében alkalmaznak.

Az UNCITRAL eredeti felhatalmazása szerint a nemzetközi tárgyalásoknak egyenlő részvétel elve alapján kell megvalósulniuk. Ez az írásos dokumentumokban úgy jelenik meg, hogy ugyan az álláspontoknak tükröződniük kell példának okáért a jegyzőkönyvekben, de az ezeket képviselő feleket, államokat vagy nemzetközi szervezeteket, szakértőket nem tüntetik fel név szerint. Az adott szövegből világosan kiolvasható a titkárság álláspontja is. A küldöttségek véleményét tehát az írott anyag nem idézi, de abból semlegesesen az álláspontok jól kivehetők. Az alábbi szöfordulatokkal kerülnek bejegyzésre az állásfoglalások: „bizonyos államok”, „megjegyzés hangzott el”, „kifejtették”, „kihangsúlyozták”, „javasolták megvizsgálni” stb. A Bi-

zottság álláspontját következő szófordulatokkal fejezik ki: „megjegyezte”, „felhívta a figyelmet”, „köszönetet mondott” stb. Egy olyan nemzetközileg elfogadott jogi nyelvezet megteremtése, amely alkalmas a nemzetközi kereskedelmi jog harmonizációjára és egységesítésére, nem választható el az ezt hordozó nyelvektől. A Lex mercatoria magától értetődően a többnyelvűségeen nyugszik. Sőt, tulajdonképpen az összes, a nemzetközi kereskedelmi ügyletek kapcsán ismert nyelvet használták és használják ma is.⁶ A soknyelvűség azért is indokolt, mert itt nem arról van csak szó, hogy a nyelv információkat közvetít, hanem pontosan körülírt magatartási szabályokról, ahol szinte minden szó jogokat és kötelezettségeket rögzít, azaz jogi normákat, amelyeket bajos kiszakítani az adott nyelv környezetéből. Így sok esetben a lefordításuk sem egyszerű, hiszen a pontos nyelvi átültetéshez szaknyelvi magyarázatok is szükségesek lehetnek a pontos megértés vagy értelmezés érdekében.

Kiemelendő, hogy az UNCITRAL honlapján az ENSZ mind a hat hivatalos nyelvén rendszeresen elérhetők a szervezet okmányai, írott anyaga. Ebben a vonatkozásban az UNCITRAL működése kiemelkedő és kiemelendő, hiszen más ENSZ szakosított szerveknél nem ez a helyzet.⁷ Emellett érdekességként említendő, hogy az ENSZ, így az UNCITRAL is, a hivatalos nyelvek megválasztásakor az ún. klasszikus világnyelveket jelölte meg és nem az adott nyelven belül használt „dialektusokat”. Így az angol nyelv a hivatalos nyelv és nem annak USA-beli, brit, ausztrál vagy dél-afrikai változata. A francia nyelv esetében is az ún. „*Langue de la France*” az irányadó nyelv és nem a kanadai, belga vagy svájci változata. Az arab nyelv esetében is hasonló a helyzet, hiszen a klasszikus arab nyelvet és nem annak egyiptomi, tunéziai stb. változatait használják, míg a kínai hivatalos nyelv a mandarin, és nem a kantoni nyelvjárás alapján fordítják le a szövegeket. Ez a megközelítés érvényesül a spanyol és az orosz nyelv esetében is.⁸ E kérdés azért is kényes, mivel az egyes nyelvi változatok mögött nem is annyira a kollokvialis, hétköznapi nyelvben megmutatkozó sajátosságok, hagyományok, nyelvszokások bírnak jelentőséggel, hanem a különböző jogi szaknyelvek, amelyek adott esetben egymástól eltérő nemzeti jogrendszereket fednek le. Például India nemzeti joga angol nyelven jelenik meg, de nem esik egybe teljesen a brit jogintézményekkel, a brit írott jogi instrumentumokkal.

⁶ Gaillard [1995], 5–30. o.

⁷ Például az UNIDROIT esetében csak angolul és franciául érhető el az anyagok. Hasonló a helyzet a viszonylag nagy tagállami létszámmal rendelkező UNCTAD esetében is, de a WTO is csak három nyelven (angol, francia, spanyol) teszi közzé információit.

⁸ Bazinas [2012], 413–423. o., Vieillard [2013], 263. o.

III. Többnyelvűség és a fordítások hatása a jogi norma szövegtartalmára

3.1. A hivatalos nyelvek egyenlősége

A hivatalos nyelveken megszerkesztett iratokkal kapcsolatos nehézségek jelentős része azok ekvivalenciájának biztosításával kapcsolatosan merül fel a hat szöveg között. Sok esetben az egyes jogintézmények nem voltak csereszabatosak a különböző nyelveken megjelenő szövegekben. Így persze különösen nehéz volt annak megteremtése, hogy a nemzetközi kereskedelmi jogi normák minden nyelven ugyanazt a jogi tartalmat tükrözzék vissza. Itt nem csak arról van szó, hogy jogalkotó munka eredményeként megjelenő szöveg legyen ugyanolyan tartalmú a különböző nyelvi környezetben, hanem a tárgyalásokon a szinkrontolmácsoknak is törekedniük kell erre, valamint ennek az egyenlőségnek a munkacsoport írásos anyagában is meg kell jelennie, tehát az írott szövegjavaslatban, előkészítő tanulmányokban, a titkárság által készített anyagokban és jegyzőkönyvekben. A véglegesített szöveg természetesen letisztultabb, mint a gyakorlatban a fordítók és a szimultán tolmácsok által közvetített nyelv. Ám ez az a közeg, amelyben a nemzetközi szervezet működik és ettől teljesen nem tudják a résztvevők elvonatkoztatni magukat. Gyakran megfigyelhető a tárgyalásokon, hogy azok a delegátusok, amelyek nem eredetiben hallgatják az ülésen a felszólalásokat, sokszor rákérdeneznek újra az adott témára, vagy láthatóan mást értenek az elhangzottak alatt, mint amit a felszólaló közölni szeretett volna. Ugyanakkor az UNCITRAL fő célkitűzése, hogy lépésről lépésre tisztázza a jogrendszerek különbözőségei miatt felmerülő nyelvi nehézségeket. Ezt követően fokról fokra kell kiérlelni azt a szöveganyagot, amely biztosítja egy olyan UNCITRAL szaknyelv kialakítását, amely optimálisan alkalmazható a nemzetközi kereskedelmi jogviszonyokban. Végül ez a nyelvezet lesz megfelelő arra, hogy megfelelően közvetítse a jogi norma tartalmát.

A fentiek kapcsán felvetődik a kérdés, hogy milyen kihívást jelent az UNCITRAL jogalkotásában a különböző nyelvekre történő fordítás, illetve milyen nehézségek merülhetnek fel ennek kapcsán. Milyen eszközöket lehet alkalmazni a nyelvi problémák áthidalására anélkül, hogy a jogi nyelvezet szándékolt tartalmát jelentősen eltorzítanánk, megváltoztatnánk?

3.2. Többnyelvűség és a jogi norma megszövegezése

Maga az UNCITRAL fordítási mechanizmusa egy összetett folyamat, de ez a garanciája annak, hogy minőségi normaszövegek lássanak napvilágot. A szövegtervezet kialakítása előtt háttéranyagot gyűjt a titkárság e feladattal megbízott szakértője. Itt azokról a publikációkról van szó, amelyeket már lefordítottak az ENSZ valamelyik hivatalos nyelvére, illetve nyelveire. Ezeket a forrásokat csoportosítják, és elhelyezik az ENSZ hivatalos, többnyelvű terminológiai adatbázisában, az UNITERM-ben.⁹ Ezeken kívül további belső anyagok is tartalmazhatnak a terminológia szempontjából lényeges jogi kifejezéseket egy adott nyelven, majd ezekhez a szavakhoz fogalommeghatározásokat kapcsolnak, valamint ellátják a kifejezés többi nyelvnek megfelelő fordításával. Ezt követően az összegyűjtött nyelvi anyagot átfogóan elemzik. Már ebben az előkészítő szakaszban is törekednek arra, hogy felvegyék a kapcsolatot az adott jogi szöveg kialakításában leginkább érdekelt és kompetens szakemberekkel, szervezetekkel. A fordítók feladata ezt követően, hogy az adott szöveget szigorúan az eredeti szöveg szelleme szerint lefordítsák, hűen visszaadva ennek stílusát és szókincsét. Lényeges szempont a fordításoknál az is, mint már említettük, hogy ne egy állam jogrendszerének a nyelve legyen a fordítás alapja, hanem egy olyan nyelvezet, amely aztán globálisan megérthető és értelmezhető lehet. Ezt követően a lefordított szöveget egy lektor újra ellenőrzi jogi szakmai szempontból, majd végül a mondattani és a különböző nyelvek közötti koherencia ellenőrzésére kerül sor. Az esetleges nyelvi nehézségek elkerülése érdekében az ENSZ fordítói szorosán együttműködnek az UNCITRAL titkárságával, sőt a tagállamok New Yorkba és Bécsbe akkreditált képviselőivel is. A munkacsoportokban és a Bizottságban folyó tárgyalásokon a titkárság naponta elkészíti az adott ülés jegyzőkönyvének szövegét és mellékleteit, amelyeknek a fordítását még aznap el kell készíteni, illetve további hivatalos nyelvekre fordításhoz kész szövegeket kell előkészíteni. Az így összeállt anyagot a delegációk átnézhetik és a kormányaikkal egyeztetethetik. Az ülés utolsó napján történik a jegyzőkönyv véglegesítése, ahol alkalom nyílik észrevételek, javaslatok, kiegészítések, javítások megtételére. Az észrevételek jelentős része inkább tartalmi jellegű, de előfordul többször olyan eset is, ahol az adott ország vagy szervezet képviselője a fordítással kapcsolatosan tesz észrevételt.¹⁰

⁹ The United Nations Terminology Database (ENSZ Terminológiai Adatbázis). Letölthető: <https://unterm.un.org>.

¹⁰ Vieillard [2013], 266. o.

Lényeges, hogy a jogi norma előkészítése és megszövegezése a fordításokhoz alapul szolgáló nyelven világos, szabatos formában történjen, mert csak ez biztosíthat megfelelő alapot a fordítóknak a többi hivatalos nyelvre történő átültetéshez. Nyilvánvaló, hogy a zavaros megfogalmazású alapszövegek fordítása komoly kihívást jelent, adott esetben még tovább torzíthatja az eredetileg sem egyértelmű szövegtartalmat.¹¹ Rendszerint az első nyelven megjelenő normaszövegek és más okmányok szövegei inkább a *common law* jogrendszerek nyelvi jegyeit viselik magukon. A mondatok megfogalmazása esetenként kissé körülményes, és a közvetíteni kívánt információt alkalmanként megismétlik, ami stílárius szempontból nem a legszerencsésebb.¹² Ugyanakkor ennek a stílusválasztásnak nem titkolt célja, hogy kiemelje a jogharmonizáció és jogegységesítés szempontjából fontos mondanivalót. Ennek illusztrálására számos példát hozhatunk az UNCITRAL keretében kidolgozott normaszövegekből. Utalni lehet egyrészt a Rotterdami Szabályok 40. cikk 4. pontjára:

„Amikor az áru leszállításra kerül fuvarozásra a fuvarozónak vagy egy más teljesítő félnek zárt konténerben vagy más fuvareszközzel, a fuvarozó a számára rendelkezésre bocsátott információkat az alábbiak szerint minősítheti:

a) 36. cikk 1. pont a) b) vagy c), ha

(i) az áru a konténeren vagy fuvareszközön belül nem lett a fuvarozó vagy más teljesítő fél által megvizsgálva; és

(ii) sem a fuvarozónak, sem más teljesítő félnek nincs aktuális tudomása a konténer és más fuvareszköz tartalmáról azelőtt, hogy a szállítási dokumentumok vagy elektronikus adatok kibocsátásra kerültek, és

b) 36. cikk 1. pont d), ha:

(i) sem a fuvarozó, sem pedig más teljesítő fél nem mérte le a konténert vagy más szállítási eszközt, és a szállító és a fuvarozó a szállítás előtt nem állapodott meg arról, hogy a konténert vagy más szállító eszközt le kell mérni és a súlyt a szerződésbe kell külön foglalni; vagy

¹¹ Például az 1959. évi IV. tv., a régi Ptk. miniszteri indoklásában, az írásbeli végrendeletre vonatkozó résznél egyszerűen kimaradt az állítmány a betűszedő gondatlansága miatt. A mondat így értelmetlenné vált. Sajnos egy Németországban folyó jogvitában éppen ez a mondat jelentette volna a magyar fél pernyertességét, de a fordító nem tudta a mondatot lefordítani. Csupán jelezte, hogy a mondat értelmetlen. A német fórum így nem állapította meg a magyar végrendelet érvényességét. Ezt a döntést az egyébként szakértőnek felkért Humboldt Egyetem szakjogásza megerősítette. A magyar fél 16 millió forint összegű biztosítástól esett el.

¹² United Nations Convention on Contracts for the International Carriage of Goods Wholly or Partly by Sea (New York, 2008). The „Rotterdam Rules”. Letölthető: http://www.uncitral.org/uncitral/en/uncitral_texts/transport_goods/2008rotterdam_rules.html. Az idézett szakaszok magyar fordítása: M. L.

(ii) nem volt arra fizikailag lehetőség vagy a kereskedelemben használatos célszerű eszköz a konténer és a más eszköz súlyának ellenőrzésére.”¹³

Látható, hogy a szöveg szerkesztője – a túlzott pontosság érdekében – meglehetősen körülményes és részletes körülírást alkalmazott, ami viszont a gördülékeny és szabatos stílus követelményeinek aligha felelne meg.

Ugyancsak itt idézhető a Rotterdami Szabályok 3. cikke, amely a formai követelményekre tartalmaz előírásokat:

„Minden feljegyzést, igazolást, egyezséget, megállapodást, nyilatkozatot és más közleményt, amely a 19. cikk 2. pontban, 23. cikk 1–4. pontban, 36. cikk 1. pontban b), c) és d), 40. cikk 4. pontban b), 44. cikkben, 48. cikk 3. pontban, 51. cikk 1. pontban b), 59. cikk 1. pontban, 63. cikkben, 66. cikkben, 67. cikk 2. pontban, 75. cikk 4. pontban, 80. cikk 2. és 5. pontokban található, írásba kell foglalni. Elektronikus kommunikáció is alkalmazható e célból, feltéve ha az ilyen eszközök használatához annak a személynek az egyetértése rendelkezésre áll, aki által, illetve aki felé a kommunikáció megvalósul.”¹⁴

E példaszöveg jól jelzi a szerkesztő törekvését, hogy koncentráltan, egy pontban foglalja össze az írásbeliségre vonatkozó követelményeket. Megjegyzendő, hogy e szakasz megfogalmazóinak lehetőségük lett volna az egyes vonatkozó szabályhelyeknél egyenként feltüntetni e feltételt, de ehelyett inkább a nemzeti jogszabálya-

¹³ A szöveg eredeti, angol nyelvű változata (Rotterdam Rules Article, 40.4): *„When the goods are delivered for carriage to the carrier or a performing party in a closed container or vehicle, the carrier may qualify the information referred to in:*

(a) Article 36, subparagraphs 1 (a), (b), or (c), if: (i) The goods inside the container or vehicle have not actually been inspected by the carrier or a performing party; and (ii) Neither the carrier nor a performing party otherwise has actual knowledge of its contents before issuing the transport document or the electronic

transport record; and

(b) Article 36, subparagraph 1 (d), if: (i) Neither the carrier nor a performing party weighed the container or vehicle, and the shipper and the carrier had not agreed prior to the shipment that the container or vehicle would be weighed and the weight would be included in the contract particulars; or (ii) There was no physically practicable or commercially reasonable means of checking the weight of the container or vehicle.”

¹⁴ A szöveg angol nyelvű változata (Rotterdam Rules Article 3): *„The notices, confirmation, consent, agreement, declaration and other communications referred to in articles 19, paragraph 2; 23, paragraphs 1 to 4; 36, subparagraphs 1 (b), (c) and (d); 40, subparagraph 4 (b); 44; 48, paragraph 3; 51, subparagraph 1 (b); 59, paragraph 1; 63; 66; 67, paragraph 2; 75, paragraph 4; and 80, paragraphs 2 and 5, shall be in writing. Electronic communications may be used for these purposes, provided that the use of such means is with the consent of the person by which it is communicated and of the person to which it is communicated.”*

kotási gyakorlatban is gyakran alkalmazott tömör, ellenben meglehetősen bonyolult megoldást alkalmazták.

Felhozható olyan példaszöveg is, amely éppen arra törekszik, hogy egyszerű, de átfogó jellegű mondatokkal rugalmasan határozza meg a felek jogait és kötelezettségeit, ezáltal megkönnyítve a fordítók dolgát és azt, hogy a különböző nyelveken jogi hatásukat illetően lehetőleg teljesen egyenértékű szövegek szülessenek.

Ezzel összefüggésben példaként idézhető az UNCITRAL választott bíraskodási szabályzata,¹⁵ amely 2. cikkében rendelkezik az értesítésről és a határidők számításáról:

„Értesítést – ideértve a tájékoztatást, közleményt vagy javaslatot – minden olyan kommunikációs eszköz útján továbbítani lehet, amely biztosítja vagy lehetővé teszi az értesítés továbbításának visszaigazolását.”¹⁶

Hasonló tartalmú szabályoknál megfigyelhető, hogy a jogszabályalkotó rendszert kimerítő felsorolást ad azokról a kommunikációs eszközökről, amelyek lehetővé tehetik a visszaigazolást.¹⁷ Az UNCITRAL választott bíraskodási szabályzatának 5. cikke a képviselettel és kinevező hatóságokkal kapcsolatosan az alábbiak szerint fogalmaz:

„A felet az általa választott személyek képviselhetik vagy segíthetik. E személyek nevét és címét közölni kell minden féllel és a választott bírói tanáccsal. A közlésben meg kell jelölni, hogy a kijelölés képviselet vagy segítségnyújtás céljából történik. Ha valamely személy az egyik fél képviselőjeként jár el, a választott bírói tanács saját hatáskörében vagy bármelyik fél kérelmére, bármikor megkövetelheti a képviseleti jog választott bírói tanács által meghatározott alakban történő igazolását.”¹⁸

¹⁵ UNCITRAL Arbitration Rules (with new article 1, paragraph 4, as revised in 2013). Letölthető: <https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/en/uncitral-arbitration-rules-2013-e.pdf>. Az idézett szakaszok magyar fordításának forrása: Az UNCITRAL választottbíraskodási szabályzat (2010. évi, módosított változat) Angolból fordította: Dr. Janitsáry Iván. A fordítást ellenőrizte: dr. Bogdán Tibor és dr. Nagy Péter. Letölthető: <https://nt.hu/dinamic/letoltesek/5/uncitral-valasztottbíraskodasi-szabalyzat-2010.pdf>.

¹⁶ A szöveg eredeti, angol nyelvű változata (UNCITRAL Arbitration Rules Art, 2.1): *„A notice, including a notification, communication or proposal, may be transmitted by any means of communication that provides or allows for a record of its transmission.”*

¹⁷ Lásd például: Art. 3, Règlements d'arbitrage et Règlement de médiation. Chambre de Commerce Internationale, 2015. Letölthető: <https://iccwbo.org/content/uploads/sites/3/2016/11/2012-Arbitration-Rules-and-2014-Mediation-Rules-FRENCH-version-2.pdf>.

¹⁸ A szöveg eredeti, angol nyelvű változata (UNCITRAL Arbitration Rules Art, 5): *„Each party may be represented or assisted by persons chosen by it. The names and addresses of such persons must be communicated to all parties and to the arbitral tribunal. Such communication must specify whether*

A fenti szöveg jól összefoglalja a leglényegesebb előírásokat anélkül, hogy taxatív felsorolást adna az összes lehetséges és ide vonatkozó esetről. Érdemes utalni az UNCITRAL választott bírászkodási szabályzat (2010) – nem hivatalos, egy ügyvédi iroda által készített – magyar fordítására is.¹⁹ A fordítás preambulumban megjegyzés található, amelyben a fordítók leszögezik, hogy a szöveg többféleképpen is lefordítható magyarra, következésképpen az egyes kifejezésekre önkényesen választották ki a megfelelő magyar kifejezéseket. A szövénytársnál a szöveghűség, a konzisztencia, a magyar jogi terminológia és az érthetőség igénye között egyensúlyoztak a fordítók. Ugyanakkor kevésbé vették figyelembe a magyar választott bírászkodási gyakorlatban alkalmazott, bevett szóhasználatot, illetve ugyanerről az UNCITRAL-dokumentumról készített korábbi magyar fordítást. A szavak kiválasztását részben a szöveg nemzetközi eredete és nemzetközi környezetben való értelmezése, részben pedig az indokolta, hogy a magyar választott bírósági gyakorlat szóhasználata közelebb áll a polgári peres eljárás és az intézményi választott bírászkodás terminológiájához, mint az UNCITRAL szabályzatához. A fenti szempontok szerint az *arbitration* a magyar szövegben főnévként „választott bírászkodásnak” (és nem választott bírósági eljárásnak), melléknévként „választott bírászkodási”-nak (és nem „választott bírósági”-nak) lett fordítva. Hasonlóképpen, az *arbitral proceedings* magyar megfelelőjeként a „választott bírói eljárás”-t (és nem „választott bírósági eljárás”-t), az *arbitral tribunal* esetében pedig a „választott bírói tanács” kifejezést használták. Az intézményre vagy intézményi háttérre utaló bíróság kifejezést tudatosan kerültek. Így az *arbitration agreement* is „választott bírászkodási megállapodás” jelentést kapott a bevett „választott bírósági megállapodás”, vagy a Vbt. által alkalmazott „választott bírósági szerződés” helyett.²⁰ A fordítók rámutattak arra is, hogy az angol szöveg szó szerinti jelentésétől eltávolodva, a magyar jogi terminológia meghatározta a következő szóválasztásokat: a *claimant* (igénylő) szót „felperes”-nek, a *respondent* (válaszoló) szót „alperes”-nek, a *period of time* (időtartam) összetételt pedig „határidő”-nek fordították. Ezek esetében a bevett, peres eredetű gyakorlatot olyan erősnek érezték, ami indokolta az angol szövegtől való eltérést. A *notice* szót „értesítés”-nek fordították azzal az indokkal, hogy így egységesen lehetett használni

---

the appointment is being made for purposes of representation or assistance. Where a person is to act as a representative of a party, the arbitral tribunal, on its own initiative or at the request of any party, may at any time require proof of authority granted to the representative in such a form as the arbitral tribunal may determine.”

¹⁹ Lásd a fent idézett *Janitsáry Iván* (Nagy és Trócsányi ügyvédi iroda) által készített fordítást (15. lábjegyzet).

²⁰ Lásd: 2017. évi LX. törvény a választottbíráskodásról, II. fejezet.

minden összefüggésben, amely felmerült a szövegben. Ugyanakkor a *notice of arbitration*, azaz a „választott bíraskodási felhívás” kitétel – a *Plósz Sándor* által előkészített 1911-es polgári perrendtartás választott bíraskodásra vonatkozó szakaszainak is megfelelően²¹ – pontosabban fejezte volna ki a jogintézmény célját és az alperes ezt követő azon kötelezettségét, hogy bírót válasszon. A *claim* szót „igény”-nek fordították, de a követelést hasonlóan jónak tartották volna. A *statement of claim* kifejezés, az előforduló kontextusra figyelemmel „kereset” vagy „keresetlevél” fordítást kapott, de ez utóbbi mellett is számos érv szólt. A *defence* ebbe a terminológiába illeszkedően az „ellenkérelem” és nem a Vbt.-ben használt „válaszirát” megfelelőt kapta. A fordítók végül egy lakonikus megjegyzést tettek kommentárjuk végére, miszerint az eredeti angol szöveg fogalomhasználata nem teljesen konzisztens.

A fentiek jól példázzák azokat a problémákat, amelyek az idegen nyelvű jogi normaszövegek fordítása kapcsán felmerülnek. Ezek jórészt az eredeti szöveg hibái: egyszerű elírások vagy túl bonyolult megfogalmazások, esetleg értelmezhetetlen rendelkezések, amelyek nem illeszkednek az eredeti szöveggörnyezetbe sem.

1.3. További lingvisztikai nehézségek

Az egyik problematikus terület az eredeti és a fordított nyelv(ek) ekvivalenciája kapcsán, hogy egy *terminus technicus* ugyanazt a jogi hatást fejezi-e ki, mint az eredeti fogalom. Az ekként felfogott ekvivalencia nélkülözhetetlen ahhoz, hogy érvényesüljön a jogalkotó akarata. A gyakorlatban ezen ekvivalencia megteremtése – komplexitása miatt – sokszor a fordító, a titkárság és a munkacsoportokban részt vevő képviselők együttműködését feltételezi. Ezzel összefüggésben érdemes szemügyre venni az áruk nemzetközi adásvételéről szóló Bécsi Vételi Egyezmény 3. cikkének (1) bekezdését:²²

„Az áruk jövőbeni gyártására vagy előállítására vonatkozó szerződések adásvételi szerződésnek minősülnek, kivéve, ha az áru megrendelője vállalja, hogy az áru gyártásához vagy előállításához szükséges anyagok lényeges részét ő szolgáltatja.”

²¹ 1911. évi I. törvénycikk a polgári perrendtartásról. *Kengyel* szerint a törvény Tizenhetedik címe (767–788. §) az akkori jogfejlődés csúcspontját jelentette, amely – a német és az osztrák mintát követve – európai színvonalon szabályozta a választott bírósági eljárást. Vö.: *Kengyel* [2013], 1194. szj.

²² Lásd: 1987. évi 20. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzeteknek az áruk nemzetközi adásvételi szerződéseiről szóló, Bécsben, az 1980. évi április hó 11. napján kelt Egyezménye kihirdetéséről.

A Bécsi Vételi Egyezmény hivatalos szövegei között különbségek mutatkoznak a „lényeges rész”, a „túlnyomó rész” és a „kötelezettségek” kifejezések tekintetében. Ez utóbbi a 3. cikk (2) bekezdésében található.²³ Ezen fogalmak tekintetében az egyes szövegvariációk közötti eltérések tetten érhetők más kapcsolódó nemzetközi jogi instrumentumoknál is. Az angol szövegben „*substantial part*” szerepel, a francia szöveg a „*part essentielle*” kifejezést használja, míg a spanyol a „*parte substancial*” szavakat. Az orosz „*существенная часть*” inkább az angol „*significant proportion*”-ra, franciául „*part importante*”-ra, spanyolul „*importante proporción*”-ra fordítható. Úgy tűnik, hogy itt alapvetően szinonimákról van szó, ám az egyes jogrendszerekben használatos terminológia külön jelentést adhat e szavaknak. Láttható például, hogy az orosz verzió jelentéstartalmában leginkább a spanyolhoz áll közel. Természetesen külön nyelvészeti elemzésre lenne szükség, hogy melyik verzió felelne meg legjobban az UNCITRAL metanyelvének és melyik áll inkább közelebb az adott nemzeti jogban használatos szaknyelvhez.

Az adásvételi szerződésekre alkalmazandó jogról szóló Hágai Egyezmény (1986)²⁴ francia szövegváltozatában a „*part important*” kifejezést használja a „*part essentielle*” helyett. Az elévülési időről szóló New York-i Konvencióban (1974)²⁵ a „lényeges” kifejezés a spanyol változat „*parte esencial*”, holott érezhetően ide a „*parte substancial*” kívánkozna.²⁶ A Bécsi Vételi Egyezmény ugyanakkor külön ismérvet nem fogalmaz meg arra nézve, hogy mi tekinthető a „lényeges” és „túlnyomó” résznek. Az Egyezmény 3. cikkéhez fűzött kommentárok és a nemzeti esetjogok sem adnak eligazítást ebben a tekintetben, sőt inkább eltérő értelmezési gyakorlat figyelhető meg.²⁷ A 3. cikk (1) bekezdése értelmezését az is nehezíti, hogy a „lényeges rész” hivatalos szövegváltozatai között eltérések mutatkoznak („*sub-*

²³ Lásd: 3. cikk (2) bekezdés: „Az Egyezmény nem vonatkozik azon szerződésekre, amelyekben az árut szolgáltatató fél kötelezettségeinek túlnyomó része munkavégzésből vagy más tevékenységből áll.”

²⁴ 1986-ban az ingó dolgok nemzetközi adásvételére irányadó jogról dolgoztak ki új egyezményt, amely a korábbi, 1955-ös hágai egyezményt váltotta volna fel. Végül azonban a megfelelő számú ratifikációt nem sikerült elérni, így az egyezmény nem lépett hatályba (Ennek oka nagy valószínűséggel az ez idő alatt hatályba lépő és a későbbiekben széles körben elterjedő Bécsi Vételi Egyezménynek is betudható, ugyanis ez utóbbi az anyagi jogi szabályok egységesítésével okafogyottá tette az alkalmazandó joggal kapcsolatos jogharmonizációt.)

²⁵ Lásd: 1989. évi I. törvényerejű rendelet az áruk nemzetközi adásvételi szerződéseire vonatkozó elévülési időről szóló, New Yorkban, 1974. június 14-én kelt Egyezményről, valamint az áruk nemzetközi adásvételi szerződésére vonatkozó elévülési időről szóló Egyezmény módosításáról, Bécsben 1980. április 11-én kelt Jegyzőkönyvről.

²⁶ Szabó [2009], 34. o.

²⁷ Szabó [2009], 36. o.

tantial part”, „*part essentielle*”, „*parte substancial*”), amelyek – úgy tűnik – eltérő értelmezésekre adhatnak okot. Egyes megközelítések szerint ugyanis a „lényeges rész” gazdasági értéket jelent, azaz valamiféleképpen mérhető értéket jelöl. Mások szerint a „lényeges rész” az áruk „alapvető” jellegére utalás, tehát itt az „*essentielle*” szó lenne megfelelő. Egyébként a Bécsi Vételi Egyezmény szövegezésekor az „alapvető” kritériumot elutasították, ugyanis az ULIS²⁸ 6. cikke, mind az ULFIS²⁹ 1. cikke (7) bekezdése kizárja az egységesített jog alkalmazását, ha a megrendelő fél szolgáltatja az anyagok alapvető és lényeges részét („*essential and substantial part*”).³⁰ Az alapvető („*essential*”) szót később törölték a szövegből, de ez a francia változatba mégis visszakerült.

Említhető továbbá, hogy az UNCITRAL online vitamegoldó eljárásával foglalkozó munkacsoportja ún. „technikai jegyzeteket” dolgozott ki.³¹ A dokumentum nem kötelező tartalmú, de megszüvegezése jól használható a nemzeti, regionális és nemzetközi jogalkotásban. A címét, azaz a „*technical notes*” megjelölést azonban több delegáció nehezményezte, mindenekelőtt az orosz és kínai küldöttek kifogásoltak lehetséges fordítási problémákat. Kifejtették, hogy a „*technical*” szó – leszámítva a jogtechnika értelmében – stabilan nem meghonosodott kifejezés sem az orosz, sem a kínai szaknyelvben. E nyelveken, amelyek egyben az ENSZ hivatalos nyelvei is, a „*technical notes*” kifejezés idegenül hangzik, ugyanis egyfajta műszaki jellegű megjegyzést jelent. Konkrét példát említve, az orosz képviselő kifejtette, hogy a „*note*” szó oroszul „*zanucka*”, magyarra fordítva cédulácskát, röpcédulát vagy katonai kimenőre adott engedélyt jelent. Mindez a „*technika*” szóval jogi *terminus technicus*ként egyszerűen lefordíthatatlan.³² Ugyanakkor a „*note*” szó előfordul az UNCITRAL ún. *soft law* típusú jogforrásai között, nem is egyszer.³³ Bár nem kötelező jellegű, de ezeknél a szövegeknél is fontos, hogy az adott jogforrás alatt ugyanazt a fogalmat értsük a különböző nyelveken.

²⁸ Convention relating to a Uniform Law on the International Sale of Goods (The Hague, July 1, 1964). Letölthető: <https://www.unidroit.org/instruments/international-sales/international-sales-ulis-1964>.

²⁹ Convention relating to a Uniform Law on the Formation of Contracts for the International Sale of Goods (The Hague, 1 July 1964). Letölthető: <https://www.unidroit.org/instruments/international-sales/international-sales-ulfic-1964-en>.

³⁰ Szabó [2009], 37. o.

³¹ UNCITRAL Technical Notes on Online Dispute Resolution (A/CN.9/882). Letölthető: http://www.uncitral.org/pdf/english/texts/odr/V1700382_English_Technical_Notes_on_ODR.pdf.

³² Magyarul tehát valahogy úgy hangzana, hogy „műszaki cédula”.

³³ Ehhez lásd: *Milassin* [2016], 55. és köv. o. (III. fejezet 1.2.5.1. pont).

IV. Az UNCITRAL metanyelv terminológiája

4.1. Az UNCITRAL jogi nyelvezetének funkcionalitása

Természetesen más a nemzetközi kereskedelmi jog szabályozásával foglalkozó szervezet (UNIDROIT, Hágai Nemzetközi Magánjogi Konferencia, Európai Unió) is kidolgoz egyezményeket, esetleg más jogi instrumentumokat, így önmagában ez nem tekinthető különlegességnek. Azonban az UNCITRAL-nak sikerült egy olyan metanyelvet kialakítania, amely e szervezet – ENSZ Közgyűlés által jóváhagyott – mandátumának is megfelel, azaz alkalmas a nemzetközi kereskedelmi jog harmonizációjára, egységesítésére és korszerűsítésére. Az UNCITRAL jogi nyelvezete lényegében funkcionális jellegűnek mondható. Erősen magán viseli az angolszász jog hatását, illetve a szerződéses jogi szövegformálás technikáját. Az UNCITRAL jogi terminológiája társadalmi kritériumokon nyugszik, azaz „a jogi szöveg nem az írott szöveget kell, hogy szolgálja, hanem a cselekedeteket és magatartásokat” kell meghatározni.³⁴ Így érhető el optimálisan, hogy az UNCITRAL jogi nyelve minden általa kidolgozott dokumentumra alkalmazható legyen és biztosítsa közöttük a kellő koherenciát.³⁵ Az UNCITRAL szövegalkotásakor nem az a lényeges, hogy egy adott nemzeti jogrendszerből vagy jogrendszerekből vegyen át mozaikokat, hanem a cél az olyan szövegelemek megalkotása, amelyek nélkülözhetetlenek az UNCITRAL nemzetközi joganyagának megértéséhez, értelmezéséhez. Következésképpen az UNCITRAL szövegeinek egyfajta semlegességet kell képviselniük ahhoz, hogy kellő hatékonyságúak legyenek, azaz ezeket valóban alkalmazzák a tagállamok jogszabályalkotásukhoz, illetve a vállalkozások szerződéseik megszerkesztéséhez. Az UNCITRAL éppen a könnyebb alkalmazhatóság érdekében ún. „rejtett terminológiát” alkalmaz. Ez azt jelenti, hogy nem ad az adott jogintézményre külön definíciót, de mégis egyértelművé teszi a fogalmat, mintegy „elrejtve”, adott esetben az egyezmény más szakaszaiban. A Bécsi Vételi Egyezmény jól példázza ezt. Nem határozza meg kifejezetten sem az adásvétel, sem az áru fogalmát, viszont az Egyezménynek az eladó kötelezettségéről szóló 30. cikkében, illetve a vevő kötelezettségeit taglaló 53. cikkében implicite megtalálhatók az erre vonatkozó fogalommeghatározások. Uthalhatunk még az Egyezmény 2. cikkére is, amely felsorolást ad azokról az esetekről, amelyek adásvételére az Egyezmény hatálya nem terjed ki. Látható tehát, ha nincs is kifejezett definíció, mégis az említett szövegkörnyezetben jól meghatározhatók az

³⁴ *Jestaz* [2012], 81. o.

³⁵ *Vieillard* [2013], 276. o.

Egyezmény szempontjából fontos jogi fogalmak. Ennek előnye az, hogy nem kell lingvisztikai és jogértelmezési vitákba bocsátkozni a definíciók meghatározásakor.

Természetesen nem kerülhető el, hogy az UNCITRAL jogi eszközeiben explicite rögzítsenek definíciókat, sok esetben akár oldalakon keresztül. Erre számtalan példát lehet felhozni az UNCITRAL ötvenéves történetéből.³⁶

Példának okáért a biztosítékkal megerősített tranzakciókra vonatkozó jogszabályalkotási útmutató³⁷ ötvenkét definíciót tartalmaz, amellyel „abszolút rekorder” a többi UNCITRAL dokumentumban foglaltakhoz képest. A hitelbiztosítékok ilyen részletekben való felsorolása jó alapot nyújt a tagállamoknak ahhoz, hogy e témában hatályos nemzeti jogszabályaikat korszerűsítsék.³⁸

4.2. Koherencia az UNCITRAL terminológiájában

Nyilvánvaló, hogy nemcsak a hatályban lévő egyezmények, mintatörvények és egyéb dokumentumok tartalma közötti összhangot kell biztosítani, hanem a jövőben megalkotandó ilyen instrumentumok esetében is figyelemmel kell lenni a koherencia megteremtése. Jó példa erre az ENSZ nemzetközi üzleti szerződésekben alkalmazott elektronikus kommunikációról szóló nemzetközi egyezmény 20. cikke,³⁹ amely a témában hasonló rendelkezéseket sorolja fel, megteremtve ezzel a kapcsolatot a jelzett konvenciókkal.

³⁶ Példaként lásd: UNCITRAL csereügyletekkel kapcsolatos jogi útmutatója első fejezetében szereplő fogalom meghatározások (UNCITRAL Legal Guide on International Countertrade Transactions, Scope and Terminology of the Legal Guide. United Nations, New York, 1992, 5–11. o.); A magánfinanszírozás útján megvalósuló infrastrukturális projektekre vonatkozó UNCITRAL jogszabályalkotási útmutató (UNCITRAL Legislative Guide on Privately Financed Infrastructure Projects, Ch.2 Terminology used in Guide, United Nations, New York, 2001, 3–6. o.); Hamburgi Szabályok (United Nations Convention on the Carriage of Goods by Sea. 1978, „Hamburg Rules”, Art. 1. Definitions, United Nations, 1994, 1–2. o.); és Rotterdami Szabályok I. cikk, Definíciók (Art. 1 „Definitions, Convention des Nations Unies sur le contrat de transport international de marchandises effectué entièrement ou partiellement par mer (1978). United Nations, New York, 1994, I. o.)

³⁷ UNCITRAL Legislative Guide on Secured Transactions. Terminology and recommendations. United Nations, Vienna, 2009. Letölthető: <https://www.uncitral.org/pdf/english/texts/security-ig/e/Terminology-and-Recs.18-1-10.pdf>.

³⁸ Vieillard [2013], 284. o.

³⁹ United Nations Convention on the Use of Electronic Communications in International Contracts. United Nations, New York, 2007., 10. o. Letölthető. https://www.uncitral.org/pdf/english/texts/electcom/06-57452_Ebook.pdf.

A Rotterdami Szabályok I. cikk 5. pontjában a fuvarozó az a személy, aki szerződéses kapcsolatba kerül az áru szállítójával (a hajóssal). Hasonló definíció található a Hamburgi Szabályzatban is, illetve a Hága–Visby Szabályzatban.⁴⁰

Ugyanakkor a Rotterdami Szabályzatban található fenti definíció meglehetősen lakonikus, ezáltal értelmezési vitára ad okot a „személy” kilétét illetően, azaz felmerül a kérdés, hogy ez a fogalom magában foglalja-e a jogi és a természetes személyeket. A fuvarozó vagy saját nevében, vagy alkalmazottja, illetve ügynöke révén létesít szerződéses kapcsolatot a hajózási vállalkozóval. Felvetődik az is, hogy maga a fuvarozó (*carrier*) megnevezés sem teljesen világos, az árut továbbító személyek melyik körét kell ez alatt érteni.

Végül maradt a jelenleg is hatályos definíció a Rotterdami Szabályok I. cikk 5. pontjában. A tagállamok képviselői abban egyeztek meg az UNCITRAL III. számú munkacsoportjában, hogy nem módosítják a fogalommeghatározást, hanem az I. cikk 5. pontjával kapcsolatosan felmerülő értelmezési kérdéseknél mindig figyelemmel lesznek a hasonló tárgyú nemzetközi konvenciókban található, idevonatkozó szabályokra, illetve az ezekkel kapcsolatos kommentárookra.⁴¹ Mint az a fent idézett példákából kitűnik, az UNCITRAL az egyes nemzetközi kereskedelmi jogi instrumentumok közti koherenciát úgy próbálja biztosítani, hogy egyensúlyt teremtsen a jogi nyelvezetben a rugalmasság követelménye és a pontos szövegalkalmazás (értelmezés) kritériumai között. A kiegyensúlyozottság hiányában ugyanis mind a két esetben fennállhat a szöveg szabatosságának gyengülése.

4.3. Az UNCITRAL szövegek eredeti jellege

Tagadhatatlan, hogy az UNCITRAL dokumentumok megszüvegezésénél elkerülhetetlen az angolszász és kontinentális jogrendszerek befolyása, ez természetes jelenség. Ugyanakkor éppen a kontinentális jogrendszereken belüli különbözőségek kompromisszumos feloldása segíti elő a nemzetközi kereskedelmi jog harmonizációját, jogegységesítését és modernizációját. Ez pedig a legjobban úgy érhető el, ha egy eredeti jogi nyelvezet alakul ki a sok évtizedes szabályalkotás folyamán. Az

⁴⁰ A Hága–Visby Szabályzatként (Hague–Visby Rules) hivatkozzák a hajóraklevél egységesített szabályairól szóló 1924-es Konvenció 1968-ban és 1979-ben felülvizsgált (módosított) változatát. Lásd: International Convention for the Unification of Certain Rules of Law relating to Bills of Lading.

⁴¹ Rapport du Group de travail III. (droit des transport) sur les travaux de sa 9ème session. (New York, 17–28 juin 2002) A/CN.9/510. par. 73 et 74.

UNCITRAL eredeti nyelvezete tehát a kompromisszumokon és a hatékony diplomácián alapul.⁴²

Ilyen kompromisszumos megoldásként hivatkozható a Bécsi Vételi Egyezmény 14. cikke,⁴³ amelynek megalkotásakor ugyan figyelembe vették a különböző jogrendszerek kötelmi jogi hagyományait, mégis ezektől eltérő és eredetinek mondható szöveget fogadtak el. Habár e szabály kompromisszum alapján jött létre, annak keletkezése mégis inkább a különböző jogrendszerek közötti közvetítő, közbenső megoldást kereső módszerként írható le, amely eredményeként eredeti szabály jött létre. További példa az UNCITRAL eredeti nyelvezetére a Rotterdami Szabályok (2008) általános rendelkezéseiben a 23. számú fogalom meghatározás,⁴⁴ amely a szerződéses feltételekről, adatokról, információkról szól (*données du contrat, contract particulars*). Ezek alatt minden olyan információ értendő, amely a fuvarozási szerződésre vagy az árukra vonatkozik (ideértve feltételeket, feljegyzéseket, aláírásokat és forgatómányokat), és része a szállításról szóló dokumentumoknak vagy elektronikus formában létrehozott hasonló okmányoknak. Ezzel az UNCITRAL egy eredeti – a nemzeti jogi szabályozásokban ebben a formában korábban nem létezett – jogi fogalmat vezetett be.

V. Kitekintés – Az UNCITRAL jogi nyelvezetének korrekciós mechanizmusai

Ugyan az UNCITRAL rendkívül sokat tett egy eredeti, új és nemzetközi jogi nyelv kialakításáért, ám ennek is megvannak a természetes határai, azaz mindent tökéletesen „lefedő” nemzetközi magánjogi szabályozást aligha lehet létrehozni, sőt az UNCITRAL jogi szaknyelv időről időre felülvizsgálatra, módosításra szorul, illetve

⁴² Vieillard [2013], 288. o.

⁴³ 1987. évi 20. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzeteknek az áruk nemzetközi adásvételi szerződéseiről szóló, Bécsben, az 1980. évi április hó 11. napján kelt Egyezménye kihirdetéséről, 14. cikk: (1) Egy vagy több meghatározott személyhez címzett, szerződés kötésre irányuló javaslat akkor minősül ajánlatnak, ha kellően meghatározott és jelzi az ajánlattevőnek azt a szándékát, hogy elfogadása esetén magát kötelezettségben állónak tekinti. A javaslat akkor minősül kellően meghatározottnak, ha megjelöli az árut, és kifejezetten vagy értelemszerűen megállapítja a mennyiséget és az árat, vagy rendelkezéseket tartalmaz ezek meghatározására. (2) Azt a javaslatot, amelyet nem egy vagy több meghatározott személyhez címeztek, csupán ajánlattételre irányuló felhívásnak kell tekinteni, ha csak a javaslatot tevő személy világosan nem utal ennek ellenkezőjére.

⁴⁴ United Nations Convention on Contracts for the International Carriage of Goods Wholly or Partly by Sea (2008), Art. 1. para. 23.: “*Contract particulars*” means any information relating to the contract of carriage or to goods (including terms, notations, signatures and endorsements) that is in a transport document or an electronic transport record.

rendre előfordulnak a hatályos szövegekkel kapcsolatos kifogások, illetve ezek orvoslásának igénye. Ezt a szövegek értelmezésével próbálják az érintett szakemberek megoldani. Itt fontos egyrészről, hogy a harmonizált és egységesített jogi normák szükségessé váló értelmezése valóban megtörténjen. Másrészről fontos az is, hogy a gyakorló jogászok, menedzserek is elfogadják és alkalmazzák ezeket. Az egységes értelmezést a semleges bíróságok, választott bíróságok végzik el az esetek döntő részében. A bíróság jogértelmező gyakorlatát megkönnyítik az éppen erre a célra elfogadott UNCITRAL-dokumentumok, amelyek vagy már a konvenciók, mintatörvények szövegébe kerültek beépítésre, vagy elkülönített formában tették ezek közzé. Például a Bécsi Vételi Egyezmény 7. cikkét,⁴⁵ a nemzetközi váltóról és nemzetközi igényérvényesítésről szóló New York-i Egyezmény (1988) 4. cikkét,⁴⁶ az ENSZ-nek a nemzetközi kereskedelemben a követelések engedményezéséről szóló egyezménye 7. cikkét⁴⁷ lehetne felhozni. Az elkülönített dokumentum formájában megjelenő értelmező rendelkezések közül a jogi útmutatók emelendők ki, amelyek azáltal segítik elő a kellően jól érthető jogi nyelvezet alkalmazását, hogy példaként szerződéses záradékokat jelenítenek meg.⁴⁸

Az UNCITRAL a szövegértelmezést elősegítendő munkája során a gyakorlati szakemberek részére külön készít kiadványokat,⁴⁹ például jogszabályalkotási útmutatókat, ajánlásokat, összehasonlító jogi analíziseket, jogi kérdésekre adott válaszokat és *pro memoria* feljegyzéseket. Az UNCITRAL 2010-ben ún. „ajánlásokat”⁵⁰ állított össze a választott bíróságoknak és más érdekeltnek azzal a céllal, hogy az UNCITRAL Választott Bírászkodási Szabályzatának alkalmazását

⁴⁵ Lásd: 7. cikk (1) bekezdés: „Az Egyezmény értelmezése során figyelembe kell venni annak nemzetközi jellegét és annak szükségességét, hogy elősegítsék az Egyezmény egységes alkalmazását, valamint a jóhiszeműség érvényesítését a nemzetközi kereskedelemben.”; valamint 7. cikk (2) bekezdés: „Az Egyezményben szabályozott ügyekkel összefüggő mindazokat kérdéseket, amelyekre az Egyezmény kifejezett rendelkezést nem tartalmaz, az Egyezmény alapján szolgáló általános elvekkel, vagy – ilyen elvek hiányában – a nemzetközi magánjog szabályai alapján alkalmazandó jog rendelkezéseivel összhangban kell megoldani.”

⁴⁶ Art. 4 United Nations Convention on International Bills of Exchange and International Promissory Notes (New York 1988).

⁴⁷ Art. 7 Convention des Nations Unies sur la cession de créance dans le commerce international (2001).

⁴⁸ UNCITRAL Legal Guide on Drawing up International Contracts for the Construction of Industrial Works (1987); UNCITRAL Legal Guide on International Countertrade Transactions (1992); UNCITRAL Notes on Organizing Arbitral Proceedings (2012).

⁴⁹ Jogszabály-előkészítők, államigazgatási tisztviselők, a nemzetközi magánjogi jogviszonyok szereplői stb.

⁵⁰ Recommendation to assist arbitral institutions and other interested bodies with regard to arbitration under the UNCITRAL Arbitration Rules (as revised in 2010).

optimalizálja. Hasonló elképzeléssel jött létre 2011-ben az UNCITRAL nemzetközi fizetésképtelenségről szóló mintatörvény kapcsán az eljáró bíró szempontjait figyelembe vevő értelmező anyag. Tulajdonképpen ez is ajánlásokat tartalmaz a bírácoknak a mintatörvény alkalmazására.⁵¹ Az ajánlások nem kötelezőek, de segítik a bírác és más érintettek jogértelmező munkáját, biztosítva ezzel a nemzetközi kereskedelmi jog harmonizációját és jogegységesítését.⁵² A fentiekben túlmenően a már említett CLOUT⁵³ és a „Digest”⁵⁴ (csak angol nyelven közzétett gyűjtemény, amely a Bécsi Vételi Egyezményre vonatkozó esetjogot tekinti át időről időre) szintén hozzájárul az UNCITRAL szövegek jobb, pontosabb és egységes értelmezéséhez azért, hogy rendszeresen bemutassa az UNCITRAL szövegek alkalmazásával kapcsolatos nemzeti bírósági, választott bírósági esetjog alakulását.

Az UNCITRAL jogi nyelvvel kapcsolatosan az előbbieken kifejtettek alapján megállapítható, hogy az nem csak a nemzetközi kereskedelmi jog nyelvét modernizálta és próbálta egyértelművé tenni. Az „UNCITRAL jogi metanyelv” megteremtése mellett ellenőrző, értelmező mechanizmusokat is létrehozott, amelyek e nyelv folyamatos javítását és korszerűsítését, valamint fejlesztését biztosítják.

Irodalomjegyzék

- Atias, Christian* [2002]: *Épistémologie juridique*. Dalloz, Paris.
- Bazinas, Spiros V.* [2012]: Multilingualism in UNCITRAL's Work on Security Interests. *Uniform Law Review*, Vol. 17., Issue 3., 413–423. o.
- Gaillard, Emmanuel* [1995]: Trente ans de Lex Mercatoria Pour une application sélective de la méthode des principes généraux du droit. *Journal du Droit international*, Vol. 22., No 1.
- Jestaz, Philippe* [2012]: *Le droit*. 7ème édition. Dalloz, Paris.
- Kengyel Miklós* [2013]: Magyar polgári eljárásjog. Osiris Kiadó, Budapest. Letölthető: https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_magyar_polgari_eljarasjog/adatok.html.
- Milassin László* [2015]: Az ENSZ Nemzetközi Kereskedelmi Jogi Bizottsága (UNCITRAL). In: *Szabó Sarolta* (szerk.): *Bonas iuris margaritas quaerens – Emlékkötet a 85 éve született Bánrévy Gábor tiszteletére*. Pázmány Press, Budapest, 229–250. o.
- Milassin László* [2016]: Az ENSZ Nemzetközi Kereskedelmi Jogi Bizottsága (UNCITRAL). Universitas-Győr Kht., Győr.
- Milassin László* [2017]: Relationship between Hungary and UNCITRAL. In: *Szikora Veronika* (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Csécsy György 65. születésnapja tiszteletére, I–II*. 67–75. o.

⁵¹ La Loi type de la CNUDCI sur l'insolvabilité internationale: la point de vue de judge. Nations Unies, New York, 2012.

⁵² *Vieillard* [2013], 297. o.

⁵³ Case Law on UNCITRAL Texts (CLOUT). Letölthető: <https://www.uncitral.org/clout/>.

⁵⁴ Digest of Case Law on the United Nations Conventions on Contracts for International Sale of Goods. United Nations, New York, 2012.

- Somssich Réka* [2016]: Egységes jog – egységes értelmezés? Az uniós jog értelmezése a tagállami bíróságok szintjén. Eötvös Kiadó, Budapest.
- Szabó Sarolta* [2009]: A Bécsi Vételi Egyezmény, mint nemzetközi *lingua franca* – Az egységes értelmezés és alkalmazás újabb irányai és eredményei. Doktori értekezés, PPKE JÁK, Budapest, 2009.
- Vieillard, Guillaume* [2013]: La contribution de la commission des Nations unies pour le droit commercial international (CNUDCI) à l’harmonisation et l’uniformisation du droit commercial international. Université de Bourgogne, Dijon, 2013.
- Wagner, Anne* [2002]: La langue de la common law. L’Harmattan, Paris.

Abstract of the Article

The international trade law language of the UNCITRAL

LÁSZLÓ MILASSIN

The UNCITRAL (United Nations Commission on International Trade Law) established in 1966 has been a prominent international forum of modernization of international trade law as well as the progress of harmonization and unification in this area. Its implication goes far beyond the preparation and elaboration of norms such as conventions and other sources, as the UNCITRAL made an indispensable contribution to design of the uniform language of international trade law. Practically, the UNCITRAL has created a specific legal language, a certain kind of meta language, which is necessary, in a multilingual environment, to transplant adequately the proper meaning of legal norms and institutions into the national languages of countries that are relying upon the instruments of UNCITRAL. This paper investigates the meta language of UNCITRAL, sets down its characteristics, the methodology of translation used in its processes and its terminological background.

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem a KOPINT Konjunktúra Kutatási Alapítvány 2019 . évi KÜLGAZDASÁG c. folyóiratát ..... példányban, ára: 10 800 Ft/év, 5 400 Ft/félév.

Megrendelő neve: .....

Megrendelő címe: .....

Megrendelő postafiók címe: .....

Megrendelő e-mail címe: .....

Telefon: .....

Telefax: .....

Ügyintéző neve, telefonszáma: .....

Fizetési mód: Csekken: Átutalással:

(Számmlaszámunk: 11100104-19659963-10000001)

Kérjük, hogy a 2019-es megrendelésüket az alábbi elérhetőségeken jelezzék számunkra.

Külgazdaság Szerkesztősége

1112 Budapest, Budaörsi út 45. • 1518 Budapest, Pf.: 71
web: www.kulgzadasag.eu • e-mail: kulgzadasag@kopint-tarki.hu
Tel.: 309-2695 • Fax: 309-2647